Sándor Iván

Az igazság (*nem*) mint régészeti lelet

Hanem?
Hová juthatunk egy ilyen kérdés nyomában a kőkemény instabilitások korában?

1.

Mikor szeptemberben a Kornyi tónál már megittuk az első pohár bort Jancsó Miklósra, Sipos András a hű Jancsó-munkatárs eszelősen elrévedező tekintettel azt kérdezte tőlem: lesz naplemente?
Öt óra volt.
Azt mondtam, ha a nemesgulácsi öregháznál állnánk – talán harminc kilométernyire délre – meg tudnám mondani. A felhők irányából, a széljárásból, abból, hogy Tapolca felől tisztul-e, Szigliget felől sötétül-e az égbolt. Itt minden más.
Úgy nézte a horizontot, mint akinek a sorsa függ attól, hogy szétfoszlanak-e a felhők, milyen lesz az alkonyat?
Most mi ez? Spenglerrel játszogatunk?
Csak a szakmai tisztesség elemi kérdése hangzott el. A munka feltételeinek és értelmének mindennapi kérdése. Persze az alkalomhoz méltó nosztalgiával, évtizedek „Lesz naplemente?" kérdéseit idézve. Kellett néhány másodperc, hogy ez tudatosodjon bennem.
Inthet-e Miklós?
Kiálthatja-e az asziszten: *Felvétel indul*…?
A csapó…
Dolgozni kezdhet-e a kamera?
Lehet-e *abban* a fényben a látható mögötti láthatatlan nyomába elindulni?
Lesz-e, lehet-e *ilyen* naplemente az alkony évszázadában? Ez az évszázad minden magára valamit adó művészének kérdése, tényleg Proust, Yoyce, Kafka óta, Cézanne, Picasso, Spengler, Ferrero, Ortega óta.
Félszázan álldogáltunk a vékonyuló felhők alatt, a szél végigsöpörte a fűszálakat, a felhők azonban összesűrűsödtek, az országút felől zászlókkal, kamerákkal futva közeledett egy kis stáb, talán lovak is feltűntek, a helyszín kelepcéjében mintha egy Jancsó-film szereplői lettünk volna.

2.

Az ember csak a történelemben képes célokat követni. Ezt Vilém Flusser mondja. Ha nem találjuk a történelem belső értelmét, szakítanunk kell azzal az elképzeléssel, hogy elbeszélhető. Ezt Hayden White mondja.
Szilárd instabilitások a megközelítésekben is. Kizárólag a történelem mítoszának szétesésében vannak találkozási pontok. Viszonyaink logója a poszttipografikus kor képi diktatúrája. Kép és ember, kép és történelem kapcsolatában a magyar tradícióban különben is, már a tizenkilencedik század óta erőteljesek a romantikus, az idilli megközelítések, annak a szemléletnek megfelelően, amelyet az irodalomban anekdotizmusnak nevezünk. A kivételek nem alkotnak domináns struktúrát.
A (világ)film – itt is tekintsünk el a kivételektől – a történelem súlya alá került mentalitások leépülésének, az Én veszendőségének, egy-egy korszak kelepcehelyzeteinek kérdésköreiben sohasem volt érdemlegesen játékba hozható.
Nálunk Jancsó szakította meg ezt a trendet. Átvezette a filmet a korkérdésekkel való szembenézés olyan terére, ahol addig a gondolkodás, az irodalom, a képzőművészet, a zene talált otthont. „Oly időkben", amikor a képi kultúra offenzíven formálja másolatokká ember és történelem, ember és ember viszonyait, az alapokig bontott vissza, és olyan képi formát-nyelvet talált, amelyekkel új jelentéseket hozott létre. A látványt a szellem önismeretévé formálta. Olyan hazai történelemben, amely örökösen elodázta a szembenézést, ő a históriát nem múltszíntérként, hanem múlt és jelen elválaszthatatlan létszíntereként figyelte. Ezzel valójában Katona, Vörösmarty, Kemény szellemét idézte, és az európai gondolkodástörténet-művészet olyan univerzális kérdésköreit dolgozta fel, mint az ember történelem alá szorítottsága, az Én veszendősége.
Szerencséje is volt, mert egy nagy hullám szereplője lehetett. Volt a filmtörténetnek az ötvenes évek végétől, egy másfél-kétévtizedes korszaka, (Bergmannal, Tarkovszkijjal, Antonionival, Fellinivel, Wajdával, a cseh „új hullámmal"), amikor a művészetek élvonalába tört. Ugyanekkor kapott erőre a magyar történettudományban a dehistorizálónak elkeresztelt irányzat, amely az idilli szemlélettel bemutatott történelem helyett másik, valóságos história fejezeteit írta.

3.

„Itt ez a kis nép a maga furcsa, ellentmondásos történetével, s azokkal a buta nosztalgiákkal és irreális vágyálmokkal amelyek az én gyermekkoromban tömegméretekben hatottak. A mi népünk évszázadokon át „vidéki" volt, s magának élő, önmagát kiszolgáltató, az értelmes küzdelmet ritkán, bár olyankor szívvel-lélekkel vállaló, az értelmetlen áldozatokba – két világháború – fásultan beletörődő. Minden filmemmel azt próbálom nyomozni, mi szükséges ahhoz, hogy ennek az országnak a népe, végre valóban felnőtté váljék, végre valóban európaivá legyen." (Interjú Zsugán Istvánnal 1965.)
„Tizennégy évvel vagyunk negyvennyolc után. A nép dalaiban él Kossuth neve. Leveleit a határokon csempészik át. A szegénylegényeket a szegedi várba gyűjtik, Damjanich katonáit keresik közöttük.
Egy színes, romantikus Jókai-anekdota indulhat így, fekete-sárga köpenyekkel. Kettétört kardpengékkel. Ármánnyal. Felriadó

kürtszóval, lódobogással. Vértől pirosló, lobogó fehér ingekkel.

Jancsó filmje metszetekkel kezdődik. Fehér mezőben fekete lenyomatok. A főváros egykori látképe. Egy épület tervrajza. Higgadt, pontos munkák, egyenes vonalakkal. Süppedő nádkunyhó. Karikásostor. Szerszámok. Egy kígyófejes kard.

A képbe lovaskatonák futnak be. Embereket terelnek egy fehér vársánc négyszögébe. Feketeköpenyes férfi jön az összezsúfolt emberek között. Rámutat valakire.

Akire rámutat belép mögötte egy másik udvarba.

Egyforma deszkaajtók. Az egyik nyitva. A sötét falak közt felvillanó fehér négyzetek – mindez a sorra megnyíló ajtók világossága.

Mértani pontossággal berendezett labirintusban áll a kiválasztott ember. Új ajtók nyílnak meg előtte. De mindig csak azon az ajtón juthat tovább, amit valaki más nyit ki a számára. Mindebben azonban nincs semmi mesebeli, semmi sejtelmes. Mindez a filmet indító metszetek élességét, pontosságát idézi. Egyenesvonalú sík idomok letisztult rendjét. Ilyen a labirintus, amelyből tovább jutva megjelennek az élet kellékei: árnyak és képek, később emberek, egy tanya, a végtelen mező. Ezen a mezőn bocsájtják el rövid kihallgatás után a labirintust megjárt embert. Megy a magas fűben a felhők alatt.

Hátulról lövik le.

A bevezető képsorokat fel kellett idéznem, hogy éreztethessem, mi lett a kardos-mentés, karikást pattogtató, lobogóinges anekdotaképből. S mindez már vita egy álromantikus valóságmásító magyarságkoncepcióval." (Film, Színház, Muzsika – 1966. január 7.)

Írásomat – nem csak ezt a részletet – harmincöt év után újraolvasva, feltűnik, hogy visszatérően használt: a labirintus; az eddig leírtakat újraolvasva feltűnik, hogy visszatérően használt. a kelepce; továbbgondolva azt, amit Bibótól tanultunk, kétségtelen, hogy a gondolkodás, a művészetfelfogás egyik alapszava: a zsákutca.

Jancsó az európaiságot említve „vidékiségről" beszél. Gombrowicz néhány évvel előbb írta le, hogy szerinte a lengyel művészet másodlagos. Nem a kvalitására gondolt, hanem arra, hogy nem tud szabadulni a romantikától. Közismert: Bartók életművének nagy teljesítménye éppen az volt, hogy megtalálta azt a formanyelvet, amellyel áthidalta az utóromantikától a káosz megszólaltatásához szükséges effektusokig tartó távot. Ő a jancsói értelemben használt „vidékiségtől", a gombrowiczi értelemben használt „másodlagosságtól" az univerzális korszerűséghez jutott el, s így lett befogadható a világ számára. A hatvanas évek közepén írja le a történelemben bolyongó ember romantikus-anekdotikus megközelítését ugyancsak radikálisan elutasító Mészöly Miklós, hogy az éledő magyar filmeknek „a nemzeti önismeret annyira hiányzó iskolázásában komoly szerepük lehet. De szeretnék itt mindjárt egy kényesen hangzó megkülönböztetést tenni: emberi (magánemberi) önismeretünkhöz, katarzisához is ugyanúgy segítenek hozzá? Ugyanúgy pszichológiai sokrétűségünk élményéhez is?" Nem hiszem, hogy Jancsóhoz akkor eljutott ez az írás. A film adta lehetőségeket azonban jól használta fel arra, hogy – a színészi arcokon át is bemutassa, a kelepcébe került ember tekintetének változatait is, és a hatalmi hierarchia képviselőinek homogenizálásával „előadja" az arcok elveszésének történetét is, azt, hogy bárki bárkivel helyettesíthető, felcserélhető.

4.

Azért a *Szegénylegények* régen volt.

Mi az, hogy „régen volt"?

Rilke is régen volt. Még régebben.

A huszonegyedik század rom-világának, rom-lelkeinek, rom-tudatának „énekesei" mégis, akár tudják, akár nem a Nyolcadik Duinói elégia agyonidézett soraihoz zarándokolnak vissza, amikor a száz évvel későbbi „magunk és világunk" megközelítésére (más) formát-nyelvet kutatnak. Semmi sem lineáris. Minden ciklikus. És ha korábban nálunk a szabadságeszmét megfojtó lázas közösségeszméből táplálkozva, akkor ma a szabadságeszmét korlátozó gőgös historizáláson át „működnek" a kompenzálások, önsajnálatok, illetőleg maszkjaik mögött a nyers hatalomvágy. A körkörösségben változik a művészet státusza is. A poszttiporafikus korszak az információs faktorok *egyikévé* igyekszik leszorítani. Jancsó nem törődött, nem törődik bele ebbe.

A címet – a zárójelbe tett *nem* kivételével – Balassa Péter egyik írásából kölcsönöztem.

Ő veszi észre Bergmann *A varázsfuvola*-filmjében az előadás nézőinek soraiban ülő alakot, illetőleg az ellenpontot és kommentárt, amit Bergmann ezen a leányarcon lejátszat: „Felhangzik az igazság, de az értelme megfejthetetlen már. Így válhat főszereplővé és csakis így, egy késő gótikus Memling-Madonnára emlékeztető kislányarc Bergmannál, egy a nézők közül, mivel arckifejezései, mimikájának árnyalatnyi elváltozásai, titokzatos mosolya, ovális fejformája, mely a mese kerekségére rímel, természetes homlokráncolása, szurkolása az események közben, fölszabadult, de néma kacagása, végül szemöldökívének alig látható ráncolása, (a felnőttkort jövendölvén), mindez maga a lelet, amelyen a mesevilág minden igazsága és mostani elsűlyedése kirajzolódik…ez az arc *A varázsfuvola* kisimult labirintusa, idézet egy világtörténelmi és metafizikai szökőnap történetéből…"

A „világtörténelmi és metafizikai szökőnap" jelölés csak annak a számára lehet talányos, aki nem szembesült a huszadik századdal, aki ablakán *ma* kipillantva nem látja ama lelet visszahozhatatlanságát. Nem könnyű a már fel sem hangzó igazság mögötti némasággal szembesülni, hiszen az ezredforduló önigazoló diktatúrái és a szabadságfogalmat manipuláló demokráciái megegyeznek abban, hogy ezt a némaságot valamilyen maszkkal, hamis képpel rejtegetni kell.

Jancsó *Utolsó vacsora az Arabs szürkében* című legutóbbi munkájában is feltűnik egy lányarc. Ama szökőnap *utániságában*. Őrzi az igazságot, a maga megfejthetetlenségében. Így lehet főszereplő, és csakis így, de *nem*, mint Bergmannál a mítosz kísérőjeként, hanem a romok szereplőjeként. *Már* megszüntetve a követő pillantás autonómiáját, még megőrizve az önmagára való emlékeztetést. Arckifejezései, mimikájának árnyalatai, üres, majd felizzó mosolya, fejformája, amely a körülmények sziklakeménységére rímel, erotikus odaadásának gátlásossága, az érzésektől való megfoszthatatlansága – miközben kivégzés és dal keveredik a képben és a tomboló zenében –, a világzűrben megsemmisülő kommunikáció-képességet „felülíró" dialógusvágya ugyancsak híradás, lelet, amelyen az *utániság* lejátszódik.

6.

A kelepce (akkor):

A puszta talányos rendje. A természet szabad horizontja alatt nyíló-záruló csapda. „Az alföldi táj egészen újszerű ábrázolása ez, mikrokozmosz, mégis hiánytalanul egységes, hangsúlyozott csupaszsága nem a táj szellemét, hanem a téma, a helyzet lényegét fejezi

ki.” (B. Nagy László) A labirintust megjárt férfit nem „odabent”, hanem „odakint” a szabad ég alatt éri a golyó. Azt, hogy tágabb, univerzális a kelepce-helyzet, néhány nyugati elemző már akkor is észrevette: „…a *Szegénylegények*, érdekfeszítő kísérlet, hogy az emberi pillanat leírását megfossza emberiességétől, hogy világosan rámutasson az emberi összeroppanás körülményeire.” (Pierre Billard – Cinema). Germi az *Il Tempo*nak ezt mondta: „Nálunk is elkelne egy olyan rendező, mint Jancsó, hogy komolyan filmre vigyük az olasz Risorgimentót.”

Kelepce (harmincöt évvel később):

A leégett Budapest Körcsarnok, mint univerzális aréna. Penész színek. Romtöredékek. A történeti időtér: Pompei-Budapest. A pszichológiai időtér: a Latinovits-Madaras páros énvilágától a Mucsi-Scherer páros (persze az általuk formált figurák) énvilágáig terjed. „Ha fentről nézed a várost, a Duna látványa gyönyörű, de ha közel mész, labirintusba jutsz. Vigyázz, ezek nem szimbólumok, nem jelképek, ezek létező, valóságos romok… Hogy romokat látsz-e, vagy politikai vetületben országimázst, igazán nem megválaszolható kérdés, mert egy labirintusban jársz, élsz.” (Grunwalsky Ferenc).

Az aréna, mint régészeti lelet *és* mai kelepce.

A lepusztultság körülzárt terében hajszolja magát a fehér abrosszal terített asztal körül a két pincérkabátos. Sehol egy ember. A végtelen ürességbe koncentrálódik… Mi? A szökés? Az üldözés? Ki szökik? Ki üldöz? Nincs mi után rohanni. Csak a másik után. A másiknak is a másik után. Nincs kibe kapaszkodni. Ha az egyik lihegve a földre kerül, csak a másikba kapaszkodhat(na), aki ugyancsak a másikba… Ha nem gyorsítanak, akkor rájuk irányuló puskacső, ravaszkattintás nélkül is végük van. De gyorsítani nem képesek. Pedig: „Nem lehet megállni. Eltaposnak. Ne hagyd abba…”

7.

Hatvanas évekbeli filmjei mögött akkor idéztem fel Bartókot, amikor Jancsó másodikként lépett a világ elé érvényes mutatvánnyal. Azóta történt egy’s más. Mások is jöttek, Jancsónak is lett több arca, pályájának, beleértve a színházi munkáit, több kanyarja. Amikor azon gondolkozunk, hogy Bartók a Kossuth szimfóniától a VI. vonósnégyesig, a Concertóig új formát-nyelvet teremtve hidalt át egy szakadékot a magyar és az európai művészet történetében, eszünkbe juthat, hogy a huszadik század második felében kevesen voltak képesek ilyen áthidalásra. Jancsó egyike a keveseknek. Amiközben a kép megpróbálja az igazságot a régészeti lelet státuszába szorítani, ő azok közé tartozik, akik szembefordultak-szembefordulnak ezzel az agresszióval.

Szépség *és* veszendőség:

A *Szegénylegények* utolsó képsorain felnyithatatlanul bezárul a csapda: a szegénylegények maguk választják ki magukat a pusztulásra. De a nyalka huszártiszt előbb még lóra ültet közülük kettőt, karikásostort ad a kezükbe, mutassák meg, milyen volt, amikor Rózsa Sándor vezetésével Damjanich seregében harcoltak. „Ez szép – mondja –, szervezzenek a régiekből egy ilyen huszárcsapatot.” Harsan a trombitaszó, a betyárok lelkesen sorakoznak. Ez is szép. A huszártiszt talányos tekintete is: „Senki sem hiányzik?” „Senki.” Ez is szép. Az is, ahogy a Gott erhalte orgonahangon felzúg, amiközben rádobják a csuklyát a fejükre, ráhurkolják a kötelet a csuklójukra.

A fehér tisztek tánca a hölgyekkel a nyírfaligetben. Szép. A solymásztekintetük a *Csillagosok…* rákövetkező képsorában is, amint célbaveszik a futásra kényszerített foglyokat. A táncra nyújtott kéz. A golyót indító kéz…

Az *Utolsó vacsora…* Niagara-képe a Blaha Lujza térről nyílik. Ez is szép. Kapa táncol a zuhatag fölött, a szivárvány alatt. *Lesz naplemente?* Naplemente van. A Sub Bass Monster-zene dübörgését „elvágja” egy kép: a párában, a zöld vegetációban könnyű ladik úszik a vizen. Mintha Schubert C-dúr búcsúját montírozná rá Jancsó a maffiózós kattogó zenére. Maradjunk közelebb. Bartók VI. vonósnégyese képekben. „A legrezignáltabb, ugyanakkor nosztalgiával teli önarckép… visszaidézi nagyon messziről a maga utolsó álmát… aztán búcsúzni kezd… a dallam maga is beleolvad az éjszakai háttérbe… mégis, mintha egy utolsó figyelmeztetésre készülne…” (Kroó György).

Elfelejtettem a tévedéseit.

Jancsó megfosztja a képet – egy olyan korszakban, amikor a magára valamit adó művész, az önmagát kereső regény, arról beszél, hogy hatalmas súly gördül alá, *rövidesen* mindent próbál széttiporni körülöttünk is bennünk is, de az új kultúrát létrehozó kép ezt elrejti előlünk, s a művészetnek, persze a regénynek is az élet rom-volta marad egyetlen hiteles ihletforrásul – nos Jancsó megfosztja a képet attól, hogy a korszakmanipuláció eszköze legyen.

Visszalopja számunkra a kép hitelét.

Visszahülyéskedi.

Kalodában is azt gondolod, hogy az igazság *nem* régészeti lelet.

Szótértés Sándor Ivánnal

Új könyve ürügyén

A fiú a nagy világégésre kamaszodott föl. Egyhamar megismerhette a rettenetet, a megaláztatottságot, a kiszolgáltatottságot. Ifjúként volt forró szívű diákvezér, országőrző katonából lefokozott munkaszolgálatos, és lett újságíró, műkritikus, lapszerkesztő, regények, színpadi művek, esszék szerzője. Harmincadik kötete, A másik arc, az ünnepi könyvhétre jelent meg. Közben ember volt és maradt, mindig, minden körülményben…

– Ha volna egy jó nagy névjegykártyád, akkor Te most mit írnál rá, túl a hetvenen? Milyen mesterségek, milyen hivatások, milyen szenvedélyek azok, amelyeket fél évszázada, amióta ismerlek, meghódítottál? Mit írnál erre a névjegyre?

– Hát legszívesebben csak a nevemet. Tudod, van névjegyem, nincs is rajta más, csak a nevem…

– Az sem, hogy író?

– Az sincs rajta. Mikor tíz évvel ezelőtt kicsit kinyílt a magyar irodalom és Európa az én számomra, csináltattam olyan angol nyelvű névjegyet, amin rajta volt, hogy writer. Aztán mikor ez elfogyott, nem csináltattam meg újra. Na, de értem a kérdésed, és tudom, hogy nem fogom megúszni ennyivel…

– Bizony, nem! Napjainkban az értékvesztés úgyszólván befejezett tény. Az információ-zuhatagban élő ember ma már rettenetes módon ki van szolgáltatva sok mindennek, de annak nem, hogy rendre könyvet olvasson, és ki van szolgáltatva annak, hogy a médiák, elsősorban a szem rágógumijának amerikai módra elnevezett televíziója előtt üljön napi 3-4 órát, rádiót hallgasson, állandóan híreket hallgasson, közben pedig a könyvespolc – ha van is rajta valami – beporosodik tisztességesen! Kit lát az író ma?

– Azt tudom elmondani, hogy mit gondolok erről a rengeteg problémáról, amit szíves voltál felsorolni. Az író, mikor ír, verset vagy regényt, és ez teljesen mindegy, olyan viszonyba kerül önmagával, a korával, az anyagával és a talentumával – ha van néki ilyen –, amibe nem fér bele, hogy ő milyen viszonyba tud kerülni az olvasóival. Azt majd a könyve dönti el, ha elkészült. Ez az első rétege a válaszomnak…

– Az én nyelvemre lefordítva: írás közben, alkotás közben Te magaddal vagy és nem az olvasóval, a témáddal, amelyet átélsz. Nem egyszer leírtad, hogy Te átélted, amit leírsz; ilyesformán a Te írói voltod tulajdonképpen egy nagyon tiszta, belső és zárt világ, ami kinyílik majd abban a pillanatban, amint ólmot lát, amit leírtál.

– Mikor a tollat a kezembe veszem, töltőtollal írok, akkor nincs más tennivalóm, mint hogy a megálmodott, elképzelt regényvilágban elinduljak az ismeretlen felé. Fontosnak tartom aláhúzni, hogy az ismeretlen az nem az ismeretlen olvasó. Az ismeretlen az, amiről még én se tudom, hogy mi, de meg akarom írni, és szerencsés esetben, ha rátalálok magamban, a történeteimben, a figuráimban valami ismeretlenre, amiért érdemes volt őket megteremtenem, akkor remélhetem, hogy az olvasó számára is ad majd ez inspirációt, hogy elinduljon valamilyen úton. Volt a kérdésednek egy másik része is, hogy mi az irodalom, a regény ma. Nézd, nagyon tömören, de megpróbálom messziről indítani a választ. Mondjuk a középkori regénytől, amikor a trubadúrok lantkísérettel előadták a vár-kisasszonyoknak a középkori történeteket. Nemrégiben olvastam, hogy amikor a francia hadsereg harcba indult a tizennegyedik században, egy trubadúr oldaállt és hát kvázi egy regényt énekelt nekik, lelkesítésként. Ez közvetlen kapcsolat volt. Amikor a könyvnyomtatást feltalálták, az akkora változást jelentett az akkori körülmények között, mint a ma változásai, a mai körülmények között. Attól kezdve a kisasszonyoknak a várakban meg kellett tanulniuk olvasni. Nagy váltás történt tehát a regény és a közönsége között. De ez a váltás úgy történt meg, hogy az olvasó olvasóvá lett, a könyvvel a kezében visszavonult egy karosszékbe, egy szobasarokba és elkezdett barátkozni azzal, hogy olvasson, vagyis a személyisége kiteljesedőben volt. Ma ugyanúgy nem szabad szomorkodni azon, hogy megváltozott a médián, az elektronikán, a televízión át az író és az olvasó, a szöveg és a néző kapcsolata, mint ahogy annak idején sem volt értelme, hogy a kisasszonyok szomorkodjanak. De történik valami, azzal ellentétes. Ez a mostani váltás nem az embernek az önmagába való visszavonulását, az énje épentartását, kifejlesztését segíti elő, hanem éppen ellenkező irányba mutat. Ez az én mániám: az egész huszadik századi regény arról beszél, hogyan épül le az emberi személyiség. Tehát nem a váltás a probléma, az minden nagy korszakban megtörténik, hanem a kérdés, hogy a váltás az emberi én épentartását, az emberi személyiség felépítését szolgálja vagy nem. Úgy érzem, ez a váltás most egyiket sem!

– Huszonöt éve írsz esszéket, mégpedig különös esszéket, ugyanis az értelmező szótár is azt tartja az esszéről, hogy az irodalom és a művészet teréről meríti a témáit. A Sándor Iván-i esszévilág azonban mindenféle egyéb területről, a történelemről, az emberről, az ember és történelem viszonyáról, az ember és az író viszonyáról, az ember és az ember viszonyáról szól. Jól olvastam a könyveidben?

– Ha szabad így mondanom, nem teljesen jól olvastad. Ezt megpróbálom néhány mondatban összefoglalni.

– Mondd a magadét! Én az olvasó vagyok, Te pedig az író vagy!

– A hetvenes-nyolcvanas években és némileg a kilencvenes évek közepéig volt az európai teóriában, az olvasók között is volt egy *vége*-hangulat. A Fukuyama írt is erről egy limonádét. *A történelem vége* címmel, ami elterjedt Amerikában, és Európában is. Aztán Fukuyama gyorsan megírta az ellenkezőjét is: A történetnek, a történelemnek nincs vége. A regénynek sincs vége. De eljutott a huszadik század utolsó harmadában a történelem értelmezhetősége és a regény is egy új helyzetig. Az üresség, a válaszképtelenségig. Én a 80-as évek végén, a 90-es évek elején is arról írtam, hogy nem hiszek sem a történelem végében, sem a regény végében. Van esély, új nézőpontokkal, fogalmakkal megközelíthető a korszak, s a regény is ezt figyelembe véve változik. A regény a tizenkilencedik század végétől arról szólt, hogy az én hogy épült le. Ugye Proust elindult az eltűnt személyiség, az eltűnt én nyomában. Musil megírta a tulajdonságok nélküli embert, Kafka megírta a történelem terhei alatt összeroppanó embert. Tartott ez Beckettig, még tovább is. A mai regény megírja azt, hogy az én szétporladásának korszaka után is van élet, ebben vagyunk benne. A történelem értelmének elveszítése és az én-vesztéseknek a sorozata után alakulnak ki az író számára is a ma újdonságai.

– A Te esszéidben valóban megjelenik a ma gondolatvilága és a ma érzelemvilága. Nyomban hozzáteszem zárójelben, hogy sajnos az érzelemvilágunk is szegényedik.

– Egy időben kezdtem regényt és esszét írni, nemcsak irodalmi esszét, történelmi esszét is. A történelmi esszé szépíró számára örvényes műfaj, mert az irodalomtörténészek nem tartják a témájuknak, a történelemtudomány pedig írói szószátyárkodásnak tekinti, nem tudományos teljesítménynek. Az esszé kísérlet, mint a neve is mondja. Abban a mai kitapogathatatlanul bonyolult és kaotikus életvilágban, amelyben együtt vagyunk benne, Európában is, a régióban is, egyre erősebb igény mutatkozik egy olyan műfaj iránt, amely valóban kitapogatja a valóságot, és ez nem szociográfia, hanem a gondolkozó metaforákkal dolgozó esszé. Ezek a történelmi esszék *A másik arc* című könyvemben azt próbálják kitapogatni, hogy 150 év magyar történelmének melyek voltak azok a csomópontjai, amelyek a ma is továbbélő lényegiségek. Az esszé és a regény, szándékom szerint fogaskerék kapcsolatban van. Az egyik hajtja előre a másikat. Amit regényben meg tudok írni, azt próbálom esszében tovább gondolni és fordítva.

– *Volt olyan regényed amit három esztendeig írtál. Baráti szóval hadd kérdezzem meg, hogy három év alatt miből éltél?*

– Kérlek szépen, három évig regényt írni az természetes dolog. Eszterházy az új regényét kilenc évig írta. Nádas a nyolcvanas évek közepén megjelent nagyregényét, az *Emlékiratok könyvé*t, ha nem tévedek, tíz évig írta. Nálam eddig kettő és négy év között volt egy regény megírásának távja. Hogy miből éltem – drága Sanyi –, hát a nyugdíjamból éltem. Szerényen élünk… Írtam esszéket is na, de bocsánat ezt nem számítom hozzá ahhoz, hogy miből éltem, mert amiket egy esszéért lehet kapni, azok nem pénzek, amit egy könyvért lehet kapni, azok sem.

– *Egy esszét legalább egy-két vagy több évi kutatómunka szokott megelőzni. Nálad?*

– Az esszé az életem kutatómunkája. Nemrégiben írtam egy esszét a regény és a történelem kapcsolatáról. Abban benne van, amit 25 évig olvastam, meg amit a második világháborúban, meg amit az ötvenes években, meg ötvenhatban, meg ma átélek.

– *Különös címet adtál a most megjelent könyvednek:* A másik arc. *Miért?*

– A kötet a történelem és a regény kapcsolatáról szól. Amit a történelem felől lehet az emberből látni, az egyik arc. Amit a regényen és a művészeten át lehet látni, a másik arc. Ért egy megrázkódtató élmény, ami kihozta belőlem a címet. Kidolgoztam három-négy évvel ezelőtt egy esszésort, aminek a *Rocinante nyomá*ban címet adtam. A regény útjáról és a mai regényről szólt. Párizsban a Musée d'Orsayban találkoztam Daumier Rocinante-sorozatával. Az egyik festmény a póznasovány Don Quijoté-t és lovát a póznasovány Rocinantét ábrázolja. Haladnak előre. Előttük foltban egy dög ló teste hever. Mondhatni Rocinante árnyéka. Ezek mennek, mennek. Átlépnek a dögön. Amiként a regény fél évezrede örökösen átlép önmagán. Mindig új és új lovast vesz a nyergébe. Most ne térjünk ki arra, hogy hányféle irodalomban, hányféle lovasa volt Rocinanténak. Így került a regény utólétének metaforájaként az előző esszékönyvnek borítójára a Daumier festmény. *A másik arc*nál ugyanígy egy festmény adta a metaforát, a borítóképet. Ezt a festményt Cézanne 1888-ban festette. A címe: Mardi Gras, vagyis Húshagyó kedd. Egy farsangi kép. Arlechin-maszkban, és Picrot-maszkban, két bohóc néz le rád. Hagyományos bohócarcok, de meghökkentő, megdöbbentő, rögtön öniróniába fojtott pillantással. A kép azért került metaforaként a címlapra, mert abból indulok ki, hogy körülbelül a tizenkilencedik század végén nézett a művészet szembe azzal, amit a tudomány történelmi tudatnak mond. Ránézett a történelemre és elrémült attól, amit lát. Ez Cézanne képe számomra.

– *Ehhez kapcsolódóan hadd mondjam el, hogy* A futár *című könyvedet, amely 1848. március 15-éről szól, és nem a teljes szabadságharcról, néhány, talán 2-3 papír-dokumentum kezedbe kerülése inspirálta és hozta létre.*

– Részben… A könyvet 1973-74-ben írtam. Ugye, az egy más korszak volt. Itt volt a szovjet hadsereg. Nekem többek között az fájt, hogyan lehet a történelem manipulációival kijátszani egymás ellen az embereket. Benne élve ebben, visszaemlékezve az ifjúságomra, a második világháborúra, '56-ra, az 56 utáni korszakra, de mondhatom az 50-es évek elejére is, ami nekem nagy korélményem, szóval ennek a fájdalomnak az epikai megszólaltatására kezdtem keresni anyagot. Elkezdtem olvasni 1848-at. Igaz, hogy végül néhány dokumentumra alapoztam a könyvet, ami a Világosig tartó eseményt adja, de körül olvastam az egész korszakot. Olyan, a történelemben játszódó regényt akartam írni, amelyben a történelmi események hitelessége megkérdőjelezhetetlen, ugyanakkor azonban a saját létem, a saját korom életérzése, a huszadik századi sorsmetafora van benne. Nézd, nagyon sok a mítosz, a hamisság, a téveszme és az illúzió. Nemcsak Magyarországon a magyar történelemről. Azt hiszem, hogy más nemzetek életében is így van ez. Írtam egy esszét Vukovics emlékiratairól. Ő tanúként elmondja, hgoy milyen pitiáner viták folytak Kossuth és Görgey között. A két szent, a két nagy között. Mind a kettő valóban óriás. Nemrégiben olvastam egy történész kolléga munkáját. Arról ír, hogy micsoda illúzió az, hogy Kossuth romantikus volt, fantaszta, Görgey viszont racionalista. Mert, mondja, arról van szó, hogy mind a kettő fantaszta volt, illuzionista, ám mind a ketten ahhoz értettek, amihez érteniük kellett. Kossuth ahhoz, hogyan lehet fellelkesíteni a nemzetet a szabadságharcra, Görgey ahhoz, hogyan lehet csatákat nyerni kis hadsereggel…

– *Illyés Gyula pedig ahhoz értett, hogy hogyan kell a* Fáklyaláng*ban megírni mindazt amit Te most elmondtál.*

– Azt félévszázada szép, romantikus drámának láttuk. Az 50-es évek heroizáló szemléletében született. Érdekes lenne ma megnézni. Na most folytatva, mind a kettő fantaszta volt, mert Kossuth azt hitte, hogy a szabadságharcot meg lehet nyerni, s mint a hadtudomány ma rámutat, Görgey is fantaszta volt, mert ő meg azt hitte, hogy le lehet győzni a túlerőben lévő ellenséget. Lépjünk vissza. Ez izgat engem. Úgy beszélni a történelemről is, a mai sorsunkról is, hogy lehántsam ezeket a téveszméket, megmutatva a maszkok mögötti arcokat.

– *Voltál a műegyetemi lap főszerkesztője ötenhatban, voltál a Film-Színház-Muzsika főszerkesztő-helyettese, de ami ennél súlyosabb „vétek", hosszú ideig színi kritikákat írtál. Azért merem ezt így mondani, mert később ki is került egy szép kötet a kezed alól. Nagyszerű színészbarátaid voltak, közöttük Kálmán Gyuri, aki nekem is nagyon jó barátom volt, és felnéztem rá emberként és színészként egyaránt… Ezekben az időkben szinikritikáid rendre jelentek meg, ha nem is mindig függöny elé vastaps volt rájuk a válasz…*

– Több mint 30 évig dolgoztam, a *Film-Színház-Muzsiká*nál. 56 után véletlenül és szerencsésen kerültem oda. Remek parkolópálya volt. Nemcsak azért, mert írtam közben öt színdarabot és így jöttem rá, hogy nem vagyok színdarabíró, hanem regény- és esszéíró. Színikritikákat úgy kezdtem írni, hogy nem értettem hozzá. Meg kellett tanulnom. Végig kellett olvasnom a világirodalmat. Nem jártam ugye egyetemre, ezt Te nagyon jól tudod, katonáskodtunk abban az időben, kiskatonák voltunk. Azt is tudod, hogy súlyosabb dolgok is történtek velem. A saját egyetememet úgy jártam végig, hogy először a drámairodalom-elméletet, aztán a színháztörténetet tanultam meg. Színészektől mindig távol éltem. A színikritikus a színészektől tartson is távolságot, de szeresse is, tisztelje is őket. Ez más mint az irodalomkritikus és az író kapcsolata. Az más szimbiózis. Azért volt három nagy színész, akinek barátságára büszke vagyok. Ketten már nem élnek. Gábor Miklós és Kálmán Gyuri. A harmadik a drága Törőcsik Mari. Kálmán Gyuri megtette azt, hogy egy felkérésre felolvasott a Rádióban 1984-ben részletet egy írásomból. Ha lehet, idézzük fel!

„Írás közben az író viszonyba kerül a történelemmel. Képek, kapcsolódások jelennek meg előtte, elindul velük, mögéjük néz és egyszerre csak benne van a történelem sodrában. Meg kell küzdeniük. Ne nagyzoljon, mondhatja erre bárki, egy fickó, aki ír, és a történelem. Nem egyenlőtlen ez, nem nevetséges? Dehogynem, hiszen kétségtelen, hogy ki az erősebb. De hát az életben is így van másokkal is, nemcsak azzal a fickóval, aki ír. Bizonyára alul maradunk, és mégis bármilyen nevetséges, de próbálunk felülkerekedni. Hogyan? kérdezheti bárki. Tudom, hogy az élet, a történelem sokkal erősebb, ezért mást nem tehetek, minthogy megkeresem mi az,

amit talán mégsem tud. Például nem érdeklik a válaszok a saját kérdéseire. Engem érdekelnek a feleletek, amivel az olvasó előtt is megvilágítható a gépezet mozgása, az emberi kiszolgáltatottság. Az életnek, a történelemnek nincs saját erkölcse, öntudata. Az ember viszont sok mindennel rendelkezhet. Azt hiszem, a művészet az a teljesítmény, amivel a történelem és az élet végső vesztese az ember, valamivel mégis csak a saját helyzete fölé kerülhet. Ez az átvilágítás, az szembenézés, az emberi helyreállításának méltósága”

Azért kértem, hogy idézzük fel, mert közel két évtized után is ugyanezt gondolom…

Látod, nem könnyű velem Neked beszélgetni, annyi minden jut eszembe egy kérdésedről. Most az jut eszembe, hogy van itt két »valami« a falon: az egyik egy József Attila-portré fotója 1924-ből. A másik a dedikált belső címlapja Móricz Zsigmond: Légy jó mindhaláligjának. 1941-ben a Vígszínház előtt dedikáltattam.

– *Várj csak, József Attilát említetted itt járt és szeretett ő is, ahol Te élsz ős-zuglóiként, legfeljebb egy utcát cseréltél 50 esztendő alatt…*

– 57 esztendő alatt!…

– *Ennyit tévedhet a riporter, többet nem szabad neki! József Attila ügyében neked itt nagyszerű lehetőséged akadt. Szólj erről!*

– Ennek a József Attila képnek hosszú a története, röviden próbálom elmondani. Hozzá teszem, hogy azért is fontos nekem, mert kétszáz méterre innen születtem, ahol most beszélgetünk. A Kolombusz utca 34-ben. Nagyon meghitt családi otthonban éltem le ott az életem első 11 esztendejét anyámmal, apámmal és a bátyámmal. Ezt a *Tengerikavics* című regényemben megírtam. 1941-ben már a sötét idők kényszerű nyomása okán el kellett hagynunk azt az otthont. Átköltöztünk az Amerikai út 74-be, ahol 1967-ig éltem. Ott halt meg az apám, akinek a halálánál nem lehettem jelen, és ez örök lelkiismeret-furdalásom, habár azért nem lehettem jelen, mert akkor a mi közös katonaidőnk legsötétebb korszakába kerültem, a személyes szabadságom is korlátozva volt, tehát rajtam kívüli okok is közrejátszottak. Abból a lakásból kísértük az utolsó kórházi útjára anyámat, és amikor kiléptem annak a háznak a kapuján, akkor a régi izraelita Szeretet kórháznak, ami 1948 után a híres Idegsebészeti Intézet lett, a második emeleti balszélső ablakára pillantva mindig emlékezhettem arra, hogy ott búcsúztam el az anyai nagyapámtól, aki ott halt meg. Így éltem le az Amerikai út 74-ben az életemet. 4 éve költöztünk át ide a Mexikói útra. Ez a három lakás köti össze: ha szabad mondani, az én életem mitikus háromszögét. De vissza…

– *E múltidéző kitérő után hallgatom a József Attila-élményt.*

– Igen. Nos, Wallesz Luca, aki József Attila első múzsája volt 1924-től, később az Amerikai út 74-ben lakott. Gyerekkoromban ismertem meg. Ezelőtt 25 évvel elindultam a nyomába, mert úgy éreztem, hogy többet kell tudnom arról a világról, amiben József Attila is itt élt a szomszédos Korong utcában. Amit most mondok, Wallesz Lucától tudtam meg. A szomszédos ház itt a Mexikói út 54. A második emeleti lakásba lépett be József Attila 1924 decemberében. Walleszék akkor ott laktak. Gyenes Gitta – Luca anyja – festő volt. Ő hívta meg a 19 éves József Attilát a műtermébe. Először a festőmamába volt szerelmes, aztán Lucába. Ha kinézünk az erkélyen, akkor látsz két öreg gesztenyefát. A lakóktól, akik itt laknak, szüleik emlékeit közvetítve megtudtam, hogy ezek alatt a régi gesztenyefák alatt ült József Attila is Gyenes Gitta is. Az *Az a szép régi asszony* című versben írja: „Azt a szép, régi asszonyt szeretném látni, ismét… Csak látni szeretném őt, nincs vele semmi tervem. Napozva, álmodozva, amint ott ült a kertben. S mint ő maga becsukva, egy könyv van a kezében, s körül nagy, tömött lombok zúgnak az őszi szélben”… Hát itt írta. Zúgnak itt azóta is a nagy tömött lombok. Attila később a Korong utcában lakott, ott írta az *Eszmélet* című versét. A tizenkettedik strófa: „Vasútnál lakom. Erre sok vonat jön-megy és el-elnézem, hogy’ szállnak fényes ablakok a lengedező szösz-sötétben”… Hallom ebben a lakásban a vonatok hangját. Márton László kiváló fiatalabb írótársam egy ideig itt lakott a környéken. Adtam neki ebből a József Attila fotóból, ami Gyenes Gitta festménye alapján készült. Nekem Luca adta. A hátára ráírtam: Laci elmondtam neked, hogy kitől kaptam ezt a fotót, elmondtam a történetét. Add majd te is tovább egyszer ezt a képet, őrizzük, őriztessük meg az élményét.

– *Mostanában min dolgozol?*

– Regényen dolgozom, negyedik éve. Ezt tovább írom, hosszabb regény lesz.

– *Kérlek, említsd a témát, ha csak címszószerűen is.*

– Nehéz… Mi marad meg az emberből, az emlékekből egy ilyen fél évszázad után… ilyesmi. Mondhatnám azt, hogy szerelmi háromszög, mondhatnám azt, hogy a háború, a Don-kanyar, a holocaust, 56 regénye… Dolgozom. Írok közben esszéket. A korszak vérnyomás-ingadozásáról, a kilencven éve született Bibó István életművéről.

– *A Bibó-i hagyatékba beleástad magad, évtizedekkel ezelőtt nagy feltűnést keltett a könyv, és végre, végre rehabilitálták ezt a nagyszerű elmét.*

– Ebben többen részt vettek. Semmiképpen nem voltam az elsők között.

– *De a garast letetted!*

– Azóta is foglalkoztat. Az elmúlt harminc évben a Bíbó életműbe mocsaras szellemi-, politikai-, etikai játéktérbe került. A felejtéstől a tagadásig, kisajátításig, meghamisításig. Foglalkoztat, hogy mi időszerű ma Bibóból és az is, ami nem. Valami nem attól nagy, hogy mindig és folyamatosan időszerű, hanem attól nagy, hogy az utókorát is inspirálja: nézzen szembe a saját korával. Ez ma is olyan szellemi, művészi, etikai feladat, amelyhez Bibó alapokat ad. Mindenekelőtt egy valóságos, álomképeken, illúziókon túli magyar történelem megmutatásával. Jó volna úgy beszélni a máról, ahogy ő beszélt a saját korának a kérdéseiről. Nemcsak a regényben, az esszében is az ismeretlen felé próbálok elindulni. Ez is olyan ismeretlen, ami felé tartanék.

Az interjút készítette: *Vértessy Sándor*

A Kossuth Rádióban 2001. június 10-én elhangzott Névjegy-beszélgetés szövegének „ólomra átigazított” változata.

Bertók László

Köszönni kellene

Legalább köszönni kellene (gondolta), ha
gyalogosan megy (sétafikál), a házak
földszinti ablakaiban könyöklő, szótlan
öregeknek, akik mint a szentkép, mint a
régi templomok félhomályából kihajló
faszobrok, mozdulatlanul és időtlenül
nézik a még elviselhető ritmusú utcát,
a látásból jól ismert járókelőket,
madarakat, szemetet, s mint egy
idegen hatalom titkos megbízottjai
(lehallgató készülékei?, átjátszó állomásai?),
már-már öntudatlanul mindent továbbítanak
a talán nem is létező, de hiányában is
mindenható központnak, amely kiszemelte,
megjelölte, beépítette, betanította, engedelmes
eszközzé lágyította, finomította őket
(agyuk redői, tekervényei átütnek arcukon,
kezük fejét halványkék antennavezeték
hálózza be, fejük körül /glória?/ lüktet az
ablakkeret)… ha köszönne nekik, netán
megszólítaná, megérintené őket, talán
megtudna valamit a falon túli hullámzásról,
amiről tudni nem akar, de amiről
egyre többet tud, ami folyamatosan és
láthatatlanul oda-vissza húzza, ringatja…
talán valamit a saját manipuláltságának
fokozatáról s arról is, hogy (vállalva a
megszégyenülést) helyénvaló-e a
viszonylagos egyensúlyt (a kölcsönösen
elfogadottnak hitt hadállást) ész nélkül
föladnia… máris köszöngetnie, „nyomulnia”.

Zelei Miklós

Sziszi

A hamisított Reebok melegítőjében volt Sziszi, de ez olyan, mintha semmit se mondtam volna, mert Sziszi mindig a hamisított Reebok melegítőjében volt. Ezek a birodalmi ruhadarabok jól kiadják a formákat, vagyis csakis akkor mutatósak, ha olyan örökedző világfi hordja őket, mit George Bush vagy Vlagyimir Putyin.

Sziszi elvastagodott lábikrái azonban jó sokat fölszedtek a Reebok szárából, amely a vádliján majdnem kirepedt, a bokája fölött meg harangozott. A derekán egy percig se tartott ki a nadrág. Vagy azt kellett csinálnia, hogy hónaljig felhúzza, de akkor hátul annyira bevágott, hogy az egymást masszírozó, felfújt farpofák a kifényesedett anyagot vastagon bedolgozták dúlt lövészárkukba, elöl meg mintha egy hatalmas liszteszacskót hurcolt volna a pocakja folytatásaként, azoknak az időknek az emlékére, amikor néha királynak érezte esetleg magát. Sok körömpöri lefolyt azóta az emésztőcsatornán.

Vagy pedig hagyta az egészet a fenébe, de akkor a Reebok nadrág a pocakja alá csúszott, és éppen a liszteszacskó tartotta fenn. Hátul meg tágan lengedezett, mutatva, hogy férne még bele tíz-tizenöt kiló. Sziszi pocakja a Reebok felsőrész szárnyai közé türemkedve omlott a nadrágra, keblei és pocakcsúcsa között összeráncosodott az átizzadt póló. Óriás hőlégballon méretű cekkerével Sziszi a tízemeletesből mindig a Májnligyulába szaladt. Fogazata hiányos, aranyere rojtos, a magyar hordozó pályára állt.

Most amikor megláttam, itt hátul a Nyúldombra próbált felgörgetni egy hatalmas követ. Nem túl meredek domb, mégse sikerült neki, pedig küzdött igazán. Kézzel-lábbal rugaszkodott, mellel nekifeszült, nyomott, szívott, tolt, lökött, taszított, hurkás, kopasz fejtetőjén csillogtak az izzadságcseppek. De amikor már-már fent volt a csúcson, a pofátlan kő nagy lendülettel vissza! Még jó, hogy nem sodorta el Sziszit.

Ilyenkor meggyújtott egy cigarettát, egykedvűen leballagott, lent a Szofikát eldobta, és újra neki a kőnek. De alighogy elértek volna a csúcsra, a szikla visszagurult. Ahogy koradélután jöttem haza, még mindig ugyanazt láttam. Sziszi a sziklával föl-le, föl-le, csak már rágyújtani se volt kedve, amikor a szikla nyomában ő is újra leindult.

Ne marhuljál, Sziszikém! Rohanok, és a garázsban csinálok én neked olyan kősziklát hungarocellből, hogy mind a tíz ujjadat megnyalod utána! Egy negyedóra múlva ott is voltam a domb alatt egy üveg Baja Feri vodkával meg a sziklával.

Gyere, Sziszikém. Mi szépen fölballagunk a csúcsra, napozgatunk, vodkázgatunk, füstölünk. A kősziklát meg ezzel a madzaggal húzkodjuk föl, amikor fölért, belerúgunk egy nagyot, hogy visszaguruljon, csak el ne vigye közben a szél.

Húztuk magunk után fölfelé a madzagot, odafönt levetkőztünk, Sziszi a lucskos Reebok fölsőt meg a pólót boldogan kiterítette száradni egy bokor ágaira, és letelepedtünk a félárnyékban. Kolozsvári szalonna, emelintettem meg a domború reklámszatyrot, rágyújtottunk, és nagyot húztunk a Baja Feriből. A spárgán megindult fölfelé a szikla. Sziszi ekkor hadonászni kezdett, hörgött, a szája habzott, az arca kililult. Egyszóval infarktust kapott, és pont abban a pillanatban, amikor sziklája fölért a csúcsra, Sziszi holtan gurult lefelé a Nyúldomb oldalán.

Van Gogh

Goretity Józsefnek
40. születésnapjára,
2001. május 6-án.
Moszkva, Lenyinszkij proszpekt

A Golf áramlat kifordult évmilliós sodrából, neki a partnak, be a fáradt kontinens alá, ahol egy csontritkulásos, reumás, púpos, fogatlan, de mégis nagybelű vénasszony, Európa várja minden nap az ételhordós szociális gondozót.

Hatalmas, sós folyó a felszín alatt, vitt mindent, amit az idők valaha a földbe vetettek. Van Gogh is egy reggel arra riadt, hogy sírjából a Karcag táblát látja. Ott, ahol a bekötőút Fegyvernek felől a négyes-hármas főút között a sivatagból az északi hegyeknek fordul.

Ha semmi nem nő ki ebből a földből, majd kinövök én. És a sír fölött, ahová Van Goghot az áramlat sodorta, csodálatos napraforgó sarjadt, és tartotta arcát a kelő nap felé.

A szemetet hordták arra a helyre, ahová Van Gogh sírját az áramlat vitte. Ez mentette meg a napraforgót! Akkora szeméthalmokon kellett volna átkelnie annak, aki le akarja tépni, hogy erre senki sem vállalkozott.

Sodorgatta a szemetet a szél, néha bűz volt, máskor tűz, meg olyan is, hogy a kettő egyesült, és szállt a büdös füst. Égtek a kommunális tetemek közé dobált könyvek, Van Gogh elkapta egy-egy történet hamuhodó pillanatát, ahogy Margarita keblére vonja, és megszoptatja az örökké éhes Sátánt, Jean Valjean pedofil képeket csinál a kedvenc pónilovacskájával csókolózó Cosette-ről, az öreg halász tankhajója nekiütközik a Galapagos-szigeteknek, és istennek hála, Darwin összes bizonyítékát kiirtja.

Nem nagyon ismerte Van Gogh ezeket az embereket, azért olvasgatott, mert nagyon unatkozott. Amennyire csak unatkozhat az ember egy ilyen vidéki, reménytelenül eseménytelen sírban. Akkor csillant fel a szeme, amikor végre a saját nevét fedezte föl egy megsemmisülő bekezdésben. Ő, Van Gogh, akinek életében egyetlen-egy képe kelt el, az is csak öt frankért. És ezt a képet egy jelentős gyűjtemény most ötvenmillióért vette meg.

Adjanak belőle!

Fölkelt sírjából Van Gogh, és elindult a múzeumba. Hogy legalább festékre legyen neki, ha már feltámadt. És vászonra. Meg valami ruhára, hogy ne abban a régiben kelljen járnia, amelyikben eltemették. És persze cipőkre is.

Fölment a magas lépcsősoron, be a múzeumba, de amikor elmondta, miért jött, az őrzővédők röhögni kezdtek rajta. Azt se tudták, hogy ő kicsoda. Dühében Van Gogh begyűrt valamelyiküknek egy hatalmasat, amit nem kellett volna. Közrekapták, ököllel, gumibottal összeverték, levágták megmaradt fülét is, és lerugdalták a lépcsőn.

Nem sikerült Van Goghnak fektéből fölkelnie. Épp csak megpróbált felkönyökölni, de az adóhivatal munkatársai máris ott álltak

fölötte. Ráléptek a csuklójára, a nyakára, kezét, lábát megbilincselték, földobták egy rabó platójára, és vitték, amiért az öt frank és az ötvenmillió különbsége után esedékes adót nem fizette meg.

Minden napra egy Trabant

Előzgettem a halálúton, de nem túl vehemensen, mert ahogy kizúdultam balra, s szembejött a kamionsor, útitársam azonal behúzta a nyakát, jobbra dőlt, mintha oldalkocsiban utazna, csónakos motoron, és felkiáltott: neee!

De te nem azt látod, amit én, hanem tőlem jobbra sápítozva, egy előnytelen szögből figyeled a forgalmat. Mire azt felelte, hogy volt már a történelemben néhány nagy baleset, amelybe az összes hulla a legelőnyösebb szögből érkezett.

Na még ezt a Trabantot. Nem szeretek mögötte, mert büdös!

De ahogy rámnézett.

Te büdös Trabant! Most lebuktam.

És ahogy minden tetten ért gyűlölködő, szakszerű magyarázatba fogtam. Keverékkel megy, negyven liter benzinhez egy liter sűrű, fekete olaj kell, s a kétütemű nem éget rendesen, így a kipufogással olajos benzin jut a levegőnkbe.

De fölöslegesen ugattam. Látszott az arcán, azt hiszi, hogy én tényleg azt gondolom, amit ő gondol arról, hogy mit gondolok én, brrr, aki nyugati kocsival tolom a szelet, és mindazokat megvetem, akik a szocialista reláció megfizethető járművét, a tartós Trabit választották valaha, és ma is márkahűek. Az életünk kockáztatásával is megelőzöm őket a pillanatért, amikor elhúzva melletük, a szemükbe röhögök: Trabant kocsi drága kincs, jó, ha van, de jobb, ha nincs! Vagy csak lófaszt lengetek nekik, mint a rózsadombi áramtolvajok kölykei a leállósávokban siető nyuszibusznak, hurkatöltőnek, egérkamionnak.

És elkezdte megvédeni a Trabantok emberi jogait.

Nagy Gáspár

Látsz benne csodát

Kecskemét szülöttjének, Orosz István *uramnak*
félszázadik *születésnapján (2001. X. 24.)*

O któber gyermeke ő.

R áeszmélt erre korán.

O tthonról hozta a jót,

S növelte is szaporán.

Z engeni (tudvalevő

I rigy barátok) nem kell!

S enkise *őrzi magát.*

T alányos mint ama kert

V égén a labirintus.

Á m ha ritka tükrébe

N ézel: látsz benne csodát.

Gion Nándor

Aranyat talált

V.

A tél természetesen megjött, amint azt Vladan Drenovakovics, a hajlott hátú szerbiai belügyi elöljáró megjövendölte, mielőtt lóra ült volna egy ködös őszi reggelen, és amint az egyébként is várható volt, a hó lehullott, de a rendőrtiszt jövendölésével ellentétben a köd nem szállt fel teljesen, vagyis elég csúnya telünk lett még a fehér hóban is, és ezen a csúnya télen sokat gondoltam Szentigazra, a kopasz és fogatlan öregemberre, aki még kamasz koromban az első háború előtt megtanított a kártyajátékok fortélyaira. Szentigaz jóformán mindent tudott a kártyákról, jósolni is, nekem azt jósolta, hogy a tüskés ágak széthajlanak előttem különféle útjaimon, tehát szerencsés életem lesz, megtanított a kártyák paklizására, de megígértette velem, hogy csak egyetlen egyszer fogok csalni, és akkor sem haszonlesésből. Megígértem neki, és ezidáig nagyjából álltam is a szavamat, valamikor régen Váry János kastélyában megcsináltam azt a trükköt, amiért az egész kártya forgatást megtanultam, nem haszonlesésből csináltam, a későbbiekben csaltam ugyan még elég sokszor, de sohasem pénzért, inkább csak szórakozásból a hosszú téli estéken, amikor a szomszédokkal főtt kukoricaszemekért vagy gyufaszálakért játszottunk, ilyenkor mindenki tudta, hogy időnként csalok, többször ők maguk kértek meg rá, mert szerették volna ellesni a paklizást, ez azonban sohasem sikerült nekik. Ezzel együtt voltak vidám hangulatúak a téli esték, sokat nevettünk, énekeltünk és kártyáztunk, néha megpróbáltak rábeszélni, hogy jósoljak is a lapokból, de ezt nem vállalhattam, mert Szentigaz még okításom előtt megmondta, hogy emberi sorsok alakulását megbízhatóan csak az tudja megjövendölni, aki hét hónapra született, az esztendő hetedik hónapjának hetedik napján, ő így született, és halálos komolysággal állította, hogy amit kiolvas a kártyákból, az szent igaz. Én normálisan kilenc hónapra születtem, az ügyeskedésekből valamit megtanulhattam, de a jövendölést nem. Még magamnak sem jósoltam soha, elhittem Szentigaz tanítását, mert első világháborús sebesülésemet és a második világháborús tervezett kivégzésemet leszámítva tényleg szerencsésen alakult az életem, a tüskés ágak széthajlottak előttem, jókedvűen és ártalmatlanul kártyázhattam.

Így volt ez a ködös és eléggé csúnya télen is. A szomszédok, Katona Andrásék, Hám Lajosék, Bata Jánosék majdnem minden este átjöttek hozzánk, gyakran átjött Szekszer Johák bácsi is a róla elnevezett híd mellől, néha pedig vejemmel, a Kis Kőművessel beállított Tölgyesi Mihály is, pedig ő igen messze lakott tőlünk, egészen a feketicsi híd közelében Schank Frigyes téglagyára felett, de nagyon unta magát a csöndesen telelő és immár gazdátlan téglagyárnál, vállalta a hosszú gyaloglásokat, csakhogy emberek között mozoghasson. Sokat énekeltünk, majdnem mindenkinek szép hangja volt, az asszonyoknak is, én is szépen játszottam a citerán, egyedül Tölgyesi Mihály nem tudott énekelni, mert ő botfülű volt, csak dörmögött a citeraszó mellett, a kártyázást várta, ő biztatott legtöbbször, hogy csaljak leosztás közben, szerette volna eltanulni a trükköket, de ez neki sem sikerült, a kukoricaszemekkel és a gyufaszálakkal pedig kedvetlenül bíbelődött.

Sejtettem, hogy nem fogja sokáig bírni a tétlenséget és az ártatlan kártyázgatást, és tényleg nem bírta sokáig. Elkezdett kocsmázni, nem azért, hogy leigya magát, komolyan akart kártyázni és nyerni. Winkler Árpádtól, a fiatal hentesmestertől hallottam erről először, amikor véletlenül találkoztunk, a Becsei út és a Kálvária utca sarkán. Én a lányomékhoz mentem látogatóba, ő meg titkos disznóvágásból indult haza a Kálvária irányából, megálltunk beszélgetni a ráérős, ködös, fehér délutánon, és megemlítette, hogy többször is látta Tölgyesi Mihályt kártyázni némelyik kocsma sötét zugaiban. Egyszer ő is kártyázott vele. Hittem neki, Winkler Árpád tisztel engem, állítólag az én jó tanácsaimnak köszönheti, hogy életben maradt, amikor a Jugoszláv partizánok a háború vége felé besorozták a Petőfi-brigádba, és fegyvertelenül nekizavarták a németek állásainak. Abban az időben frontra indulása előtt tényleg adtam neki néhány tanácsot, talán hozzásegítettem az élethez, de az évekkel ezelőtt történt, most Tölgyesi Mihályra kellett ügyelnem. Elköszöntem Winkler Árpádtól, tudomásul vettem, hogy Tölgyesi Mihály megszegi a szabályokat, és mégis benéz a kocsmákba, ezen nem háborogtam volna, hiszen számítottam rá, a békés kártyázásokat is hajlandó voltam elnézni, de csakhamar megtudtam, többektől is, hogy Tölgyesi Mihály verekedésbe keveredett a Kiss Antal féle kocsmában, amit mostanra Kolubara vendéglőre kereszteltek át. A Kis Kőművessel üzentem, hogy Tölgyesi Mihály látogasson meg vasárnap délelőtt a nagy mise idején, amikor egyedül vagyok.

Eljött, és nem fogadtam nagy barátsággal. A konyhában ültettem le, és mindjárt a tárgyra tértem.

– Amikor megegyeztünk, hogy együtt dolgozunk, megmondtam, hogy másoknak hazudhatsz, de nekem nem. Vagyis, ha azt ígéred, hogy betartod a szabályokat, akkor elvárom, hogy ez így is legyen. Akármilyen rossz véred van.

– Egyáltalán nincsen rossz vérem – tiltakozott. – Legfeljebb nyugtalan vérű vagyok. Nem bírom a tespedséget, ráéheztem már a komoly kártyázásra.

– Verekedtél is.

Tölgyesi Mihály megpróbált szinte bűnbánóan magyarázkodni.

– A Hugyik Jóska ordítozni kezdett velem, azt mondta, hogy csalok a kártyán, le akart ütni egy szódás üveggel.

– Csaltál?

A vállát vonogatta.

– Nyertem.

– Tehát csaltál. És fölöslegesen lármát csaptál magad körül. Ez nagyon nem jó. Nekem sem.

– Hugyik Jóskát szájon vágtam és kicsavartam a kezéből a szódás üveget. – magyarázkodott tovább Tölgyesi Mihály. – Akkor rám rontott a Benkó Vince, tudja, az a kis hörcsög-ember, ő is azt kiabálta, hogy suflizok. Felborítottam az asztalt, és elfutottam. Mindössze ennyi történt.

– Ez is éppen elég. Nagy lármát csaptál, ami ebben a szakmában nem ajánlatos. Meglékelhettek volna.

– Ezért szaladtam el.

Rosszkedvűen néztem az izgága kis embert, tudtam, hogy valamivel meg kell ijesztenem.

– Winkler Árpád is ott volt akkor este? – kérdeztem.

– Nem. Nem volt ott.

– A napokban beszéltem vele. Az volt a megérzésem, hogy bármikor szívesen kieresztené a beleidet.

Tölgyesi Mihály ettől még nem riadt meg.

– Tőle csak egy oldal szalonnát nyertem el valamelyik este a Rácz Jani kocsmájában. Egyáltalán nem háborgott emiatt.
– De tudja, hogy csalsz a kártyán. És jól bánik a késsel. Ez a szakmája. Disznókat, marhákat, birkákat belez ki. És petőfistaként keményre edződött a fronton.
– Én is megedződtem a fronton – mondta önérzetesen Tölgyesi Mihály.
– Csakhogy ő győztesként tért haza a háborúból. Funkciókat is kapott.
– Mégsem szereti jobban a szerbeket, mint én.
– Jó barátja Ozren péknek – mondtam. – Összeér a szakmájuk. Ozren rendes ember, de lelkes hazafi. A hazafiakkal pedig vigyáznunk kell.
Tölgyesi Mihály rövid ideig elgondolkozott, majd egykedvűen azt mondta:
– Még így sem félek az Árpi gyerektől. Lehet, hogy jól bánik a késekkel, de én nem vagyok sem birka, sem vágómarha.
Egy könyv volt előttem az asztalon, Jókai Mór valamelyik romantikus történetét olvastam éppen akkoriban. Téli napokon sokat olvastam, sok könyvem volt, Lusztig Kornél, a tuki zsidó órás rám hagyatékozta egész könyvtárát, még mielőtt marhavagonba rakták 1944-ben.
Belelapoztam az érdekes eseményekről szóló könyvbe.
– Ismerted Lusztig Kornélt?
– A szakállas zsidó órást?
– Azt.
– Láttam néhányszor, de sohasem beszéltem vele. Úgy tudom, hogy az SS-legények elvitték és elégették valahol.
– Így történt. Én jól ismertem, és kedveltük is egymást. Az idősebbik fia mellettem halt meg Galiciában, az első háborúban. A kisebbik fiát rám bízta, meg a könyvtárát. A könyveket megőriztem, a fiút azonban nem sikerült megmentenem. Bután viselkedett. Hősiesen.
– Őt is elégették?
– Bizonyára. Néha előfordul, hogy én sem tudok megmenteni valakit.
– Ma már nem égetnek el embereket – mondta Tölgyesi Mihály.
Töprengve lapozgattam a Jókai-könyvet, amelyben egy bányáról is szó volt.
– Az Adriai tengerben van egy nagyon kopár sziget. Hatalmas fehér kősziklákat terem és vasrácsokat a komolytalankodó embereknek, akik csákányokkal tördelik a sziklákat, de azok sohasem fogynak el. Ott is találkozhatsz ismerősökkel. Bakó Péterrel biztosan.
Tölgyesi Mihályban alább hagyott a hetykeség, és riadtak lettek a szemei.
– Innék valamit – nyögte megjuhászodva. – Átfáztam odakint, és még mindig fázom.
Majdnem megsajnáltam, és majdnem elnevettem magam. Elővettem a konyhaszekrényből fél liter Bangó-féle szilvapálinkát, elébe tettem. Az asztalon két vizes pohár állt egy tálcán, Tölgyesi Mihály az egyiket félig megtöltötte pálinkával, aztán úgy döntötte magába, mint a kútvizet. Kivörösödött az arca, és kigúvadtak a szemei.
– Pesten jobban érzem magam, mint Szenttamáson – krákogott bánatosan.
– Falusi gyerek létedre?
– Ott jobban elnézik a komolytalankodást. Sőt megbecsülik. Sok ott az ember, és a sokaságban én is szépen elférek. Ha megkapnám ügynökeim listáját, azonnal visszamennék a sokaságba.
Én is töltöttem magamnak a pálinkából, óvatosabban ittam, mint Tölgyesi Mihály, kezdtem jól érezni magam, szeretem a vasárnap délelőtti pálinkázást, sokszor iszogattam már így rendes emberekkel meg gyarló emberekkel is, legtöbbször jól éreztem magam, ilyenkor kicsit lelassulnak az órák, akár komoly dolgokról is lehet beszélni.
– Megkapod a listát – mondtam komolyan. – De mostantól kezdve mélyen húzdd be a farkad. Biztos vagyok benne, hogy Püspöki őrnagy elvtárs is ezt javasolja a távolból.
– Püspöki Sándor…
– Ő most azt üzeni, hogy fogd be a szádat és húzdd be a farkad! Különben követ fogsz fejteni, és talán sohasem mész vissza a sokaságba.
Tölgyesi Mihály igazából szomorú lett, megadóan azt mondta:
– Ezentúl otthon fogok ülni, majd passziánszozok. Halálra unom magam, de kibírom. Szeretnék minél gyorsabban visszamenni Pestre.
– Mindent a maga idejében.
Ekkor megérkezett Rézi templomi ruhájában, kicsit elcsodálkozott, és megkérdezte tőlem:
– Miért nem szóltál, hogy meghívtad Miskát ebédre?
– Véletlenül tévedt be – mondtam. – Megiszunk még egy pálinkát, azután elmegy.
– Újból megbeszéltük Stefan Krebs SS katona kiszabadítását – mondta Tölgyesi Mihály, és még egyszer töltött magának fél vizes pohárnyi pálinkát.
Rézi is leült az asztalhoz, megtörölte bepárásodott szemüvegét, majd visszarakta orrára, tiszta szemüveggel dühösnek látszott.
– Én nemcsak imádkozni szoktam – mondta élesen. – Verekedtem elégszer életemben. Rokonaimat kiszabadítottam a lágerből…
– Az a láger itt volt a szomszédban – mondtam. – Szibéria viszont messze van. És ott nem Sztojan Salajics a táborparancsnok.
– Utálom a tehetetlenséget – mondta Rézi. – Ahogyan múlik az idő, Szibéria egyre messzebb lesz. Nem akarom, hogy Stefi végleg eltűnjön.
– Életre való ember, nem könnyű elpusztítani. Biztosan megtaláljuk.
– Elhozzuk a családjához – bizonygatta Tölgyesi Mihály, és megrovóan nézett rám. – Persze bizonyos ellenszolgáltatásokat várnak tőlünk felsőbb körökben. A tábornokok és a politikusok.
Most már Rézi is megrovóan nézett rám.
– Tegyetek meg mindent Stefi kiszabadításáért, de te nehogy megint bajba keveredj. Egyszer majdnem kivégeztek, és akkor én is úgy éreztem, hogy gyorsan meghalok.
– Élni fogsz – mondtam. – Ha a magad dolgával törődsz. Az asszonyok legyenek jó feleségek és jó családanyák. Ennyi untig elég. Levehetnéd már magadról ezt a fekete templomi ruhád. Miska ugyan nem fog nálunk ebédelni, én viszont kezdek megéhezni. Jó feleségek nem templomi ruhában főzik a vasárnapi ebédet.
Rézi felállt, elindult a szoba felé, hogy átöltözzön, hirtelen megtorpant, a táskájába nyúlt.
– Hazafelé benéztem Deszánkához…
– Hogy megy a német beszéd?

– Jól. Adott egy borítékot, azt mondta, hogy csak te nyithatod ki.

Elővette a borítékot, átnyújtotta. Óvatosan felbontottam, láttam, hogy pénz van benne és egy kis fehér papírcetli. A pénzt nem mutattam, csak a papírt vettem ki, azt írta rajta: „Jövő héten elkezdheti az utazgatást. Vrbas, Subotica, Novi Sad."

Rövid, egyszerű üzenet volt, mégis sokáig tartott, amíg megfejtettem, hogy illene már Verbászra, Szabadkára és Újvidékre utaznom. Ciril betűkkel írták, és én Lusztig Kornéltól csak magyar, német és héber betűs könyvet kaptam megőrzésre, a magyar könyveket rendszeresen olvastam, Rézi néha belelapozott a német könyvekbe, a zsidó betűket senki sem tudta már elolvasni Szenttamáson, ciril betűs könyveket pedig nem hagyatékozott Lusztig Kornél.

– Miről van szó? – kérdezte Rézi.

Zsebembe tettem a borítékot és az üzenetet.

– Sztoján véletlenül találkozott Kuglicz Ferivel a verbászi vasútállomáson. Feri azt üzeni, hogy szeretné, ha meglátogatnám.

– Ő az a begluki Kuglicz, aki a cukorgyárban dolgozik?

– Igen. Lehet, hogy félretett nekem néhány kiló cukrot. Valamikor egészen jó barátok voltunk. jövő héten meglátogatom.

– Sztoján ezért ír levelet? Megmondhatta volna…

– Belésulykolták a titkolózást. Táborparancsnok volt, meg egyéb bizalmi helyeket is betöltött. Az ilyen emberek szeretnek leragasztott borítékban üzengetni jelentéktelen ügyekben is.

Rézi még kételkedve ácsorgott a konyha közepén, szerencsére Tölgyesi Mihály gyorsan átbeszélte a dolgot.

– Ha már Verbászra utazik, benézhetne az egykori Kohlmann tanyára is. Úgy hallottam, hogy azt most a kövér Zavarkó Bandi bérli. Kár, hogy elment Szenttamásról. A legbutább kártyás, akivel valaha találkoztam, de imádja a kártyát, sok pénzt elnyertem tőle. Mindig volt pénze. Az ilyen nagydarab, buta emberek szeretnek dolgozni, és sokat is dolgoznak, munkával tudnak pénzt keresni, kártyázni viszont sohasem tanulnak meg.

Rézi végre bement a szobába átöltözni, én meg ismét figyelmeztettem Tölgyesi Mihályt.

– Nincs kedvem nagydarab buta emberekkel társalogni, te pedig kerüld a buta kártyásokat.

– Kerülni fogom őket – ígérte.

Megint nagy kortyokban ürítette ki a poharát, az arca tartósan kivörösödött, lehangoltan és vörös fejjel búcsúzott el tőlem, Rézi pedig megfőzte a vasárnapi ebédet.

Hétfőn levelet írtam Gion Károlynak Szabadkára, és Dosztán Jánosnak Újvidékre. Terjedelmes leveleket írtam, beszámoltam arról, hogy hogyan élünk mostanában, megemlítettem, hogy melyik téli napon leszek a városukban, kilátásba helyeztem, hogy esetleg benézek hozzájuk, mert régen láttam őket, és jól esne kibeszélgetni magunkat. Ez nagyjából így is volt. Kuglicz Ferinek nem írtam, úgy sem kapta volna meg a levelet, mielőtt megérkezem.

Kedden délután szálltam vonatra, egy rozzant fapados vicinálisra, amely Becse és Verbász között járt naponta kétszer, Szenttamás érintésével. Sokan voltunk a vonaton, nagy nehezen leülhettem az egyik fapad szélére, sokan tolongtak körülöttem, mellettem egy koszlott ruhájú férfi állt, akinek fején meglepően új és fényesszőrű rókabőr kucsma volt. Az egész ember fokhagymától bűzlött. Magam is szeretem a fokhagymát, a fokhagymabűzös embereket azonban nem. Talán ezért fogtam gyanút.

A lassú járatú vonat megállt minden útszéli bodegánál, megállt a „Verbászi szállások" feliratú viskónál is. Tájékozódás céljából leszálltam. Leszállt a rókabőr kucsmás férfi is, tanácstalanul forgolódott, a vonat elindult, ő egyre tanácstalanabb lett, azután mégis felugrott az utolsó vagon lépcsőjére, az volt az érzésem, hogy szemrehányóan néz rám a lépcsőről.

Egyedül maradtam a nagy fehérségben, megállapítottam, hogy Vladan Drenovakovics a lassú járatú vonaton is szemmel tart, kedvetlenül nekivágtam a havas vidéknek, körülbelül egy órát gyalogoltam a féllábszárig érő hóban, az egykori Kohlmann tanyáig. A fárasztó gyaloglás közben nem találkoztam sem emberrel, sem állattal, időnként egy-egy vetési varjú repült el fölöttem, aztán megsokasodtak a varjak, csapatostól gubbasztottak a Kohlmann tanya körüli akácfákon.

A testes Zavarkó Bandi nemcsak kártyában nehéz észjárású, az élet mindennapi dolgaiban is. Alig lepődött meg, amikor a fekete varjak között beléptem a tanya udvarára. Barátságosan üdvözölt, azt mondtam neki, hogy mezőőri egyeztetés céljából utazgatok a járásban, egyből elhitte, nem kérdezősködött, bevezetett az istállóba, büszkén megmutatta két jól táplált lovát, négy tehenét és vagy harminc birkáját, és én hirtelen arra gondoltam, hogy Zavarkó Bandi nem is olyan buta ember, mint amilyennek sokan hisszük, mivel jóval gazdagabb legtöbbünknél. Az istállóban két busafejű kamasz fiú aljazott, nagyon hasonlítottak az apjukra, Zavarkó Bandi őrájuk is büszke volt.

Ezután mentünk csak be a házba, Ilka, a felesége a nyakamba borult örömében, őt kislány kora óta ismertem, egyenes derekú, egyenes hátú Kraszulyák lány, kár, hogy a fiai nem őrá hasonlítanak. Természetesen ott tartottak vacsorára és éjszakára. Vacsora után Ilka és a gyerekek aludni mentek, Zavarkó Bandi ekkor elővett egy pakli kártyát, megkért, hogy játsszunk néhány partit, tényleg nagyon szeretett és akart kártyázni. Belekezdtünk. Zsíroztunk, vagyis heteseztünk, ez szelíd játék, bár a tétektől függően ezen is sok pénzt lehet forgatni.

Akármit ígértem Szentigaznak, most kénytelen voltam pénzért csalni, hiszen tíz osztás után akár a lovakat és a teheneket is elnyerhettem volna, vigyáznom kellett, magam ellen pakliztam, végül lefekvés előtt Zavarkó Bandi két dinárt nyert tőlem, mérhetetlenül boldog volt, azt hiszem ezen a télen ez volt a legmaradandóbb élménye. Másnap reggeli után szánkó elé fogta a két lovat, és hálából bevitt Verbászra, azt mondta, a lovakra is ráfér egy kis mozgás a hosszú tespedtség után. Búcsúzáskor lelkemre kötötte, látogassam meg máskor is, ha a közelben járok.

Verbász alaposan megváltozott a háború után. A házak olyanok voltak, mint régen, az emberek azonban javarészt kicserélődtek. A kitelepített németek helyére montenegrói családokat hoztak, ők kerültek nagy többségbe a kis városban, a maradék magyarok meghúzták magukat, az utcán jövevények hangoskodtak, sokkal harsányabbak voltak, mint régen a svábok, szóval a változás nem lett előnyös. Betértem az utamba eső első kocsmába, amelynek valamikor német neve volt, de gyorsan átmázolták Titogradra, Crna Gora fővárosának nevére. Itt is nagy volt a lárma, de azért elüldögéltem néhány órát két pálinka mellett, ettem egy híg bablevest és kora délután mentem el Kugliczékhoz.

Örömmel fogadtak, a Kuglicz család mindig jókedvű család volt, Kuglicz Feri nem sokkal előttem ért haza a cukorgyárból, meg sem kérdezte, hogy hogyan keveredtem hozzájuk. Verbász vasúti csomópont, itt sok ember megfordul ügyes-bajos dolgaival, Kuglicz Feri egyből azt kérdezte, hogy emlékszem-e egy régi fogadásra a Szekszer hídon, amikor ő és én Bata János és Szenczi Bálint ellenében fogadtunk egy láda sörben, hogy Kuglicz Feri nyersen megeszik egy frissen kifogott negyed kilós keszeget. Megnyertük a fogadást. Ilyesmiről beszélgettünk nagy nevetésekkel, és persze a szenttamási ismerősökről, közben savanyú bort ittunk, azután Kuglicz Feri adott ajándékba három kiló cukrot, és az esti vonattal visszatértem Szenttamásra. Ez volt első utazásom kémkedési ügyekben.

A következő héten Szabadkára indultam. Ismét a rozzant vicinálisra szálltam fel, ezúttal nem éreztem fokhagyma szagot, a verbászi állomáson azonban észrevettem a rókabőr kucsmás férfit, a büfénél beszélgetett két vasutassal. A közelükbe mentem, nem hallottam, hogy miről beszélnek, időnként felém néztek, közel hajoltak egymáshoz, majd elmentek az ajtóhoz, ott beszélgettek tovább és forralt

pálinkát ittak, én is rendeltem magamnak egy forralt pálinkát, mert hideg volt, az Újvidék-Szabadka közötti járat természetesen késett, ezen még Vladan Drenovakovics sem tudott segíteni.

Aztán csak megérkezett a vonat, egy diákcsoporttal szálltam fel, a vonaton is hideg volt, a gyerekek ricsajoztak, indulás után a kalauz előzékenyen felajánlotta, hogy üljek be a vasutasok fülkéjébe. Eszembe jutott a rókabőrös férfi, de mégis bementem a fülkébe, itt négy ülőhely volt, kényelmesen elhelyezkedtem, utazósákomat, amit Rézi varrt két nappal korábban, mellém raktam, a kalauz kilyukasztotta a jegyemet, és magamra hagyott. Ez a vonat gyorsabban haladt, mint a Becse-verbászi vicinális, de nem sokkal gyorsabban, és a külön fülkében is hideg volt, csak a kucsmámat vettem le, a téli kabátomat kigomboltam, de magamon hagytam.

Nem sokkal Feketics előtt bejött a fülkébe egy vasutas sapkás szürke köpenyes férfi, nagyjából velem egykorú lehetett, köszönt és mosolygott, kibújt a köpenyéből, kék vasutas egyenruha volt rajta, mint a kalauzon.

– Ne vetkőzzön le túlságosan – tanácsoltam neki. – Nem fűtik a vonatot. Dermesztő hideg van.

– Megszoktam már – legyintett, és leült velem szemben. – Másfél éve ellenőr vagyok ezen a járaton. Újvidék és Szabadka között minden akácfát ismerek, az időjárással is megbarátkoztam.

Az első két mondata után megéreztem a montenegrói beszédet, megfeszült bőrű arca is elárulta, hogy hegyi lakó. Ezek eléggé ízesen és megfontoltan formálják a szavakat, tulajdonképpen tetszik a beszédük, az Újvidék-szabadkai vonaton azonban kissé idegenkedtem tőle.

– Odalent a nagy fekete hegyekben is bizonyára hidegek a telek – mondtam.

– Hidegek, de tisztábbak, mint itt ezen a lapályon… És ott az emberek is nagyobbra nőnek.

– Mégis eljött erre a lapályra? A tiszta hegyek közül?

Egy pillanatra ellenségesen villantotta rám a szemét, azután mégis visszafogta magát. Önérzetesen azt mondta:

– Résztvettem a Sutjeskai és a Neretvai csatában is. Iszonyatosan hideg télben. Sok vér folyt akkor. Igazán kiérdemeltem egy nyomorult sváb házat itt a Bácskában. Egyébként Lovtyenácon lakom, amit valamikor Szekicsnek hívtak…

– Sőt Szeghegynek.

– Lehet. Tudom, hogy svábok lakták, éppen ideje volt kitakarítani őket.

– Tényleg németek lakták. A házaik azonban nem mondhatók nyomorúságosnak.

A vasúti ellenőr bólogatott.

– Valójában szép nagy sváb házat kaptam. És jó munkát. Igaz, hogy keveset vagyok a családommal, állandóan utazom, de nem panaszkodhatom. Az Újvidék-Szabadka vonalon mindenki tiszteli Milutin Karics ellenőrt.

Meglepetten felkaptam a fejem.

– Magát Milutin Karicsnak hívják?

– Igen.

– Ez a Karics… gyakori név Crna Gorában?

– Nem mondhatnám. De azért sokan tudnak róla. A zsupai nemzetséghez tartozunk.

Nem állhattam meg egy kevés gonoszkodás nélkül.

– Ismertem egy cigány lókupecet – mondtam. – Karába Janinak hívták. A dicsőséges felszabadulás után Jovan Karicsra változtatta a nevét. Hitvány ember volt. Róla is elég sokan tudtak.

Milutin Karics rosszkedvűen azt mondta:

– A hitvány emberek mindig a legszebb neveket választják maguknak.

Feketics alá értünk, néztük a hófedte házakat, Milutin megkérdezte:

– Maga ugyebár magyar?

– Igen.

– Megéreztem a beszédéről. Remélem nem feketicsi magyar?

– Szenttamási vagyok.

Milutin Karics megvetően intett a házak felé.

– Szerintem a feketicsi magyarok módfelett buta emberek. Vasútállomásuk sincs. Úgy hallottam, hogy annak idején tiltakoztak a vasút ellen. Féltek, hogy a lovaik majd megriadnak, megvadulnak a vonattól. Most aztán nincs vasútállomásuk. Bezzeg a szekicsi svábok okosabbak voltak, ott megáll a vonat. A buta feketicsi magyarok meg kilométereket gyalogolhatnak, amíg a szekicsi állomásról hazaérnek.

– Így járnak azok, akik szeretik a lovakat – mondtam.

Elhaladtunk Feketics házai mellett, a szekicsi, vagyis a lovtyenáci állomáson megálltunk, itt elég sokáig vesztegeltünk, Milutin elővett egy csomag kártyát.

– Néha elunom magam az akácfák és az eperfák között – mondta. – Kártyázhatnánk Szabadkáig. Gyorsabban múlna az idő.

– Mit játszanánk?

– Huszonegyeznénk.

– Pénzért?

– Természetesen. Zsednikig én tartanám a bankot, azután maga.

Az ajánlat túlságosan átlátszó volt, bosszantott, hogy Vladan Drenovakovics és egy montenegrói jövevény legalább olyan butának néz, mint a feketicsi magyarok őseit. Ekkor határoztam el, hogy megszegem Szentigaznak adott szavamat.

– Múljon hát az idő – mondtam. – Vágjunk bele.

Zsednikig Milutin tartotta a bankot, ő osztott. Hanyagul játszottam, de azért ügyeltem a lapjárásra, talán tíz dínárt nyertem el tőle, azután én vettem át a bankot, két osztás után megjelöltem minden lapot, mire Szabadkára értünk, már száztizenegy dináros nyerésben voltam.

Milutin szemrebbenés nélkül fizetett, még mosolygott is, megkérdezte tőlem, hogy mikor utazom vissza.

– Holnap délelőtt – mondtam. – A vejem rokonságának viszek egy kis elemózsiát, azután megyek a feleségemhez, mert ő azt szereti, ha mellette vagyok.

– Ismét együtt utazunk. Kártyázhatunk. Illene, hogy revánsot adjon.

– Nagyon szívesen – mondtam. – Kártyázás közben tényleg gyorsabban múlik az idő.

– Visszafelé talán nekem lesz szerencsém.

– Nem hiszem – mondtam. – Eltart bizonyos ideig, amíg a hegyilakók megszokják a lapályos időjárást és az itteni játékszabályokat.

Ezután zsákommal elindultam Gion Károlyékhoz, a palicsi úton laktak, elég messze az állomástól, de ennyi gyaloglás rám fért a sikeres kártyázás után, egészen jókedvűen lépkedtem a jeges járdákon. Kedveltem Gion Károlyt, a Kis Kőműves nagybátyját, a kis Gionok ágán ő volt az egyik legszínesebb egyéniség, valamivel magasabbra nőtt testvéreinél, majdnem olyan magas volt mint én,

bámulatosan könnyedén vette az életet, és ehhez igazán megfelelő társat talált magának Miskolczi Borisban, aki talán még tizenhat éves sem volt, amikor hozzáment feleségül, és még Szenttamáson hat gyereket szült neki, négy lányt és két fiút, nehéz sorsuk volt, mások földjét túrták hosszú évekig, ehhez tényleg kellett a jókedély, szerencsére megvolt, a Kis Kőműves sokat mesélt arról, hogy az egész Gion család fejcsóválva és kicsit irigykedve nevetett Károlyék életvitelén, mert vasárnaponként állítólag gazdag emberek módjára étkeztek, még hétfőn is mákos kaláccsal ették a sültcsirkét a kapálás vagy a kaszálás szüneteiben, szombaton viszont már csak vízben áztatott szárazkenyeret rágcsáltak, de azután megint vasárnap jött. Kilógtak a falusi szokásokból, Gion Károly talán ezért költözött Szabadkára, cipőgyári munkás lett belőle és jókedélyét ott is megőrizte.

Amikor meglátogattam őket, egy padlástérből átalakított sokszögletű lakásban éltek, eléggé szűken voltak, de azért elfértek, a legidősebb lányt akkor már férjhez adták, tehát kiment a házból, a másik három lány még otthon volt, szemrevalóak voltak, de nem sok jót néztem ki belőlük, túlságosan sokat vihogtak, a két fiú viszont emberesnek látszott, Károly, az idősebb gyerek könyvelőként dolgozott a cipőgyárban, sokan dicsérték szorgalmáért, a későbbi években börtönbe került sikkasztás miatt, de csak rövid időre, szabadulása után ismét megbecsült szakember lett, István, a kisebbik fiú egyenesebb pályát futott, abban az esztendőben országos ifjúsági birkózó bajnok lett pehelysúlyban, a későbbiekben pedig ötször egymás után a felnőtt bajnokságot is megnyerte súlycsoportjában.

Tehát jó családba érkeztem látogatóba. Egy felbontott tyúkot és két gyöngyöst, két kiló lisztet, egy kiló cukrot és egy kiló mákot hoztam nekik ajándékba, Boris azonnal tésztát gyúrt, megkelesztette, majd mákos kalácsot sütött, levest főzött a gyöngyösökből, megsütötte a tyúkot, és majdnem az történt, mint régen Szenttamáson, hogy mákos kaláccsal ettük a főtt és sült húsokat. Eközben lármásan átbeszéltük a szenttamási és szabadkai eseményeket, tájékoztattuk egymást minden közös ismerősről, és bár szűkösen voltak a padlástérben, nekem is szorítottak helyet éjszakára.

Reggel Gion Károly adott egy pár bocskort, ami pontosan illett a lábamra, Rézinek pedig küldött egy pár bőrpapucsot, ezeket a lábbeliket a cipőgyárból lopta ki. A birkozó bajnok fiú kísért el a vasútállomásra, azután elrohant edzésre, én meg sorba álltam menetjegyet váltani. Hosszú sor kanyargott a tolóablak előtt, sokáig kellett várakozni, de ráértem, mert ezúttal is késve indult a vonat.

Álltam hát türelmesen a sorban és egyszer csak ismerős rekedtes hang szólalt meg mögöttem.

– Ne forduljon hátra. Margith Gábor vagyok.

Nem fordultam meg, csak lemerevedtem egy kicsit.

– Te napközben is mutatkozni mersz itthon? – kérdeztem.

– Mi az, hogy itthon? – kérdezett Margith Gábor.

– Hát… a határnak ezen az oldalán.

– Szabadkán kevesen ismernek. Néha meglátogatom Gion Károlyékat. Jól esik elbeszélgetni a régi szenttamási napokról.

– Én is erről beszélgettem velük fél napot és fél éjszakát.

– Így szokott lenni, ha földiek találkoznak. Egyébként tőlük tudtam meg, hogy maga eljön látogatóba. Ezért jöttem át a határon. Figyelmeztetni szeretném.

– Mire?

– Egy vasutas formájú ember állandóan követi.

– Vasutas sapkában és katona köpenyben?

– Igen.

– Megismerkedtem az illetővel a vonaton. Milutinnak hívják, hős montenegrói partizán, és szeret kártyázni. Több, mint száz dínárt nyertem tőle.

– Gratulálok.

– Visszafelé is meg fogom kopasztani.

– Helyesen teszi. De vigyázzon vele. Veszélyes ember. Megszokta a gyilkolást. Azt hiszem, mi is kénytelenek leszünk hamarosan Milutinra állítani valakit.

Eddig is halkan beszélgettünk, de most még jobban lehalkítottam a hangomat.

– Kik azok a mi?

– Hát… mi, akik most éppen amazoknak dolgozunk.

– Azok is nagy mocskok.

– Túléljük őket. Ha úgy érezné, hogy bajba keveredett, üzenjen értem. Gion Károly vagy inkább Tölgyesi Miska által.

– Miért keverednék bajba?

Margith Gábor erre már nem akart válaszolni, rövid hallgatás után megkérdezte:

– Miska jól van?

– Unatkozik. Jól van, de szeretne visszamenni Budapestre.

– Alkalomadtán kopassza meg őt is. És őrizze meg a pisztolyt, amit valamikor én adtam magának.

A pénztárhoz értem, jegyet vettem, elmenőben rápillantottam Margith Gáborra, alig változott valamit, ugyanaz a horgasorrú, nagycsonttú kemény ember volt, akitől féltek a szenttamási kocsmákban. Ő is jegyet váltott valahová.

Vonatra szálltam, a vasutasok fülkéje nyitva volt, beültem, még el sem hagytuk a várost, a Vegyigyárnál már bejött hozzám Milutin Karics, elővette a kártyákat, Verbászig százötvenkét dínárt nyertem tőle, mégis mosolyogva búcsúztunk, Milutin kifejezte reményét, hogy a jövőben is találkozunk még a vonaton.

Újvidéki látogatásomat Dosztán Jánoshoz egy szerdai napra terveztem, előző vasárnap Rézi újabb ciril betűs levelet hozott Deszánkától, pénz nem volt a borítékban, csak egy rövid üzenet. „Fehér Jóska szerda este hat órakor várja a báni palotában. 15-ös iroda.” Ha eddig nem sejtettem volna, ebből megtudhattam, hogy felbontják a postán föladott leveleimet.

Ezen az utamon Újvidék felé nem kártyáztam, Milutin a kiszácsi megálló után bukkant fel, nem volt érdemes kártyázásba kezdeni, váltottunk néhány barátságos szót, együtt szálltunk le Újvidéken, meghívtam a közeli Vasút utcai kocsmába, ahol Dosztán János pincérkedett. Szürkés-fehér délután volt, a kocsma pedig szürkés-fekete belülről, Dosztán János lelkesen üdvözölt, régről ismertük egymást, a háború előtt Stefi kocsmájában dolgozott, kértem tőle két pohár forralt bort, azután elkezdtünk Stefiről beszélgetni, elmondtam, hogy valahol Oroszországban raboskodik, de komolyan reménykedhetünk, hogy hamarosan szabadul onnan. Magyarul társalogtunk, Milutint szemmel láthatóan idegesítette a számára érthetetlen beszéd, gyorsan megitta a borát, és elköszönt tőlünk. Dosztán János ezután panaszkodott, hogy nem érzi jól magát Újvidéken, nyomorúságos albérletben lakik, fontolgatja, hogy visszatér Szenttamásra.

Odakint sötétedni kezdett, én is elköszöntem Dosztán Jánostól, nem szándékoztam sokáig Újvidéken maradni. Villamossal is mehettem volna, de inkább elgyalogoltam a báni palotához. Öt perccel hat óra előtt értem a bejárathoz. A nagy fehér épületet eddig csak kívülről láttam, most beléptem. Belülről is nagy volt, magas falakkal, és tágas előcsarnokkal, két magas rendőrrel és egy

mogorva portással. Megmutattam az igazolványomat, és mondtam, hogy várnak a 15-ös irodában. A mogorva portás telefonált, aztán az egyik rendőr felkísért az emeletre, és kinyitotta előttem a 15-ös ajtót. Az iroda is nagy volt, meg az íróasztal is, ami mögött Fehér Jóska ült, kissé gyűrött kék öltönyben, és kék nyakkendővel a nyakában.

Az órájára nézett, amikor beléptem.

– Maga pontos és megbízható ember – állapította meg elégedetten. – És amellett szerencsét is hoz nekem. Tudja, én kicsit babonás ember vagyok. Előző találkozásunk óta meredeken ível fölfelé a pályám. A falusi tanító-lakból eljutottam ebbe a palotába. Esetleg még feljebb kúszhatok. Ezért akartam ismét találkozni magával.

Felállt, kezet nyújtott, hellyel kínált, leültem egy bőr fotelbe, ő visszaült a hatalmas íróasztal mögé. Körülnéztem.

– Mennyibe kerül magának ez a tágas iroda? – kérdeztem.

Egy pillanatra elkedvetlenedett.

– Meg kellett nősülnöm – mondta lehangolódva.

– Másokkal is előfordult már.

– Tyelbabin Mirjanát vettem el feleségül. A híres bánáti partizánlányt.

– Többször láttam már a hölgy fényképét az újságban. Nem éppen világszépség. Bár lehet, hogy csak a maszatos nyomdatechnika ábrázolja előnytelenül.

– A nyomdatechnikánk a körülményekhez képest igen jó. Az élet meg olyan, amilyen. De azért el lehet viselni Mirjanát. Keveset tartózkodik otthon, nyakig merült a politikába.

– Maga is.

– Így hozta a sors. Még otthon is főleg politikáról fecsegek. Gyakorolom a szerb beszédfordulatokat.

– Jól halad?

– Többször megdicsértek már az elvtársak. Az meg külön tetszik nekik, hogy megbízható szerb lányt vettem feleségül. Ezt jóformán elvárják a megbízható jugoszláviai magyar politikusoktól. Maga nem akar véletlenül asszonyt cserélni?

– Eszem ágában sincs. Nem vagyok politikus, a házamban pedig anyanyelvemen szeretek beszélni. Különösen a feleségemmel.

Fehér Jóska hátrasímította a haját, kicsit jobb kedvre derült, kihúzta az egyik asztalfiókot.

– Hagyjuk az asszonyokat – mondta és egy üveget vett elő a fiókból. – Maga megvendégelt engem, amikor a házában jártam. Szeretném viszonozni. Konyak megfelel?

– Idefelé forralt bort ittam. Jöhet rá a konyak. Legfeljebb majd alszom a vonaton hazafelé.

– Üvegből vagy pohárból igyunk?

– Ihatunk üvegből is.

– Én is jobban szeretek üvegből inni – nevetett Fehér Jóska. – Így szoktam meg falusi tanító koromban. Néha inspiráltam magam az órák közötti szünetekben. Persze csak ritkán.

Odajött hozzám, kezembe nyomta az üveget, leült a mellettem levő fotelbe. Meghúztam az üveget, megtöröltem a száját, visszaadtam, Fehér Jóska is ivott.

– Az én pálinkám erősebb volt – jegyeztem meg.

– Ekkora irodában finomabb italok járják – mondta Fehér Jóska, és megint átnyújtotta az üveget.

Újból ittam, kabátujjammal megtöröltem az üveget, visszaadtam.

– Meghoztam a szerencsét a nagy irodába és a finom konyak mellé. De azt hiszem, nemcsak ezért akart találkozni velem.

Fehér Jóska felállt, az ablakhoz sétált az üveggel, kinézett a sötét utcára, és elégedetten megállapította.

– Újvidék szép város. Belgrád is igen szép. Lehet, hogy hamarosan odaköltözünk Mirjanával. Budapest azonban mindkettőnél szebb. Egyszer jártam ott a magyar időkben, nagyon tetszett.

– Egyszer én is jártam Budapesten – mondtam. – Az első háború után, amikor hazaengedtek az orosz fogságból.

– Elmehetne oda másodszor is – mondta Fehér Jóska az ablak mellől.

– Elvesznék abban a behemót városban.

– Fehér József néptanító és Rojtos Gallai István mezőőr sehol sem veszik el. Sem Belgrádban, sem Budapesten.

– Mi célból mennék oda?

– Tájékozódás céljából. Majd megbeszéljük a finom konyak mellett. Van még egy üveg a fiókomban. Persze, helyzetemnél fogva kirakhatnám az üvegeket a bárszekrénybe is, mégis inkább a fiókban tárolom az italt, így szoktam meg a falusi és a tanyasi iskolákban.

Dobozi Eszter

Karszt

Legány Dénes emlékére

Milyen ár? Mi örvény sebezte föl?
Az élő hús pengétől metszve át
amint hasad, szakad: kettőbe tört
a hegy, a böszme tárgy. S szétnyílt e táj.
Gyertyánsor áll közbül. Rá éltetőn
a keskeny, kék, szalagnyi ég leszáll.
Ugyancsak ő robog alant. Esőt,
ködöt szitál. A sziklatömbbe zárt
erő magát megsokszorozva fáj.
És kínban az évmilliárdokat
felejtő rétegek. Kínban a fák.
A kő. És benn' a váz, érrajzolat,
finom levél. Hány élet? Hány halál?
Hány arc, melyet a mélység elfogad!

Lázáry René Sándor

(Arczom tiéd…)

Arczom tiéd… Kigyúl tükörbe tűnt időm,
Ha czéda nyár-varázs parázslik vágyak őszén.
Szerelmek hamva hull hajamra szürkítőn –
Hozzád képest puhább, fehérlőbb s lágy a kőszén,

Melylyel művész-kezem vázolja lényeged…
Kemény vagy, éj-setét s kegyetlen, mint a bánat.
Szumátra vadjaként szived lapulva támad –

Szép, párduczos szemed villogtat fényeket.

(1877 októberében, vagy novemberében)

(Álom a lét…)

Álom a lét: a gyerek fiatalkán szunynyad a férfi szivében.
Álma se sejtheti még – mire ébred az agg a halálban?

(Talán 1878 márcziusából, esetleg áprilisából)

Megcsókolnád-e szép Nefertarit?

Megcsókolnád-e szép Nefertarit most,
Ki Hathorként uralta Núbiát?
Hát Antinoust, a remek far-izmost,
A szent Nílus s a lanyha bú fiát?
Már nincsenek, bárhogy tekerd a ritmust:
Nem többek ők, mint macskamúmiák.

(Abu-Szimbel, 1879 szeptemberében)

(Ej, mi a kő…)

„Ej, mi a kő, kérdem, Julis,
Mit jelent a Porcus Iuris?”
„Az egy disznyó! – kontráz Julis –
Vedel mint kend, túr is, kúr is…
Dehát mégsincs harag, tatus,
Verje meg a Corpus Iuris –
Kigyedre nincs paragraphus!”

(1900 márcziusából)

(Dicsérjük a Himavánt…)

Dicsérjük a Himavánt most:
Térdünk alá imavánkost!
Ó, hatalmas Csomolungma,
Lábad elé omolunk ma!

*

Szépen kérlek, Nagy Hódémon,
Ne fújj át rozzat bódémon,
Mert az nékem magtár, raktár,
Holdnaptárral pörgő kaptár!
Benne prémek, arak, jakvaj –
Jaj, ne érje harag, vak baj!

Ne törj át keskeny bódémon,
Esdőn esdek, Szent Hódémon!

*

Lótusz szirmán Égi Láma,
Fénylő sziklán lég csilláma:
Egekbe lengsz, sárga Lhásza,
Ringó magasság kalásza!

*

Mindegy nekünk Tibet, Nepál –
Nem idvezül, ki megkrepál…
S hogyan áldjunk, Hanumán,
Ha a szánk unt hamu mán?

(Ezekből sem lett vers 1903 deczemberében.)

Arany János idézése

Óh, Tisztelt Akadémia!
Oly csorbult s vak a lénia
Bennem – s ha méri, méri kajlán,
Mint Pisa tornyát régi talján:
Mi szállt meg úgy a lényeg alján?
Elmémben méregetve ferdén
Mi lappang mélyen elhevervén?
- -
Nőnyi Múzsa se noszogat
Szőni duzzadt eposzokat.
Mire valók, mire jók –
Hős Orlandók, Mireiók,
Budák, Csabák, Csóri vajdák,
Nibelungok s póri fajták –
Regék, szittya eposzok?…
Ha papucsban parádézva
Agg poéta a Hádészba,
Setét sírba lecsoszog,
Mint a cseléd a pincébe…
- -
S mindhiába lassít lopva –
Beleborzong gerincébe
Már egy halom hasított fa.

(1917 február-március)

Tandori Dezső

Pozi- és nega- tévutak

Esszénovella

I

Amiről ezúttal szó lesz, egyetlen egyszer mondom csak el – itt –, csupán bevezetőben kell alapfogalmakra kitérnem.

II

Keservesen, ha szorongva nem is: így készültem Bécsbe.
Szorongva nem, lévén hogy csaknem biztosra vettem, minden ugyanolyan kellemetlen lesz (nem Bécs részéről, hanem a részemről), mint most már megannyiszor. Sőt, némely mellékkörülmények kellemetlenre-fordulásától is tartottam.

III

Igazam lett? Vagy mégsem?
Ebben a cseppnyi (Duna-csatornából vett vízcseppnyi, mondjuk így, az utolérhetetlen Heimito von Dodererrel szólva, szellemünkben), igen ebben a pár tucat lépcsőfokjárásnyi (Doderer: A Strudlhof-lépcső) történetben ott van mindaz, amit rólam tudni ugyan továbbra sem érdemes, de továbbra is érdemesebb (ezt tudni „mind"), mint azt a sok jóindulatú, közömbös, téves, felületes természetű mindenfélét. Ha magammal foglalkozom: 1./ mert nem akarok mások felségterületeire lépni, indiszkrét lenni stb.; 2./ mert még mindig magamról van a leghitelesebben tudomásom; 3./ mert így senki sem hiszi, hogy valami gyakorlatian közhasznút hall (s én sem esek ilyesmik megcélzásának kísértésébe).
Vásároltam még 1999-ben, nyáron, Maisons-Laffitte-ben (Párizs környékén, lóversenyt igazi pályán, élőben talán életemben utoljára látogatván) egy fura kockás füzetet. Kisfüzet, középfüzet, kék. Sokáig hordoztam táskámban, foltos lett mindenféle levektől (vizek, borok), keveset írtam lapjaira. Most Bécsben aztán előkotortam, ebbe a kék füzetbe jegyzeteltem fekete rosttollal. Jó kemény volt a hegye. A betűket ábdáb róttam, a hellyel nem takarékoskodtam. Így is csak idehaza, két napnyi Bécsem után telt be az irka. Mielőtt túl sok pótlapot dugdosnék bele, nekiülök, megírom ezt. Ahol lehet, követem a füzetbéli – magam szempontjából: rájövési, „megismerési" – sorrendet. Számos helyütt bővítenem kell, kiegészítésekkel muszáj élnem majd.
Nem a teljesség kedvéért.
Hanem mert a füzetbe róttak meglehetősen az úgynevezett életemet mutatják. Ez pedig itt: írás mégis, nem „az életem".
Remélem, mindazonáltal azt mutatja majd: íme, ez volt 2001 tavaszának-nyarának fordulóján ez az illető. Aki ezt írja itt. S nemcsak épp most volt (voltam) ilyen, hanem általában és sokszor hajlott rá, hogy ilyen legyen/legyek. Hajlottam rá. Ne ügyetlenkedjünk azonban sokat.
Ott tartottunk: kétségekkel mentem Bécsbe. Csomagolván nem is beszéltem erről idehaza. Idehaza jól tudható, ha valamiről ennyire nem beszélek, még csak nem is szidom, nem nyavalygok róla, vele: akkor a legrosszabbakról van szó.
Ahogy én láttam, e két nap Bécsemet illetően a legrosszabbakról volt szó. Erre kérdeztem az imént: s végül igazam lett?
A fentebbi bővítésekkel (ilyesmi vagyok etc.) erről szól ez itt majd.

IV

Persze, ha úgy vesszük, joggal „tartunk" valamitől, én itt ettől is tartok. Hogy a semmiből mintegy – elő kell kanyarítanom egy önmagában teljességgel érthető, saját jelentésén túl valamit „sugalló", netán nyitva maradó, kérdésekkel ránk „néző" egészet.
Bécstől másképp, másért tartottam.
Nyomban akkor vegyük így: mi az, hogy „Bécs". Egy közeli hely, ahová mégis megyek. Mi az, hogy „mégis"? Máshova nem járok. Hogyan járok Bécsbe? Csak úgy. Vonattal. Egyedül. Nem látogatok Bécsben senkit, semmit, a múzeumokat rég elhagytam, Bécsben így vagyok: két napra távol a mindenkori környezetemtől, Budapesttől, ahol egyrészt keservesen bírom, másrészt egészen természetesen, hiszen itt kell lennem. Itt is alig járok valahová. Bevásárolni… de ezt később részletezhetem csak. Szénhidráttartalom nélküli ételeken kívül csak madarunknak, Totyinak veszek ezt-azt. Salátát, krumplit, kölest, egészen kis kenyeret. (Vagy az én magam virslileveséhez, szintén egész kicsit.) Bécsben igen egyszerű, de jó helyen lakom, ottani és itthoni viszonyokhoz képest is roppant olcsón. A repülőjegyek számomra még épp megfizethetőek volnának, ám érdemben inkább nem. Sokat repültem, voltam, ahol voltam… és ahányszor, annyiszor… és nem vágyom többé ezekre a helyekre.
Az első pont ez volt; mert hogy szinte betegesen pontokba foglaltam, mitől rettegek Bécs-plusz-énemmel kapcsolatosan. (Randa szó, de legyünk tömörek.)
1./ a csomagolás, az esti elalvás kicsit megalázó felhangjaitól, hogy akkor-hát-nekem-megint-valahova-mennem-kell apró-cseprő pesti-budai intéznivalóim színterein „túlra". Ehhez föl muszáj kelnem, némán, mert hogy tűröm csak az egészet, el kell távoznom hazulról, a taxiban művi beszélgetést kell folytatnom, újságokat kell vennem az utálva unt pályaudvaron az útra, újságokat, melyeket csaknem négyzetcentire kiolvasok (már a számomra egyáltalán elviselhető, „érdekes" témakörökből), megkeresem vonatomat… és így tovább.
2./ Az utazás, kifelé fülkében, borzalmakkal fenyeget: útitársaim lesznek. 1993 óta gyakorlatilag utaim 95%-a során nem voltak fülketársaim. Életemet, főleg, ha madarammal kettesben vagyok itthon, pár telefont és postást, postát, üzletek eladóit stb. leszámítva teljes csendben élem… erről is később. Az út unalma elverhetetlen. Az időt itallal is beoszthatom, cigarettával. Most úgy döntöttem, italt – rég nem viszek! – nem viszek, összesen egy doboz cigarettát vettem. Idehaza nem dohányzom. (A lakásban soha, a városban hónapok óta nem.) A cigarettára valójában sosem szoktam rá. 1993-96 között, amikor csaknem három évig egy korty italt sem fogyasztottam, s ezért-e, egyébért, 57 és fél kilóra lefogytam, s ezzel sokáig nagyon boldog voltam, az ital híján vad cigarettázásban kezdtem. Londonban néha – hajnali unalom – reggel nyolcig már egy pakli piros Szimfit elszívtam. Aztán délutánig semmit, majd megint egy paklit. Ebből jól érezhettem, nem vagyok a cigaretta rabja. Most már hónapok óta egy szálat sem szívtam. Bár unom magam a városban (járván), cigarettával nem „aprózom", nem teszem elviselhetőbbé időm. Erről is később. Dühített, hogy nekem

akkor a vonaton cigarettázással és szórakoztatónak nevezett olvasmányokkal kell foglalkoznom.

3./ Rettegtem bécsi életmódomtól. Senki ne képzeljen semmi rémségeset. Semmiféle hitványságokat. Csak mert Bécsben újabban iszonyatost unom magam – olykor könyvekért, valaminek a megbeszélésére ki *kellett* mennem, sokszor azonban „csak úgy" bedőltem a csalfa reménynek: megkönnyebbülés lesz a helyváltoztatás… várjunk ezzel. Igen, fejezzük be. Csak mert iszonyatosan lassan telik az idő, s mert régi nagy városjáró erőm s kedvem rég oda, igen, hol vannak már a londoni-párizsi 32-35 km-es háromnegyed-maratonok, e gyaloglások (egy nap, persze), igen, meg mert beidegződött, végigiszom egy-egy deci, bocsánat, Bécsben 1/8 erejéig, borról van szó, a napot, majd délután, mikor esetleg lóversenyirodán fogadok, vagy csak versenyközvetítéseket nézek Angliából és Franciaországból, netán Írországból, még gyakrabban kapkodom be az 1/8-okat, és ennek semmi értelme, fölöslegesen eszem is, mert a bor éhessé tesz.

4./ Mindez ráadásul pénzbe kerül, s mert a lovizásból is elegem lett, nincs rá esélyem, hogy legalább 50-80% erejéig, esetleg teljesen visszanyerjem a kiadásaimat; itthon a pénz igen apró adagokban, rémesen rossz honoráriumok formájában jön… tisztelet a kivételes helyeknek… s némely helyek helyzete is nehéz, ám ez nem tartozik ide.

5./ Rettegtem a rossz alvásoktól utazás előtt; kint Bécsben a két napom közt, bár hosszan ágyban próbálok maradni, majd a hazautazásom előtti éjen is rosszul alszom. (Itthon jól! Erről is később.) Altatót veszek be. (Erről is…) A vonaton végig cigarettázom, unatkozom, felesleges magazinokat olvasok. A látványokat halálosan unom.

6./ Utána napokba kerül, míg kipihenem magam. Öregszem, fáradok ebből a szempontból.

7./ Ráadásul madárkámmal sem vagyok együtt. (Bár Totyi a feleségemmel, aki a madarakhoz ugyanúgy ért, mint én, remekül megvan. Mégis.)

Ezt így mind pontokba szedtem. Ismerőseimnek meséltem. Általánosítsunk: ha ismerősöknek olyasmiket beszélsz, amik nekik is teljesen érthetőek, nincs sok értelme a szájkoptatásnak. Ha másféléket mesélsz, reménytelennek érezheted, ők unhatják, ismét semmi értelme annak, hogy fáradozol. Másról beszélni viszont? Túl fontosak a magad bajai ahhoz.

V

Taxisommal a fölösleges beszélgetések egyikét lebonyolítva, simán kiértem a pályaudvarra, vásároltam fölösleges újságokat, nem vettem ellenben a megbontott pakli mellé újabb csomag cigarettát, és éreztem, Bécsben sem lesz ilyen vágyam; legalább erre nem fogom költeni a pénzemet. Nem ittam egy kortyot se (előző nap dél óta), az útra nem vettem feleseket. Könyvemmel – az újságokat hamar elintézvén – gyorsan telt az út.

Könyvemről még ennyit: rég olvastam utoljára detektívregényt. Ez most az volt. A házgondnoknak – ahol megszállok – sok könyvet viszek, antikvár műveket, szórakoztató és tanulságos olvasmányul. Kapcsolatunk kitűnő (egyébként is). Ezt a könyvet meg akartam tartani magamnak. Bonyolult meseszövésű krimiszerző, valaha gyűjtöttem. Sőt, fordítottam is. (Sajnos – hála Istennek – nem Chandler.)

A cselekmény bonyolítását követni nem volt ezúttal igazi türelmem. A fenébe is! Hatvan oldal átolvasása – átfutása – után a fülke falához vágtam volna a kötetet. S mennyire nem volt igazam. És erre így jöttem rá – vagy erről jöttem rá? –: Bécsben elutasította a Rádió egy hangjátékomat. Jóbarátom, bécsi író, a Rádió munkatársa, évek óta rágta a fülemet, adjak rádiójátékot. Megvártam, míg könyv alakban megjelent ez a Bécsnek alkalmas munkám, itt Pesten előadták, megértették… s minden olyan szerencsésen látszott alakulni Bécsben, hogy fordítójelölt is akadt, rendes férfiú, egy ismerősöm barátja, ott vacsorázott, családostul, emez ismerősöm nevét adtam meg bécsi „rádiós" íróbarátomnak, ő is azonnal telefonált, vacsoránál kapta őket, létrejött az előzetes megbeszélés, elkezdődött a fordítás, engem is be akartak vonni már így-úgy (aminek nem örültem nagyon!), s következett a hideg zuhany: a lelkes fordító telefonált, vége, kész. A Rádióban íróbarátom főnöke (állítólag) elolvasta az elkészült első tíz oldalt, majd kijelentette, ebből ő egy szót sem ért (egy hagyományos, a végén tisztázódó történetről volt szó, hagyományos, bár – na ja – bontásokkal feldolgozott történetről, ez az osztrákoknak sem túl nehéz nem lehetett, sem olyan nagyon „túl" nem lehetnek még az ilyesmin, értsd, hogy nekik már ómódi), s a hallgatóság sem fogja érteni ekképp, és íróbarátom is a főnök mellé zárkózott fel aztán, levelében, a fordító dühöng, marhaságnak tartja a Rádió viselkedését, ismétlem, szerinte a „főnök" talán el sem olvasta a részletet. Mindegy, íróbarátomnak azt a javaslatát, hogy legyen akkor a bécsi Rádióban egy amolyan igazi (véleményem szerint „majomkodós") Tandori-est, amit (amifélét) mindenki rajongva szeret, elutasítottam.

Jó, hát a detektívregényről ez jutott az eszembe. Bonyolult cselekményszövés, de a végén minden tisztázódik. Ha viszont valakinek nem kenyere, hát akkor nem.

Kötetlenül érkeztem Bécsbe, a Westbahnhofon elfogott az a kis mindig ünnepélyes, aztán otthonos érzés, szokásomtól eltérően a restiben nem ittam bort. Egy kortyot se.

VI

Átadtam az ajándékba hozott könyveket, megkaptam szép szobámat – magas emeleten, kertre néző, Bécs jelentős része látszik, tornyok, háztetők, templomok, magasházak –, a kert csupa lomb már, fenyőfák és óriási hársak, egyebek, és madarak: cinkék, miegymás. Hamarosan összekaptam magam, mentem „le" a városba. (A Strudlhof-lépcsőn. Szokásom szerint megvizeztem a csorgókút halfigurájának fejét. Ezt jószerencsehozónak tekintettem mindig.)

Cigarettára gyújtottam, félig – feléig – szívtam el, s repült. A másik szál is. De még ez is igaz: csak úgy félig-meddig szívtam. Akkor ezzel végeztünk. Tudtam, cigarettavásárlás nem lesz.

Könnyen lebeszéltem magam a könyvvásárlásról. Egy újabb Doderer. Jövő tavaszig ráérek vele. Borotvámba kést? (Kis Braun villany.) Ráérünk vele. Jövök én még Bécsbe… úgy talán kétszer még.

Holott szent elhatározásom volt, hogy nem.

Szokásos helyemre – 1/8-ra és újságolvasásra – nem tértem be, feleségemnek és Szuszi kutyánknak megvettem a kinek-kinek járó csokit, az ajándékok ezzel nagyjából megvoltak… még pár csekélység, s akkor kész. Slattyogtam békésen, az unalom elviselhető volt. A „száraz" állapot kezdett természetesnek érződni. Ó, hát jártam én 1993-96 közt sokszor Bécsben úgy, hogy nem ittam. Akkor tejcsokoládét rágtam. Elveri az étvágyat.

Éttermembe („bejzlimbe") se tértem be.

Az Egyetemi Sarkon egy gyorssütőnél vásároltam egy zacskó szalmakumplit, olcsóbb és jobb az íze, mint… a nevezetes álló-ülő, de túl gépies szellemű „étteremben". Ezzel megtömtem a pocakom… amúgy is felszedtem az elmúlt két év során, nadrágjaimmal bajok mutatkoznak, fogynom kell.

Éreztem: nem fogok inni Bécsben!

S ha ez igaz, és ha a szesz elhagyása hozzájárulhat a máj jobb működéséhez – nincs felpuffasztás, van zsíremésztés etc. –, akkor

szüret!

Ezt a témát is pontokba foglaltam, már jó ideje: miért hízom? 1./ Alig eszünk, zsírosat itthon soha, ettől bajosan. 2./ Keveset mozgok. Jó, de azért járok minden nap pár órát… ki tudja. 3./ „Egy olyan életkorban vagyok”. 4./ Olyan „idegállapotban” leledzem. Hát… erőltetett. 5./ A sok szesz. A sok-sok nem valami jó szesz. Lásd: a máj működése, egyebek. Visszagondoltam régebbi időkre. Két évtizeddel ezelőtt, fotóim is mutatják, sovány voltam, bár sört, vodkát, bort összevissza ittam. Dolgozni is jól tudtam. S akkor fogytam le olyan soványra, hogy kamasznadrágokat úgy hordhattam, begyűrt pulóverrel! Talán 54 kiló voltam, annyi se. (A 182 centiméteremhez. Én nagyon szerettem. „Átugrottam a Trabant hűtőjét”, na ja, kis túlzással.)

Magammal nem azért foglalkozom ennyit, mert…

Nem is mondom végig. Hanem miért? Mert magamhoz értek igazán (ezt már mondtam), meg mert a fizikai állapotot valami nagyon fontosnak tartom. „Testleépítő”, ezzel viccelődtem ilyen „majomkodó” – sokak által nagyon szeretett – színpadi és egyéb „szerepléseim” során. Elég!

A 60 körüli súlyhoz azonban visszatérnék.

Bécs jó folyamatot indíthat el.

Éreztem, egész egyszerűen nem kell az ital. Ez a szervezet „ilyen irányú” igényét, efféle szervi-tudati összjátékát jelentheti. Remek!

Az angliai lófutamok (eléggé jelentős versenyek Yorkból) csak délután háromkor kezdődtek. Válogathattam 4-5 iroda közül, hová megyek megnézni a dolgot a SIS-en (Sport Világhálózat). Az irodákról stb. nem akarok részletesen mesélni itt.

Mégis. Hogy milyenek a részletek, melyekben az Úristen lakik. Pár dolgot gyorsan. (Aztán rátérek a kék füzet ismertetésére.) Nem eseménybeszámolót írok, nem az a novellisztikus anyag itt. Na, vannak ellenszenves közönségű irodák, vannak zsúfoltak, vannak, melyek nekem nem hoznak szerencsét, vannak, ahol nincs audióközvetítés, mert teniszképek is mennek stb. Némán futó versenyeket nézni? Sivár, megerőltető, nem teljes élmény.

VII

De hát a versenyek leírásába, olyasminek ismertetésébe – kétségbeesett kisérleteim voltak már erre! –, hogy nekem mit jelentenek: végképp nem bocsátkozhatom. Egyáltalán, miért kezdtem el a lovit 1990-ben, ráadásul épp Bécsben. Erről már annyit volt szó. Közvetlen közelségben lenni „a pénzhez” (a pénzzel? ezt még magyarul sem tudom rendesen, nem hogy „pénzül”!), azonnali akciók részesének lenni, valami rendszerben mozogni (ahogy a politikaiakban soha!) – de ez túl sok lesz, megfakul… S mégis, ahogy Bécsben most rendre elhagytam régi kortyolóhelyeimet (Rochusplatz, Südbahnhof – itt a szokványos virslit sem fogyasztottam –, Elisabethplatz, Rádió környéke –!!! –, Zsibpiac, vissza megint a IX. kerületbe, Ferenc József pályaudvar – Doderer regényének fontos színhelye stb.), vonszolódva mentem, melegben, nem segített, hogy csak tornacipő, hogy mezítláb… még mindig korán volt, messze volt három óra. „Dél-Afrikát” is közvetítenek, épp a telhetetleneknek, a korán-kezdőknek, aztán Franciaország (párizsi, vidéki pályák) szintén korábban indul, mint Anglia és Írország… de nem volt kedvem ilyesmihez. Újra megvizeztem a hal pofáját, felmondtam Doderer kőbe vésett versének pár sorát – fordításomban… ezt is annyit idéztem már, unom vele magam. „És a Szép mintha csak futna innen…” Fél cigaretta, de a paklit otthon hagytam… Újságot se vettem. Majd holnap, második s egyben utolsó napomon.

Most, ahogy írom ezt, hajnal van, „elindítottam” már napján Totyit. A karomon, épp a vállamon ül. Istenem, amikor 15-16 madarunk volt! Nem menne már. Iszonyatos munka is…

A „lóra” se vágytam. Yorl volt a fő versenyszínhely. Mellette a „kutyaütő”-pálya, a harakiri-pálya Brighton. Egyszer elvonatoztam Londonból Brightonba. Versenynap is volt. De elfogyott a türelmem, inkább visszazötyörésztem Londonba, onnét néztem ilyen SIS-en a brightoni versenyt. Ilyen ez nekem, régóta ilyen volt már. De húztam-nyúztam, csináltam valahogy.

Hogy az irodalommal miként van ez – majd később. Ma el is gondoltam, felébredéskor rögvest: nem fogom sehol megemlíteni, hogy „erre utaltam korábban”. Észre lehet venni, mi tér vissza, mi marad el. Nem részletezem majd, hogyan van a pénzekkel… a kiadókkal… reménytelen ügy, úgyis folyton ezt emlegetjük, és mi változik? Hogyan van a botrányosan magas magyarországi árakkal, csak a bécsiekhez képest is fertelmesek, ha a fizetéseket vesszük. A közhelyes tárgykörökben ott győz a világ erőhatalma, hogy a végén az emberek beleunnak a dologba. Nem törődnek bele, nem is az, hogy nem törődnek vele – ezt nem engedhetik meg maguknak –, csak… Hagyjuk, mondom.

Metróútvonalat választottam minden valódi cél híján; íme, a Bécsben nagyobb újság- és szervi felhajtás nélkül épülő (bár persze reklámozott) földalatti 6-os szakasza is jó bővült, Simmeringig az egyik irányban, Ottakringig a másikban. (Amaz a reptérhez van közel, emez a Westbahnhoftól kanyarodik, mondjuk, a villanegyed felé. Na ja. Simmeringbe akartam… hirtelen elhatározással Ottakring lett belőle. Délre járt az idő. Mennyi változott, szépült az Ottakring nevű városrész (kerület is)! Jelentősen „kimagasodott”, kifehérült, kiüvegült”. Majd az ódonabb Thaliastrasse, az Ottakringer Strasse… kicsit a külső körút felé mentem vissza. Döntöttem már. Egy Alsó-Döblingben működő irodát választok. Diszkréten meg lehet húzódni ott egy ablakmélyedésben egy „macskaasztalnál” (amelyik a kutyának sem kell), az ablakot egy hárs lombja súrolgatja, ha szél fúj… igaz, itt van az, hogy nincs hang, csak kép, de jó nagy a vetítőképernyő. Míg a Südbahnhofon szintén gyér a hang, ellenben a monitor kicsi.

Csak hát ez az alsó-döblingi iroda igen messzinek rémlett, ahogy a villanegyed felé nyomultam. (Alsó-Döbling a villanegyed alja, nem messze oda már a Duna-csatorna, az egyetem a füstölgő Hundertvvasser-kéményével, ha jól mondom, továbbá a gyárak.) Térkép nem volt velem. Harcos alkat, én, még metróraszállás előtt benéztem régi lakhelyemre, egy apácai hotelba, ott lehetett mindig vételezni „Bécs”-et. Most nem volt. Kínosnak éreztem, ahogy siváras, bár nem telefirkált falú utca utcára következett, kicsit kezdett emlékeztetni az egész úgy némely ír kisvárosra a sziget nyugati partján, vagy a Hernád utcára, a Murányi utcára – ez nem sértés! –, és a porosság, a napsütés, jól egy óra után…megszomjaztatott. Kávét! Nyitva álltak a Stambulia, Santoro stb. ajtók, ha jól mondom, talán említettem már ezeket a… régies helyeket. Nem mindegyik az, ám az én kávézóm, amit választottam, az: efféle kopárzat volt. Vendégek a bosokban, a pult mögött szerb-horvát asszonyság, a kávé parányi és drága, de erős. Felbátorodva mentem tovább. Nagyvárosiasabb részek következtek, régi ilyen fél-kültelki mászkálásaim emlékével. Órám nem volt. Végül feladtam a caplatást, a 9-es villamost türelmesen-türelmetlenül megvártam valami blumenstrassei megállójában, irány Gersthof. Tudtam, oda megy fel – „mint már villanegyedbe”– egy 40-valahányas villamos. Jártam arra esős tavaszi alkonyon. A célhely meglett, nyilvánvaló volt, hogy közelebb vagyok már Döbling-Alsóhoz. Persze, némi bemért irányú gyaloglással a magasvasutat – gyorsvasutat – is elérhettem volna, az Döbling-Alsó középpontjába visz. Onnét lehet, például, a szomszédos villamosvonallal a mulatozós Grinzingbe eljutni; délután 4 óra, fél 5 felé többször is élveztem a még üres, hűvös vendéglők hangulatát, a második vendég voltam aznap, mit tudom én, rendeltem egy nyolcadot stb. De most?

Óriásplakátokat tanulmányoztam, szólóban elkanyarodó sínpárokon töprengtem: a remízbe vezethetnek, este itt kanyarodnak le a megfáradt szerelvények, hajnalban a másik páron fordulnak rá vonalukra. Most már villák, temetőfalak mentén haladtam. Ó, istenem, hát ugyanilyen nagy napfényben vágtam át itt egykor pár teraszházon, vagyis földszintjükön, alagsorukon – a gyalogosok számára rendszeresített, a villanegyedes dombról az egyik villamosvonal megállójához vezető lépcső- és betonjárdasoron! Sok-sok fehérség,

fenyőfák. Végre egészen ismerős utcanevek következtek: Sternvvartestrasse, Anastasius Grün-Gasse, Weimarergasse… Hű, a Weimarergasse! Mennem kellett valahová úgy jó hat éve, volt még időm, itt lófráltam, ezen az utcán. Jó hosszú! El is juttatott a 40/A busz megállójához, ez a 40/A közvetlenül az én szálláshelyem alatt szeli át a IX. kerületet. Ám nekem most a hársfaablakos-audiótlan iroda volt a célom, jóval arrébb még.

Oda is értem, három órát töltöttem ott (a 40/A helyett természetesen egy másik buszra kellett szállnom, s onnét már jól bejárt, pici szakasz vezetett a Helyhez). Lelkesedésem nem jött meg, ám természetes mód elragadott – szerényen – valami kis lendület; megleltem macskaasztalom, néztem a zajongó, fontoskodó, rokonszenves, közömbös jónépet; kutyákkal voltak ott, nejjel, aki hamar hazatolta aztán a babát, srácok, jugók, romák, hivatalnokfélék, harsány öregek, magukba roskadt polgárok etc. Második, utolsó napom is ugyanilyen járkálással telt, csak akkor a hangközvetítéses, sok-nagyképernyős irodán voltam jó két és fél órát, a Ferenc József pályaudvar előtti tér sarkán. Van arrafelé egy másik iroda is, a 4-es metróvonal utasai szállnak át itt a két körút közti negyedek felé igyekezvén, furcsa ez a józan áramlás az iroda előtt, míg te ott állsz, s néha verítékes homlokkal azon tűnődsz, Albepalangót, Fuc Ciciolanót, Craxot, Bargeda Dayt, avagy netán Father Juninhót kell-e fogadnod. Valójában sem ez nem érdekel, sem az áramló tömeg, sem te az áramló tömeget nem érdekled. Platánok szegélyezik ott a játszóteret, csavargók is üldögélnek a padokon, gyerekekkel játszanak szüleik a piros-kék falovaknál, a homokozókban, te visszamégy a homokpályás (téli) közvetítéshez, füvön a lovak lába kibicsaklik könnyen, ha deres a határ.

Vigyázva jársz, sokszor bicsaklott ki már a lábad Bécsben, na de jó, Pesten is, és majdnem magadra robbantottad lakásotokban az ódon autógejzirt, majdnem tüzet csináltál az ott feledett olajjal a konyhában etc., ám majdnem minden őszinte lakótársatok a házban, igen, megvall valami hasonló balesetet. Tüzet az emeleten mégis csupán egy kis hölgy okozott, akinek…khm, khm… igencsak megkérdőjelezgették komplettségét némelyek; én ilyet nem gondolok, nem mondok, bármiféle emberrel történhetik bármi, és a lófutamokban főleg; de nem mindig történik. Mármost a lényeg az lenne, hogy ihletedre jókor hallgass, játssz kis pénzzel, ám ilyen sugallatos meglepetéseket, 10-szeres, 8-szoros pénzeket, aztán higgy a bukmékereknek, amikor pár favorit, s némelyik 3-as, 4-es pénzzel, majd mégis jön. Ha fordítva csinálod, vagy más egyéb mód, bánni fogod végül. Hanem hát most, ahogy azt mondani szokás, nem erről lenne szó. A lófogadást végső soron jelentősebb vesztés nélkül lebonyolítottam. Sok éves tapasztalatom: józanul is „be lehet rúgni”, nagyon is, és a fogadás ittasan sincs eleve kudarcra itélve. Itt is minden csak úgy van, ahogy a végén van; derűs közönnyel gondolsz vissza ki nem használt „zseniális pillanataidra”, a csekély vesztés nem fáj.

VIII

Ne feledjük címünket: ezek mind pozi- vagy negatévutak, ismétlem, *tévutak*, ezt bele kell érteni és gondolni, nem lehet csak úgy, hajrá-bele olvasni, hát igen, első délutánomon térkép nélkül is, valami megérzés alapján, meg hát naná, ez nem túl bonyolult feladat, igyekeztem elébb Gersthof, aztán Alsó-Döbling felé. Csak úgy mondom.

A kék füzetre rátérve pedig: első bejegyzésem ez (aztán folytatódik a dolog): ó, 15-e van, egy Alíz-halál-évforduló. (Totyi előtti Főmadarunk volt Alíz, ha lehet ezt így mondani; jó 12 évet élt, sérülten kaptuk, megmentettük, sánta maradt, végig kalitkában élt, rajongott értem, órákat álltm a „lakhelye” előtt, kezem bedugva a kis rácsajtón, ő beleült tenyerembe, firgett-forgott, nézett rám, így evett-ivott stb. Szélütést kaphatott 1996. aug. 15-én, felháborodva nyugtázta – verébtulajdonság! –, másnapra halott volt. Akkor 4 hónapig nem ittam, így könny nélkül vettem halálát, de… no, de mindenre nem térhetek ki.)

Felírtam pár nevet, barátaimét, feleségemét: ki mit gondol az én utazás-ellenességemről, „e Bécsem dolgáról”. Őket minősíti? (1./) Engem? (2./) Az emberi viszonyokat? (3./) Mert ezt is mind pontokba foglaltam. – Végre ingujjasan, sapka nélkül! – Végre a lófogadás lenullázódott bennem! – Untam a várost, azzal szórakoztam, hogy nem iszom. De nem kínomban untam bármit is. – A lovi: túl konkrét (is). S annyi mindent lehet gondolni róla, annyi a tévképzet. Szent ég, minek néztek engem miatta. – *News*: osztrák polit. és pletyk. hetilap. Nyúz. A híreivel. Nyúznak minket a hírekkel, nyúzzák a híreket. Csak a halott hír jó hír!! – Bor, nálunk (M.o.). Ez is el lőn rontva. Nem sajnálhatom le, aki iszik, ó nem. Vidoran elhaladok ivóhelyeim előtt. De megvetem, hogy a drágult bor rossz maradt stb. még mindig sokkal olcsóbb a talponállókban stb., mint Bécsben itt. – Rohadt globális parancs, erőltetés az „egészséges életmód”! Véletlen, hogy nekem pár egészségtelen dolog tényleg nem kell. De: Kafka: Éhezőművész. Ide (oda) vezet(ett) a konzekvencia. „Járj konzekvenciaterembe!”

A *News* (is) foglalkozik egy állítólag betegesen lesoványodott (soványkort is elszenvedett) énekesnővel. Abszurdum! Reklám inkább ez. Na ja, az énekesnő életének lényege a szereplés, a feltűnés. De alig milliméterekkel „teltebb” hölgyeket természetesleg vesznek. (Manökenek, fotólédik.) Akkor mi ez? A világ ítéletei! – Mindegy, sapkában, sapka nélkül. Estére verítékeztem a fáradtságtól, nyűttségtől. A sapka jól felfogja, nem vitás. De nem mindegy ez is? – A kedv halála, ez van velem!

Magánügyosztályom: Emmá nyóc!

IX

Kedv lenullázva – de egy erős kávé, és… – Nincs *leszokás*. Mit sem ér a *harc ellene*. Egy *áll*apot be*áll*. Nincs bor.

Bécset igazán szeretem. Nem Bécstől irtózom. De Bécs az utolsó hely, ahová még megyek, és ezért van az egész iszony.

Budapest*re* nem járok, na ja, csak itt (*ott*) járok, és kész. ez se nem jó, se nem baj.

Hogy jót alszom? Első és második bécsi napom közt? Frászt. Este fél nyolckor lefekszem, besötétítek… erre kintről a visszhangos folyosóról (11 szoba van) óriási ribillió hallatszik be, ily zaj. Tömérdek illető rajcsúrozik. Nem szólok ki. Á. Tizenegykor nyom el az álom. Felriadok. Még mindig iszonyú balhé odakint. Üvöltözések, férfi és női hangok, hahoták, farúd csattog. Ezek a partvisokkal vívnak! Éjjel kettőre jár. Végre a szomszéd szobából egy angol ember kiszól. Szerencse, ő lakik mellettem. Csend lesz. Mormoló. Lassan lemorzsolódik a zaj. – Másnap látom jönni az egyik zajongót. Csíkos pizsamában. Kis figura. Rabja önmagának. Elfordulok. Oly magányos volt. Na ja. – Újságot fogok olvasni. (Második napom.) De szépek a fenyők. Tegnap játszani kellett volna Needlewood Blade-et, jó eredményei is voltak, és mégis 10-az-1-hez adták. 50 schillingre 500-at kaptam vón, 100-ra ezret. A fene egye meg. Itt imbolyognak a fenyők az ablakom alatt a könnyű szélben. És nem játszottam Fenyőerdő Pengét. – Főzök, azaz készítek kávét. Porból, csapvízzel. Még „hányok”. Reggelente Pesten a bornak csak a látványára is okádtam már. (Megj. ma, jó 10 nappal a bécsi szeszelmaradás után már nem öklendek ekképp.) – Mi mindennel nem élek. Blokkolva vagyok. A működés megvan, pl., de nem használom semmire. – Univ. = az „unás” jele. Med. univ. – A portásnak megemlítem a randalírozást. 15-en vannak, mondja, de nem tudja kik. Még nem látta őket. Hm?!?! – A takarítónőnek is szólok. Elsápad. De ugye itt mindig olyan csönd szokott lenni! Talán az angol úr is szólt már? – Ki vagyok én, mégis, hogy „szóljak”? Elnézem visszahajló, benőtt-lenőtt lábkörmeimet. Atyaisten! Egy ilyen ember, mint én… – Más dolog: „Ami megesett, szégyellje magát az. Ő esett meg.” (Értsd: bármi dolog, történés.) – „A legrosszabbul az esne, ha jólesne”. Bármi. – „Ha magadat unod, mindent unsz. Holott nem vagy a világ. – Sebaj. Nem a világ!” – Ezeket el fogom mesélni egy barátomnak. (Nem nagyon meséltem el. Pesten aztán már a telefonozgatás is elmaradt. El van maradva, most is.

Intézem a legszükségesebbeket, feleségem kutyánkkal vidéken van, Totyival és némi evéssel, munkával, rengeteg unalommal telik napom. Sebaj, az állatok tudnak aztán igazán unatkozni, de mennyire tudnak ők…!)

X

Furcsa ez a viszony – na ja – az állatokkal. Ahogy kutyánk is örökké „próbálkozik". Azzal, amit nem szabad neki. Totyi is: mindegyre a két szobán kívüli teret akarná birtokba venni. (Nem mondtam már ezt? Kolibriként, helyben repül minden nyitott ajtóban. Kint gáz ég, vécétartály tátong…) Ajánlott cédulák lengetésével fékezem meg őt.

Itt ugrott be (a kék füzetben) ennek az esszénovellának a címe. (Pozi…) Maga az, hogy „Esszénovella": már Pesten. – Minden út tévút, minden pont tévpont. Csak az még addig se vezet, közben nem is kényelmesebb (pontban, helyben maradni). Na ja. – Valaki megkérdezte a megállóban a buszt. Jönnie kéne. Innen tudtam meg, hogy 12 óra 25 perc az idő. Leültem egy park sarkában, nyirkos volt a kő. Kutya járt körbe gazdájával, megszagolgatott, de kikerült. – Feljegyeztem itt: A SÖTÉT LÁTÁS. (Hű, írni tudsz, mondta mestereim társaságának utolsó élő tagja, csak túl sötéten látsz. Hatalmas bók. Ezt is megértem?) Három pont: 1./ Könyügyi sorsom 1989-2001. 2./ Milyen voltam (tudásra, harcosságra, mozgásjellegre… nem nyüzsögtem, hátrány). 3./ Írói sorsom végig, 1953-tól, 1960-tól, 1968-tól stb. – Összefoglaltam pénzügyi helyzetem. (Ha az „helyzet" egyáltalán.) Összefoglaltam, „más" mi ment el. „Elment: pia; cigaretta; a vágyak – nincsenek már történeteik képzeletemben (sem); szereplés vágya nulla; nincs esti gyenge fél-altató, semmi gyógyszer, csak fájdalmak ellen. Fájdalmak ellen! Üvöltve mondtam minap: tényleg dühösen, józanul: ha én nem, na. Elment: találkozgatás, telefonálgatás. Elment: repülés és ily célok. Eleve: utazás. Tévét alig nézek. Híreket kínnal olvasok. Ld. elébb."

Csendesek lettek másnap estére „a zajongók". Szinte hiányoznak. Most meg allergiás viszketés tör rám, így nem tudok aludni 11-ig.

A lófogadás is „felspannolt", bármennyire nem volt érdekes.

Milyen is volt Bécs, jegyeztem fel. Magas emeleti szobámban most jó. Végre megtekintettem a kertet. Jaj, a fenyők. Na mindegy. Kint: vánszorgás. Ehhez akkor a bor: csak még rosszabbat adott volna hozzá. – Összefoglaltam a kék füzet köv. lapján, kik tartoznak nekem pillanatnyilag (honóráriumok, 2000 forinttól max. 70000-ig terjedő összegek; egy van csak száz felett, az lesz a legkínosabb; örökké ezek a megalázó dolgok; nemcsak nekem). Hagyjuk. De téma volt ez is. Örökké téma ez. A szabadfoglalkozásnak befellegzett. Hogyan fogok kitartani „a végig"? Feleségem: nem mindent ma kell végiggondolni. Jó, sok mindenre rábólintok, mint „Hemingway őrnagya", aki azonban nem hisz sebesült keze gyógyulásában, ráadásul nem focista volt, hanem vívó; rábbadásul a feleségét is elvitte a spanyolnátha. „Meg ne halj nekem, te, itt ne hagyj az egésszel", mondogatja feleségem.

XI.

Na, nem halok meg, és barátaim mind örülnek, hogy meglett azért „a Bécs", még Gy.B.-nak nem mesélhettem el, de ő is örülni fog. Megírtam neki. Gy.B. Szigligeten van, írtak „mind" a névnapomra. Bár az ilyesmit csak ne vezessük be.

Hazautazásom hajnala. Jaj, mi e zaj! Kintről jön a kertből. Egy csapatnyi madárka- és fészekpusztító dolmányos varjú csapott le a fenyőkre, hársakra. Jó ég, ne! Lengetem ingem, elriadnak kicsit, visszajönnek. Mint egy bombázás. Aztán, akár eső után, megindul megint a pittyegős madárélet. Jó, hát ez itt „napirenden" lehet. Nekem mégis szörnyű. S jaj, hogy második irodai napomon nem játszottam meg a másik „Fenyőerdő"-lovat. Két ilyen nem nyer. Hát nyert. Hát ilyen ez. – Egy összefoglaló megint! *Bécs*: itt mindig tennék valamit, mert rosszul unom magamat. *Pest*: itt már jól unom magamat, s közben valamit mégis bírok tenni (muszáj tennem, megvan).

Ha elfogadjuk, hogy „akkor egy ilyen esszénovella = az életem, ami volt" (és nem az, részleteiben semmiképp, ami – részleteiben – ténylegesen volt), furcsa ellentétek adódnak, számuk tetszés szerint szaporítható. Mikre gondolok? Például: főleg a második napon zavart a hely, „az" az iroda – bár nagy vetítővászon, audió stb. –, a nyüzsgés. Meg valami hiányzott. Nem bírtam összpontosítani. Nem érdekelt igazán. Így vezetődött be (helyes-e?), hogy amit megspórolok italon, vendéglőn, netán borotvakésen etc., feltehetem lóra. S ha nem nyerek, nem érdekel. 1./ egy darabig azért fáj; 2./ jobban is lehetett volna játszanom, ha érdekel! Figyelni a „Fenyőfa"-motívumra, kockáztatni netán, kontrázni saját jobb elképzelésemet (a logikait); egy zsoké szériáját (negatív lett) mégis folytatni, tökéletesen esélytelennek tartott lovat vitt, az állat neve ráadásul Soviet Flash volt, nekem végképp ellenszenves, de meg kell tanulni, az ilyesmi nem számít, hányszor nyerhettem volna a szintén Soviet Star-ivadék Soviet Line-on (még Londonban stb.). Amerikai tenyésztésű és elnevezésű lovak. Szinte csak ezekben, itt él „a szovjet fénye, hatalma". S Soviet Flash (12 az 1-hez) nagyot nyert. Én nem.

A vendéglőkben viszont (az ellentétpár) szép nyugodtan tűnődhet az ember a bora felett (csak hát én nem ittam már), törölgetheti a majonézmártást a rántott gombájával, cigizhet. (Csak hát én nem cigiztem.)

XII

A varjak hajnali „légibombázása" a fák közt egyértelmű volt, írtam fel a füzetembe. Menekülni, el innen! Hogyan mernek csipogni a kismadarak „közben" is? Meg: a varjak azért csak esznek valamit. Parkokban etetni a varjakat! Ne legyenek éhesek. Kétes felfogás.

Ergo: bármi rémeset látok-hallok: csak az átlagosat. És így van ez a világ jelen(et)eiben is. Szóra sem érdemes. Tehát hagyjuk szó nélkül?

A fákon a tisztogató munkát a kismadarak végzik! Nem a varjak, nem a túlerőben lévők tehát. Na?

S ha végigcentizik a kis ligetet? (A varjak. Rettentő csak elgondolni is. De az életben…?)

Nem elég okosak, nem eléggé rafináltak a varjak talán. Kicsit „bolondos" zsarnokok. Nem alaposak, mindent átfedő, aprószemű-hálójúak, mint…

Mint lettek volna a II. világháború után a…

Mint a „globál-felfogás" ma…?

Pontokba foglaltam, hazafelé a vonaton (a termes kocsi sarkában; itt, ha nem közvetlenül a túlsó oldali ablakhoz ülnek, másutt felőlem ülhetnek; Bécsbe menet egyébként egymagam maradtam fülkémben; drukkolhatok legközelebb) pontokba foglaltam, mi „maradt meg nekem":

1. / A Koala Kártyabajnokság (két ligája, otthon, feleségemmel, 32. éve).
2. / Totyi. (Jaj, ő, nem egyszerűen, hogy „mindig EGY VERÉB.)
3. / Szabad időbeosztás, magány, nyugalmas élet. (Van nekem oly?)
4. / Írás (de nem az irodalom).
5. / Egészség (szeretteimé is).
6. / Minimális, létkondícionáló pénz. (Lehessen megélni. S ez nem könnyű „friss" pénzből.)

(Holott rossz körülmények között dolgoztunk meg a „régi pénzért, az elért dolgokért, szellemi „rangért” etc. A létezésszakma – Ottlik – helyett inkább a technokrata szakmák vannak, a politika stb. Nem volt véletlen az Ottlik prózája ellen indított támadás sem. Nyilván személyes érdekek is motiválták. Hagyjuk!)

Akiket-amiket nem említettem: nem tartoznak a fontossági körbe? De. Csak kijjebb. Valami intellektuális feltöltődés…valami akciózás is kell. (Nem elég a Bajnokság. Jó, de: bevásárlás a Csarnokban – ez sokaknak kevés lenne.)

Remélem, az „abszti” (elhagyósdi) nem olyan pitiáner rendeltetésű, hogy (itthon, idegenben) jobban kibírjam. Irodalmi és köznapi dolgokat jobban tűrjek. Az írás, jegyeztem fel, az ünnep? Nem. De az irodalom – támogatják-e, sikerül-e a jószándékú kiadóknak, lapoknak „velem-velünk egyetemben” fennmaradniok? Az ünnep köznapba torkollik. Marad a reális. Nehéz megállapítani, konfrontativitáshiányom ellenére miért írok „kacatoló” cikkeket? Talán mert 1989-ig annyira nem lehetett? Elgondolom: Kosztolányi, Szép Ernő zsurnalisztikája, az akkori legjobbak csapata – más volt, mint a maiak(é). A kor is más volt. Ez ma eleve egy rettentő kor. Senki személy szerint magára ne vegye.

Vigyázni kell: az „abszti” nyomán nehogy tökéletesnek érezze magát az ember. Ti gyarlók vagytok, én remek fickó. Jó, nagy toleranciát tehát… de ha ez túl sok lesz a végén, kitörhet megint… feszül-feszül… Még szerencse, hogy vannak írótársak, kiadói, folyóiratos emberek, akikkel konfliktushelyzet (még) nem alakul(t). Reméljük nem rosszabbodnak annyira a körülmények.

XIII

Hosszú éveken át mindenüvé csak gyalog jártam. Jó, ma nem megyek sehova; kiállításaimat, barátaim kiállításait sem nézem meg. Útvonalaim célszerűen lerövidültek. Budapestet (az egy szál Bécsen kívül) semmi uticéllal nem hagyom el. De járműre már szállok. Így történt, hogy a zsúfolt 16-os buszon csaknem eltört, összezúzódott etc. a csuklóm (a kézfejem). Nagy volt a tömeg, nem tolakodtam, ott fogózkodtam hát az erős ajtó szétcsapódásakor, ahol nem tanácsos. Egy életre megnyomorodhattam volna. Minden tönkrement volna akkor. Min múlt? „valami” – védett? Hogy a madarakat féltettem, hogy a „fenyős motívum” kihagyásán bánkódtam, sőt, eleve hogy kihagytam ezeket a csacskaságokat?

Nem mondtam ezt még? Ha megszokom az unalmat, nagyon nehéz lesz másokkal. Ha nem, nagyon nehéz lesz magammal.

Van, amit csak egy bizonyos határig lehet önérzettel elviselni. De hol ez a határ, és mi lesz kényszerű céljainkkal, ha „lepattanunk”? Egy kiadóra megsértődtem, lepattantam; visszatérek, ha módjával is. Máshonnét kitették a szűrömet. Miért épp tőlem váltak meg? Összeírtam, talán már pótlapon: hány kiadót próbáltam ki (mint fordító) az elmúlt 12 év alatt. Huszonötnél is többet. Az első, 1989-es válságon (hogy nem lesz esetleg fordítói munkám) könnyű volt győznöm. Áradt a meló. És a globalizáció (hogy a „Nyugat” a helyünkre tesz minket) még megengedte, hogy egy fél-honorárium ból repülőjegyet vegyek Londonba, a háztartási pénzt odaadjam, urambocsá bankba is rakjak valamicskét. Ma egy fél honorárium egy fél háztartási pénzt nem ad ki. A magam jelentős honoráriumaira gondolok. Csak az elmúlt két és fél évben, 60 éves korom után is hihetetlen, remek esélyeim adódtak (1998/99 fordulóján…) – és sorra bedöglöttek. Nem mondtam már? Vagy elvették tőlem a fordítást, vagy meghalasztották. Mindegy, ha mondtam, az ismétlés híven tükrözi állapotomat. Épp csak pontokba nem szedtem itt. A kék füzetben is kétszer van akkor ez. Nem lehet elégszer.

Telik az idő, végtelen unalomban, kettesben Totyival. Sok mindent (sport, ilyesmi) néznék azért a tévén, de ő is itt ülne velem, s így féltenem kellene őt, szeme ne rongálódjék. Minden sajátosan nehéz.

Egy rigmus:

„Emléke szép, feledhetetlen,
csak akkor volt kibírhatatlan.”

Persze, a két bécsi nap. Vonszolódások a Porzellangassén (Doderer „utcája” stb. Hirtelen megtorpanások. Hát most hova, merre? Csodás emlék. Sivár valóság.)

Egy délután, itthon, ivás. Vendégekkel. De sebaj. Másnap folytatódik az „abszti”. (Nem az abszint! Abszti-ivók. Gyenge vicc.) Megint egyszer megmentettem magam. S ezért: amikor nagyon sovány voltam, (talán) mert nem ittam – vadul cigarettáztam. És zűrökbe is keveredtem. Amikor nagyon sovány voltam, ugye, erősen ittam. S még nagyobb zűrökbe keveredtem még. Ma: tiszta unalom. „Satori” – ezt nem szabad kimondani. Lásd Salinger: Teddy. Csak semmi okoskodást.

Május 20. Hat éve halt meg széncinegénk, Icsi! Neki voltak fenyőgallyak a kalitkájában! Élete utolsó három évét (a 12-ből) csaknem világtalanul töltötte. Hős volt. Szeretett minket. Ismerte kisvilágát, tudta, mi hol van, szorgosan táplálkozott. Végül tisztálkodni sem tudott. Nagy kolonc volt a két lába. Talán Icsi is védett engem, igaz, 18-án…?!

Elhanyagoltságod: hogy sosem volták semmiféle „az”. Valami ködös, az voltál. Valami idegen. Ma már rémes is lenne, ha „téged kérdeznének”. Ma már egy riportot sem akarsz. Nem hogy szerepelni, aláírni. Bár elolvasnák legalább, akiket illet, elolvasnák ezt. És tudnának rólam!

XIV

Persze, minek?

XV

A bor: napjaim beosztása volt. (Újabb változat erre.) De az egész napot nem lehet borral beosztani. Dugójával, igaz, az unalom palackját sem lehet visszadugaszolni. Bár lenne ez örök búcsú. – S így variáltam a füzetben mindent. Személyekre szólóan. Csak hát az is „elment”, hogy bárkit effélékkel felhívogassak. Na jól van, jól van, mondják, szellemesen…aztán más tárgyra térnek. Pl. hogy nem a lovakat kell jól megtippelni, hanem a rajtuk elveszthető apró összeget. – Mi a meditáció? Konkrét kis cselekvések, aztán elgondolkozni rajtuk. – Ha ekkora nyugalom van bennem (tényleg), nem kell mindenkivel megbeszélnem! – Ha vágynék inni, most szétinnám magam. Így legalább „egybe” vagyok „szét”. – Visszagondolok Londonra, Párizsra, Koppenhágára. De sok unalom volt az is mind, egy ponton túl. Csak elhitettem magammal, hogy… Lásd Pascal, célokat tűzünk ki, hogy elfedjük velük a szakadékot. Én: mesterséges szakadékokban hiszünk (lófogadás, könyvtervek), hogy elfeledjék unalmunk végtelen sivárságát. – Aztán egyszer csak elpusztulunk mégis.

XVI

Lassan a pótlapok jönnek. Totyi a kezemre száll, pihe-puhán, tényleg, ilyen hülyén mondható csak. Tán lemegyek d.u. a Csarnokba, félrerakattam egy zsák krumplit holnap reggelig, elhozom ma. Totyinak épp jó krumpli; az újkrumpli 168-190 Ft, nem is alkalmas a Totyi kajálásához. Ez 110 Ft-os krumpli, de nem „ó”, nem rohadt, nem „üveges”. Az árussal sokat hajtogatjuk, milyen jó krumpli ez, na ugye, milyen ízes krumpli. Mint Camus-nél Meursault, vagyok. – Londonban ittam ilyen nevű bort, jó drága. Jelentősebb nyerésem után

ittam. Ezt is meséltem már. – Szentkuthy még hitt az emberiség nagy kulturális kategóriáiban, ebből a hitből és szkepsziséből csudálatos életművet alkotott. Lenyűgöző. Ma nem megy ez. Sem a szépségesen írt, állítólag „merész-témás” próza nem az igazi, sem a mégoly igényes, emberközeli, logikával és érzékenységgel lefegyverző esszéizáló próza. Nem. Engem viszont a főszerkesztők, szerkesztők, a közönség mérvadó, zsurnaliszta, filozofikus, szociologikus stb. exponensei nem tartanak „…” – minek is? Nem érdekesnek, nem, mérvadónak sem, ezek butaságok…nem én vagyok az, aki, na. Gondolataimmal – mely meghatározás, gondolatok! – semmiképp sem. Valami különlegesség vagyok, amiből lassan túl sok. (Mindig is az volt.)

Mármost ezt az érzetet nem feledteti ital, külhon, ló, madár, itthoni kártya, nem feledteti az írás stb. csak miért kellene feledni? Bele kell élődni – így! – abba, ahogyan ez meg nekem nem érdekes. Sokan meg se keresnek, mert úgy érzik, valódi kapcsolatuk van velem. Vagy hát nem tudom.

Hogy jött ez ide mind? A végén nagyon elkalandoztam. Szerencsésen megmenti az ügyet egy érzet: ó, visszavágyva gondolok akár arra a kávézóra is, a poros-napfényes utcára. Holott nem volt jó. És hiába Szpéró, Alíz, Dömiék, a sok „elismerés”, a sok igyekezet, a magamé, másoké, a sok napsütés, lombok árnya, lovak, fenyők, folyópartok: sorolhatnám: élni nem volt jó. Az élet méltatlan arra a csodára, ami az élet – lenne.

Nem csoda, hogy – ha megengedheti magának – ide jut (vele az ember), az ember. Hát én talán ezt az egyet megengedhet(t)em magamnak, hogy azt mondjam: visszavágyom rá, vágyom is még kicsit, azzal együtt egy nagy kaka volt, kaka lesz, ráadásul ami jön, még…de hagyjuk, ennyire rossz se volt.

Na ugye, akkor. A kontra.

S fel, fel. És le, le.

Totyi fel-le repked a vállam és a karfa közt.

Gépelek, nem tört össze a kezem. Ez az egyedüli légyeg. Rilke: kibírni – ez minden. De épp ezek a kiváló emberek hitettek el velünk tévhiedelmeket, megalkuvó jókodásokat. Kihalni, ez minden.

XVII

És most én feledtem el valamit egy pillanatra, de nagyon. Hogy ez mind-mind tév, tév.

Ki akartam vinni a hallba a Bécs-térképet, már nem kell ehhez az íráshoz, nem is kellett igazán. Totyi is jönne (fölfedezni a „külső tereket”). Ajánlott cédulát emelek, attól majd elriad, szokásosan. De nem riadt el! Lejjebb csúszott a hátam közepe felé, kapaszkodott erősen. Lengettem hátra, majd lankadtam. Mert meghallottam azt a vágyakozó sziszegést, sippogást, amivel nyaranta minden reggel fogad minket. Az ilyen lényt nem lehet „elkergetni”.

Igen, mindenféle véleményem és állapotom és igazságom és távképzetem meglehet, és tudhatom azt is, bármint cselekszem, hibás az – itt az egyszer volt jó megoldás. Visszafordultam a térképpel, egyelőre, hagytam Totyit a hátamon.

Persze, ő meg „elszemtelenedik” ettől, ül csak, birtokol, magaspontjáról – vállamról – rikoltozik. Muszáj kimennem, épp az ő kosztjáért. Ez ilyen.

És minden ilyen. Kicsit még részletesebb, mint legapróbbnak hitt részletei. Kicsit más szerveződésű, mint (akár tévesnek is elismert) összefüggései, rendje-sora.

Holott semmi rend és semmi sor.

És hátha mégis…? De állj! Mennék ki megint, hát nyilván nem játssza meg másodszor is a sipákolós trükkjét. De megjátssza! Azt a… Hát… Na, ilyen nincs.

És mégis és jószerén csak ez VAN!

Ő oda ki akar. Akar oda ki. Ó, te jó ég, ő még…

Akar valahova!

És az elriasztását szolgáló ajánlott céduláknak sippog, könyörög.

Kudelász Nóbel

Esti ima helyett

Gyilkolom a kreativitást magamban: mondják.
És honnan mégis, mert ez talán az, nem? ha írok…
Igazi gyilkosok akadnak mikrofonvégre,
tyúktolvajokkal, bilincselt karokkal telítve napjaim.
Nem érted.
Csak esténként pofozom lilára az eget sóhajok közben,
a vegytiszta pillanatokban, kevéssel zuhanás előtt.
Vers, hiányoztál.
Jó estét,
már kiestél a kezemből.

Perspektíva

Te vagy az a másik,
te vagy vörösbor a narancslében,
terólad nem biológiaórán hall az ember,
mint az összes többiről.
Szeretnék akkor is veled lenni,
ha már kizuhantak mind a fogaid,
megcsócsálnám a mindennapit neked.
Beleragadtál a lelkivilágomba,
fészket raktál a fejembe,
kihűtötted a helyet alattam,
neved hangszálamon imbolyog –
és hagytál a számban pállott metaforákat literszám.
Úgy szeretnék veled lenni most és mind és örökké,
míg utolsó ráncot vet sima lelkeden
az embergúnya, amiért megszerettelek.

Legenda Kemény Jánosról

Összeállította: Albert Zsuzsa

Kemény János visszaemlékezése: (A Petőfi Irodalmi Múzeum részére készitette Szekeres László 1969. június 20-án.

Sose voltam mecenás eredetileg, csak a későbbi körülmények hozták, hogy azzá kellett lennem. Én Amerikában születtem, anyám egy amerikai pionír család ivadéka volt, ősfoglalóké, akik Skóciából jöttek, kisiparosok, és hasonló kézműves emberek, akik mentek új világot teremteni, mert Skóciában akkor nagyon nehéz volt az élet. Ők valahonnan Glasgowból származtak, apám pedig kivándorló volt, teljesen vagyontalan fiatalember, akit katonai pályára adtak, otthagyta a katonai pályát, és kiment szerencsét próbálni, úgy kezdte az életet, hogy dokkmunkás volt, liftesfiú volt, végigcsinálta mindazokat a küzdelmeket, amiket más kivándorlók csináltak, amíg végül elérte azt, halála előtt néhány évvel, hogy a pittsburgi osztrák-magyar konzulátusnál írnok volt. Ő ott halt meg, szegény, különösen a pittsburgi bányászok akkori szervezete nagyon támogatta özvegy édesanyámat, mivel egy időben ott a bányánál nem tudom milyen munkát végzett, valószínűnek tartom, hogy köbméter számító, vagy valami ilyesmi lehetett. Akadt egy konzulátusi tisztviselő is, és ezek azt mondták anyámnak: magának vannak normális körülmények között élő rokonai Erdélyben – nem a marosvécsiekről van szó, mert azok nagyon gazdagok voltak, nem vetődött fel a nevük –, akik bizonyára magát a négy gyerekével eltartanák: (az egyik gyerek féltestvérünk volt, mert anyám özvegyasszony volt, mikor apám elvette) ott próbáljanak megkapaszkodni. S ott összeadták a pénzt, a legkülönbözőbb rétegekből való emberek, konzulátusi emberek, ott élő egyszerű magyar emberek, és hazaszállítottak minket.

Dacára, hogy Amerikában születtem, én Alsójárát tekintem a szülőfalumnak, mert másfél éves koromtól fogva ott éltem. Másodszor otthonomnak Kolozsvárt vallom, ahol tíz éves koromtól éltem egész addig, ameddig Marosvécs akkori gazdája, egy nagyon derék Kemény Ákos nevű ember, szívszélhűdésben meghalt, utódok nélkül, és eléggé váratlanul rám hagyta azt a Marosvécset, ami addig egész bizonytalan dolog volt, hogy kié is lesz. Én akkor Bécsben voltam erdőmérnök tanuló, magam is úgy, mint a többiek, hogy tanultam és közben igyekeztem megszerezni a tanulásra való dolgokat. Mindenkit ismertem, nemcsak az egyszerű embereket, ismertem akkor ott élő írókat, Kassákot, Balázs Bélát, ez jut hirtelen eszembe a nevezetesebb emberek közül. Kölcsön-pénzen jöttem Marosvécsre átvenni az „uradalmat.“.

Ezt azért kellett elmondanom, hogy én viszont abban az időben már az *Ellenzék* című kolozsvári lapban, mint diák, rendszeresen dolgoztam, azelőtt megjelent előfizetéses alapon az első verseskötetem, azt hiszem, az utolsó is az életben, mert nagyon rossz volt, már Tamási Áronékkal megvolt a kapcsolatom, mikor Amerikában volt kinn, előzőleg egy darabig az *Előre* című diáklapnak voltam a szerkesztője, szóval én az irodalomból és a hétköznapi emberek világából kerültem a főúri kastélyba, amelynek a tradíciói között egy igen nagy és nemes tradíció élt, az én szépapám barátsága Bolyai Farkassal, akivel együtt voltak annak idején kinn az egyetemen. Hogy mecenás lettem, hát természetes, ha magamfajta ember bekerül egy ilyen helyre, az mecénás is lesz, de nem ez volt a lényeg, mert az én mecénásságom irodalmi vonatkozásban a legkisebb jelentőségű dolog volt, mert ha erről beszélünk, akkor én tulajdonképpen amim volt, nem az irodalomra költöttem el, hanem a kolozsvári színjátszásra.

– *Albert Zsuzsa:* Vári Attila Marosvásárhelyről került át Magyarországra, ott a Színház és Filmművészeti Főiskolára is járt. Nem tudom, hogy akkor-e, amikor Kemény Jánosnak volt kapcsolata ezzel az iskolával.

– *Vári Attila:* Nem, nem, Kemény János a Székely Színház megalakulása után gyakorlatilag hosszú időre kikerült a szellemi életből. Egy mészkő égetőben cipelte a köveket, talicskázott, rakta az égetőbe egymásra a köveket. Tudjuk azt, hogy a két világháború között a kolozsvári magyar színház tulajdonképpen néhányuk, Bánffy Miklós gróf pénzéből, Kemény János pénzéből élt, meg úgy tudom, hogy még a Telekiek adtak valamennyit a működtetésre. A marosvásárhelyi református kollégium kéményein elfüstölgött tulajdonképpen a Görgényi havasok és a Kelemen havasok erdeinek egy része, mert Kemény János támogatta őket. Meglehetősen emberséges volt az emberekkel is, akik a havasokban dolgoztak azokon a fakitermeléseken, amelyek az ő birtokain voltak. Ösztöndíjakat adott olyan gyerekeknek, akiket érdemes volt tovább taníttatni, tehát nem az a tipikus arisztokrata volt, akit Arisztid-Taszilóként szoktak emlegetni a viccekben.

– *Albert Zsuzsa:* Eszköznek tartotta a vagyont, amihez jutott.

– *Vári Attila:* Valószínűleg a születése miatt is már elrendeltetett eleve az, hogy ő mit fog csinálni, hiszen ahogy viccesen mondta mindig magáról, Pennsylvániában születtem, és Transsyilvániában fogok meghalni. Már kisgyerek korában valamiféle amerikai demokráciát is szívott magába, azon kívül, ami az erdélyi arisztokrácia sajátja volt. Vidéki kastélyokban hetven-nyolcvan, száz ember gyűlt össze egy-egy felolvasó estre, tehát már eleve kettős az indíttatás. Egyrészt a transzilván erkölcsiség és szellem, másrészt az Amerikából hozott, demokrácia utáni vágy.

– *Albert Zsuzsa:* Puritanizmus.

– *Vári Attila:* Puritanizmus is, arról nem is beszélve, hogy aztán Lady Auguszta, a felesége, aki skót arisztokrata hölgy volt, szintén hozott magával egy másfajta, nyitottabb szemléletet a skót felföldről, mint amit mi itt a Duna–Kárpát régióban megszoktunk.

– *Albert Zsuzsa:* Kemény Miklós nagyon hasonlít az édesapjára.

– *Kemény Miklós:* Igen, általában azt mondják, hogy én hasonlítok a legjobban rá. Van erről egy kedves történet is: Marosvécsen voltunk látogatóban, ott most beteg gyerekek vannak, odajött az egyik gyerek hozzám, megfogta a kezemet, s azt mondja: én téged ismerlek. Mondom: Honnan ismersz? Azt mondja: Mindjárt megmondom, te vagy ott a vár oldalán. Az édesapámról készült domborműt volt feltéve, arra emlékezett, s azt hitte, hogy én vagyok.

– *Albert Zsuzsa:* A marosvécsi vár kertjében van Kemény János és feleségének nyugvóhelye, és ott van a híres kerek asztal, a Helikoni asztal is.

– *Kemény Miklós: A* Kuncz Aladár asztala.

– *Marosi Ildikó:* Ez az asztal csak „emlék volt“, sosem ültek körül, padokon ültek az írók különben.

– *Albert Zsuzsa:* Ez nagyon nagy dolog volt akkor, mert a húszas évek után, amikor megörökölte ezt a kastélyt Kemény János, arra használta, hogy a magyar irodalomnak szolgáljon vele. Erre igen nagy szükség volt, hiszen ha Erdélynek volt is óriási irodalmi hagyománya, mégis akkor elszakadt a teljes magyar irodalmi élettől, és az, hogy ő megszervezte a marosvécsi találkozókat, megmentette az erdélyi irodalmat.

– *Kemény Miklós:* Egy gernyeszegi találkozón vetette fel Berde Mária, hogy kellene egy ilyen egyesületet alakítani. Mások nem vállalták, s akkor édesapám azt mondta: elfogadnátok-e, ha ilyen fiatalon is, hogy én szervezzem, nálam legyen Marosvécsen. S aztán így alakult ki szép lassan, hogy megindult a Helikon.

– *Albert Zsuzsa:* Hányan voltak akkor ?

– *Kemény Miklós:* Ötvenöten, akik helikonistának vallották magukat.

– *Albert Zsuzsa:* Marosi Ildikó Molter Károly menye. Marosvásárhelyen az irodalom középpontjában élt. Mindenkit ismert, azzal kezdtük az előbb ezt a beszélgetést, hogy régebben az írók nagyon kedves emberek voltak és nagyon szeretetre méltóak.

– *Marosi Ildikó:* Nemcsak hogy kedvesek, gyönyörűek is voltak. Magasak, szépek, kellemesek, Tamási Áronnál gyönyörűbb férfit, avval a csodálatos hangjával… De a maga törékenységében finom kedves ember volt mondjuk Sipos Domokos, vagy Dsida Jenő. János bácsi nemcsak hogy kellemes és nagyszerű ember volt, ő is nagyon magas, nagyon elegáns, érdekes, mint jelenség is, szép volt, úgyhogy nem lehetett vele úgy elmenni az utcán, hogy ne figyeltek volna fel rá. Azt nem tudom neked megmondani pontosan, hogy mikor ismerkedtünk meg, mert én az öt Kemény gyerek közül Zsuzsával voltam nagyon jó barátságban. A többieket is nagyon szerettem. Kemény Jánosnak volt egy Jánoska fia, aki nagyon hamar, hét éves korában meghalt difteritiszben. Utána következett Mikolt, aki festő és művészettörténész volt, őt kiküldték nyolc vagy kilencéves korában Angliába, a Kemény János felesége, Auguszta néni, angol-görög származású volt, Mikolt kiutazott a skóciai családhoz, a második világháború kitörésekor már nem tudott hazatérni. A háború utáni években pedig már nem is lehetett, és azt a családi meleget, amit Kemények a nyomorúságban is, a gyerekeiknek nyújtani tudtak, szegény Mikolt nem kapta meg. Sokat jött haza látogatóba már a későbbi években, de tulajdonképpen nagyon magányos volt. Segíteni kész, nagyon kedves valaki volt. A harmadik gyermek Klió, aki operaénekesnő lett, ő is végtelenül segíteni kész, és gyönyörű: a görög és angol vérkeveredésnek valami egészen különlegesen szép példája. Utána jött Árpád, akinél bájosabb férfit nem is tudtam soha elképzelni. A budapesti Nemzeti Színház díszlettervezője volt, nagyon tehetséges festő. Aztán Zsuzskó, illetve Árpád előtt volt Zsuzskó, az én barátnőm, ő Nagy Pál festőművész felesége lett. Kemény Zsuzsa sajnos a proletárdiktatúra legrondább korszakát élte át, amikor származása miatt nem tanulhatott, úgyhogy csak érettségizett, de végig Sütő András szerkesztőségében dolgozott az *Új Élet*nél. Először mint gépírónő, később mint szerkesztő. Nagyon szép verseket is írt. Végül következett Miklós, aki szintén itt él Budapesten, neki is három gyereke van.

– *Albert Zsuzsa:* Kemény János unokája Vécsi Nagy Zoltán.. Az én számomra Kemény János akkor kezdett élni igazán, amikor megtanultam, hogy mit jelentett Marosvécs.

– *Vécsi Nagy Zoltán:* Vécs szellemét vállalom, ezért is szívesen vettem fel a Vécsi nevet, de van ennél egy sokkal személyesebb dolog, hiszen a Kemény családnak a vécsi emberekkel mindig szoros baráti kapcsolata volt. És én gyerekkoromat, a nyaraimat, több hónapot minden évben Vécsen töltöttem.

Én őt kis unokaként ismertem meg. Utólag az az érdekes, hogy soha nem mesélt nekünk arról, hogy honnan származunk, akkor nem volt ez divat, nem akarta, hogy emiatt kiváljunk a többiek közül. Jobban szeretett arról mesélni, ami neki szíve csücske volt, a természet, az emberekkel való bánásmód, a megkülönböztetés nélküli bizalom az emberekben, körülbelül ilyeneket próbált nagytataként tovább adni nekünk.

Legkedvesebb emlékeim azok a hajnalok, amikor együtt keltünk náluk, és elindultunk hajnalban a havasra horgászni. Abból talán többet tanultam minden kis mozzanatból, mint nagyon sok minden másból. Abból, ahogy a vonaton viselkedett, ahogy az emberekkel szóba állt, románokkal, magyarokkal. A havasi emberek szeretete, szerintem ez az ő irodalmának a lényege, és az emberszeretet. Ami a havasban testesült meg. Havasnak mi a Maros felső folyásának a hegyeit neveztük – odajártunk horgászni.

– *Albert Zsuzsa:* A horgászat Kemény Jánosnak gyerekkorától kedvenc szórakozása volt.

– *Vécsi Nagy Zoltán:* Voltak alapszabályok. A horgászás úgy kezdődött, hogy tavasszal felhívta édesanyámat, megkérdezte: Zsuzsa, a gyerekeknek kiváltottad-e már az engedélyt? Ha nem váltotta ki, akkor azt mondta: én hozzájárulok, de az engedély mindenképpen legyen meg. Volt horgásznaplónk is, ahova be kellett írni a legkisebb – pirkának hívtuk mi – keszeget is, időjárás, napszak, mindent nagyon pontosan be kellett jegyezni, így hát horgászengedéllyel elindultunk hajnalban, kimentünk a Galonya völgyébe, ami az irodalmi találkozók színhelye is volt. A Galonya völgyében volt egy régi ismerős román család, ahol szép színes csergék voltak a falon, és sajátos, kellemes illat volt a házban, oda mindig betértünk. Megvoltak a kis szertartások, hogy mit viszünk ennivalót, kis kekszet, ezt-azt. Nem volt szabad világos ruhában menni, nagyon halkan kellett mozogni a természetben, mert ahogy mondta, nemcsak a halakat, hanem az állatokat is elriasztjuk, minden érdekes, mindenre figyeljünk, egy gyerek körülbelül ezeket a nagyon értékes tanácsokat kapta a nagytatájától, hogy nagyon tisztelje a természetet, és azokat az embereket, akik ott élnek a természet közelében.

– *Marosi Ildikó:* Hitbizomány volt a vécsi Kemény birtok, ami azt jelentette, hogy nem lehetett megosztani az utódok között, hanem mindig a legidősebb fiú örökölte, egy arra érdemes férfi utód. Amikor rászállt a történelmi vagyon, Bécsben volt diák, egyetemista. Még akkor nagyon nehéz körülmények között élt, apja meghalt Amerikában, az anyja csak később ment férjhez egy Teleki grófhoz, akkoriban még csak társalkodónő volt különböző jobb családoknál.

– *Albert Zsuzsa:* Szegény rokon volt, nem is Vécsen laktak,

– *Marosi Ildikó:* Alsójárában laktak, Kolozsvár mellett, gyönyörű helyen, a nagyszülőknél. János bácsi először Kolozsváron volt diák, utána pedig Bécsbe küldték ki. Kiterjedt erdőbirtokai voltak a családnak, nemcsak Marosvécsen, hanem az Öreghavason, Jára környékén, a Vlegyásza és Bánffyhunyad környékén is, ezért faipari mérnöki szakra iratkozott be akkor Bécsben. Olyan mostoha körülmények között élt, hogy reggelre befagyott mosdótáljában a víz. Szóval a klasszikus diáknyomor.

Amikor értesítette az ügyvéd, hogy meghalt a nagybácsija és megörökölte a marosvécsi birtokot, akkor János bácsi nagy vacsorát rendezett az akkori Bécs legelőkelőbb vendéglőjében, fantasztikus előkelő helyen, és meghívta az összes diáktársát, bohém barátait, cirkuszistákat, nagyon vegyes társaságot. Éjfél felé azt vette észre, hogy fogyatkozik a társaság, egyedül maradt, lassan elszivárgott mindenki. Tudniillik a barátai meg voltak győződve – mivel ismerték Kemény Jánost, hogy milyen társadalmi és anyagi lehetőségekkel bíró ember, mindenki azt hitte, hogy ez egy jó vicc, egy diákcsíny, és itt irtózatos botrány lesz előbb-utóbb ebből az egész vacsorából. És mindenki elpucolt. Kemény János maradt a nagy vacsora végén!

– *Kemény János* (hangfelvétel): A Helikon megszületésének nem annyira a romantikus oldalával kéne foglalkozni, hanem a valóság, a realitáshoz közelebb álló részével. A régi Magyarország megszűnése, felosztása után az az elvi, írói réteg, amelyik Pest felé nézett, úgy irodalmi példa, mint kiadói lehetőségek szempontjából, teljesen magára maradt. Ebből természetszerűleg következett az, hogy a közönség is elárvult, az olvasóközönség. Ebben a bizonytalanságban felmerült az igény, hogy valamit tenni kéne, hogy meglegyen a saját központunk az adott társadalmi és politikai viszonyoknak megfelelően. Az Erdélyi Helikon megalakulásának a gyakorlati formája a következő volt: amikor a Kemény Zsigmond társasági írók: Berde Mária, Molter Károly, szegény öreg Sényi László, aki nagyon érdekes ember volt, ők bíztattak és támogattak. Én az én nagyon közelálló barátommal, Kuncz Aladárral ültem össze, és feltérképeztük az erdélyi irodalmat. Értvén ezen azt, hogy néztük, hogy melyik helyen, hol vannak erdélyi írók, ez az egyik feltérképezés, és hogyan lehetne az erdélyi irodalomnak legkülönbözőbb színű, ízű és gondolkozású íróiból egyet-egyet legalább összehozni, hogy megbeszéljük az erdélyi irodalom szellemi és gazdasági problémáit, és hogyha lehetne azt mondani, egy szellemi népfrontot alakítani arra, hogy a magyar kultúrának, s főképp a magyar nyelv tisztaságának a védelmében összefogjunk... A másik része pedig a dolognak, hogy megkeressük azokat a gazdasági feltételeket, amelyeknek az alapján a könyvkiadást meg lehetne

csinálni, annál is inkább, mert hiszen Kós Károlyék nagyon lelkesen megindították az Erdélyi Szépmíves Céhet, de nem volt meg a gazdasági lehetőségük.

A másik körültekintés pedig az volt, hogy hogyan hangsúlyozzuk azt, hogy az un. Petőfi-utánzók világával, azokkal a konzervatív emberekkel, akik Adytól, Kosztolányiig, Karinthyig, Schöpflin Aladárig mindezt nem veszik komolyan, hogy ezekhez semmi közünk sincs, hogy azok kimaradjanak, hogyan lehet ezt mind úgy összeállítani, hogy ne legyünk többen harminc embernél, mert fizikailag nem tudjuk megoldani. Eszerint próbáltuk az embereket összehozni egy körlevélben. Illetve kétféle körlevél volt, az egyikben olyan emberekhez írtam, akiket már ismertem, a másikban olyanokhoz, akiket nem ismertem, csak tudtam, hogy írók, és tehetségeseknek látszanak. A szöveg lényegében egyezett, azzal a különbséggel, hogy akit ismertem, annál hivatkoztam a régi barátságra, a másiknál pedig nem.

Az első *Helikoni Találkozó* 1926-ban volt.

Vári Attila: János bácsit amennyien szerették, pontosan annyian átkozták is. Nem, nem, azért kevesebben. Jogosnak tartotta, hogy ezekből az erdőkből *Helikon* lesz, és *Szépmíves Céh* lesz, kolozsvári színház lesz. A másikból kolozsvári református gimnázium lesz, és marosvásárhelyi református gimnázium. Valahogy úgy vagyok én János bácsival, mint hogyha meg kellene határoznom a felhőtlen eget. Nem tudom meghatározni, de annyit tudnék mondani róla csehovi módon, hogy: az ég kék.. az ég ragyogóan kék, esetleg bővíteni tudnám… a személyisége olyan varázslatos és annyi emberséget sugárzó volt. Nem tartozott a nagy anekdotázók közé, nem tartozott azok közé, akikkel lépten-nyomon történik valami, de hiszen azért történt az évszázadok alatt a családjával éppen elég sok minden. Nem tartozott azok közé, akik ha kimennek az utcára és mellettük zuhan le éppen egy akkora tégla, amitől meg lehetne halni és azt rögtön el is mesélik, nem, ő olyan egyenes vonalúan élte az életét, hogy az szinte elmesélhetetlen, annyit lehet mondani, hogy élt. S nagyon szépen élt.

A barátságunk gyakorlatilag akkor mélyült el, én huszonhárom évesen...

– *Albert Zsuzsa:* Maga olyan unoka-korú volt. Majdnem.

– *Vári Attila:* „Csak” negyvenhárom év a korkülönbség. 1969-ben megindult Bukarestben a Televiziónak egy rövid kis magyar műsorkája, csütörtökönként fél óra és vasárnap a déli órákban 1 és 2 óra között egy egy órás műsor, Bodor Pál lett a főszerkesztő, meghívott oda dolgozni, első lépésben abban egyeztünk meg, hogy még elég sokan élnek a helikonosok közül, végig kellene őket látogatni. És döntöttem Kemény János mellett. Ez már az én találmányom volt, hogy mivel itt van közöttünk a házigazda, a koronatanú, szembesítsük a túlélőket. Jöjjön velem, ketten kérdezzünk, és beszélgessünk a hajdani helikoni időkről. Gyakorlatilag csak az első műsor készült el. És el is indultunk, emlékszem, 1969 decemberében Mikulás és Karácsony között olyan iszonyatos köd volt, hogy Marosvásárhelytől Kolozsvárig vagy hat órán keresztül mentünk egy autóval. Annak idején nem igazán volt a szerkesztőség sem jól elengedve pénz dolgában, egy ágyas szobák nem nagyon voltak a szállodákban, János bácsival három-négy napig egy szobában aludtunk. Rossz alvó volt, korán ébredő, és elég sokat beszélgettünk a Helikonos időről.

1969-ben a barátságunk már olyan volt, amit „atyaiként” szoktak emlegetni. Nagyon beteg volt, ő azt hitte, hogy súlyos asztmája van, de akkor már a tüdőrák kikezdte, hiszen másfél év múlva, 1972-ben halt meg. Rengeteg mindenről mesélt, a helikoni előkészületekről, arról, hogy miért olyan az erdélyi román irodalom és az erdélyi magyar irodalom kapcsolata amilyen, hogy szinte nincs kapcsolat, hogy mitől volt például az a dac bizonyos írókban, hogy olyan steril környezetben játszatják a regényeiket, a színtér olyan, mintha nem is egy két-három nemzetiség által lakott területen történne, hanem tudomisén Kiskunparadicsomfalván, ahol református magyaron kívül aztán senki sincs az égvilágán.

Az ötvenes-hatvanas években alakult ki ez a sterilitás, amikor szinte kényszerítették az írókat, amikor kimérték hivatalosan, hogy a szocialista realizmus nevében például Nagy István regényében ennyi sztahanovista, kohász kell legyen, ennyi román főhős, és a negatív hős lehetőleg ne legyen román és ne legyen párttag.

– *Tóth István:* Kitűnő prózaírónak tartom, különösen jónak tartom az önéletrajzát, de általában a természet leírásait, a vadászattal kapcsolatos dolgait, tehát rendkívül üdítő jellegűek, könnyed természetűek, érdekesek. A legérdekesebbnek én az önéletírását tartom, lenyűgöző, ahogyan feltárul egy emberi jellem a változások különböző fokozatain. Érdekes az, hogy ugyanez a fajta lelkiség jellemezte a gyermekeit is. Rendkívül nagyvonalú emberek voltak, rendkívül humánus gondolkodásúak, különösen közelebbről ismertem Árpádot és Miklóst, akivel a Színiakadémián együtt dolgoztunk, ők a díszletet, a színpadi dolgokat készítették, én pedig esztétikát tanítottam. És Mikoltot ismertem, akivel Párizsban sokat csavarogtam. Egy művészi galériának volt a titkárnője, rendkívül kedves, művelt leány volt. Több ízben telefonáltunk közösen az édesapjának, aki nagyon kedves volt, és továbbította az üzeneteimet Marosvásárhelyt.

A vécsi református templomban, ahol Csiha Kálmán nagyon szépen beszélt Kemény János életéről a százéves évfordulón, és a szellemi életnek, a társadalmi életnek a nevezetesebb emberei jelen voltak, mindenki kedvező helyen volt, főhelyen, a kedvenc fia, Miklós pedig szerényen bejött és állt. Hát, mint ismerősnek, mondtam, hogy üljön mellém. Én nem ültem főhelyen, de elég rendes helyem volt a padon. Ő egyáltalán nem ünnepeltette magát, pedig hát az ő apját dicsérte mindenki, ez a keményjánosi szerénység azt hiszem, mindegyik gyermekét jellemezte.

– *Vári Attila:* Ha az ember a kezébe veszi a XX. század elejének lexikonjait, döbbenten fedezi föl, hogy a történelmi neveket viselő családokban szinte nincs olyan, ahol ne lett volna regényíró, drámaíró, költő, tehát még él egy a jó értelemben vett főúri dilettantizmus.

Kemény János nem azért hozza létre a Helikont, ilyen hatalmas pénzbedobással, hogy önmagát nyomja előtérbe, itt arról van szó, hogy amikor a legeslegelső prózai antológia megjelenik, az erdélyi fiatalok antológiája, Kemény János már ott van. Kérdeztem, hogy Elek apót miért nem hívták meg soha, s azt mondta: ide figyelj, vonalat húztunk. Csak azok szerepeltek nálunk, azok jöttek össze, akik a háború után indultak, hiszen az a problematika, az a mentalitásváltás, az a szemléletváltás ment bennünk végbe, amit valahogy összhangba kellett egymással is hoznunk, meg egymással megbeszélnünk. Benedek Elek már öreg volt hozzánk képest.

– *Marosi Ildikó:* Az lett helikonista, akit Kemény János nyaranta meghívott három napra, két napra, négy napra a marosvécsi Helikoni írói találkozóra. Az 1926-os találkozón huszonheten voltak jelen, és végül is minden évben bővült ez az írói társaság, úgyhogy 1943-ra, amikor az utolsó találkozó volt, ötvenöt meghívott tagja volt a marosvécsi Helikon írói közösségnek.

Ő volt a házigazda. És Auguszta néni a háziasszony, akire szintén nagy terhek hárultak. Az írókat nagyon szerette Auguszta, mert ezek mind tudtak európai nyelveket, Auguszta néni pedig nem tudott magyarul, amikor idekerült. Lassan-lassan megtanult, de soha tökéletesen, hibátlanul nem tudott, de itt Bánffytól, Kuncztól elkezdve mindenkivel nagyszerűen lehetett diskurálni, mert mind szellemesek, kedvesek voltak. A találkozó óriási előkészítést kívánt. Negyven embert fogadni három-négy napra, elő kellett készíteni a vendégszobákat, reggeli, ebéd, vacsora… És a vécsi találkozók után mindig voltak nagy havasi kirándulások, fel a kisvasúttal a havasra, az Istenszékére, gyönyörű helyekre. Ide mindig elment Auguszta néni is, János bácsi testvérei is, Beri néni is, akibe egyébként Dsida volt nagyon szerelmes. Auguszta is nagy vadász és nagy halász is volt. A későbbi években egy nagy záró ünnepséget, irodalmi ünnepséget rendeztek, ahová az egész falu népe s a környék is meg volt híva.

– *Albert Zsuzsa:* Mit csináltak az írók Marosvécsen három nap alatt, csak beszélgettek, vagy fölolvastak, vagy országos problémákkal is foglalkoztak?

– *Marosi Ildikó:* Ők egymásnak nem olvastak fel semmit… Általában a kultúra, vagy a színházak, az irodalom, vagy az erdélyi tudományosság ügyét tárgyalták, készültek rangos elemzések, rendszeresen megtárgyalták a Szépmíves Céh helyzetét. Mindig voltak kritikai értékelések, általában Molter Károly számolt be a Szépmíves Céh elmúlt évi könyvterméséről. Képzeld el, hogy már 1936-ban még a televíziós jogokat is kikötötték az Atheneummal való szerződésekben. A színházi koncessziókról kezdve a pénzügyekig, az erdélyi magyarság minden fontos dolgát megtárgyalták.

Persze, senki sem hozott itt határozatokat. Volt jegyzőkönyv szerencsére, ami megmaradt, és megvan az én *Helikoni Levelesládám*-ban. Szinte mindegyik találkozóról megmaradt a jegyzőkönyv. Ezt aztán a Céh irodája, amely a Helikon szerkesztői ügyeit is intézte, sokszorosította, és minden helikoni tagnak kiküldte. Ez volt az egyetlen írásos dokumentuma, vagy anyaga a Helikoni író közösségnek.

Kemény János volt egyik alapító tagja a vásárhelyi Székely Színháznak, egészen 1952-ig megtűrte a színháznál a politika, „annak ellenére“, hogy még a vagyona utolsó roncsait is a Székely Színházra költötte. 1952-től pedig a mészégetőkhöz száműzték, és ott végzett nagyon ronda, nagyon nehéz fizikai munkát. Talicskázott, méghozzá Zsuzsával együtt, szegénnyel, és mind a kettőjüknek ebből kifolyólag nagyon súlyos gerinc betegségük maradt, ez egész életük végéig elkísérte őket.

Innen, a mészégetőktől vette ki 1954 őszén Szabó Lajos, Dsida özvegyének, Imberi Melinda második férje, aki akkor már a Marosvásárhelyre költöztetett Színművészeti Intézet rektora volt. Azelőtt Melinda is, Szabó Lajos is Kolozsváron dolgoztak Kemény Jánosnál, amikor Kemény János a két világháború között 193l-től 1944-ig a kolozsvári magyar színház, először a Thália RT, aztán a Nemzeti Színház főigazgatója volt. Tehát ők nagyon hálásak voltak, és ahogy valamit tehetett Szabó Lajos, rögtön meg is tette. Kemény János a Színiakadémiára került könyvtárosnak.

A háború után voltak évek, hogy elmondhatatlan nyomorúságban, éltek, mert Kemény Jánosnak tíz embert kellett eltartania. Két hátsó udvari kicsi szobában laktak az összes gyerekkel, Auguszta akkor már órákat adott angol nyelvből, hogy valahogy kiegészítse a jövedelmet, és velük élt János bácsi édesanyja, és még két vagy három elaggott nagynéni. Ezért kulizott a szó szoros értelmében a mészégetőnél Zsuzsa is.

Kovács György, a színművész, munkaszolgálatosként a háború alatt Marosvécsre került. Ezt is János bácsi intézte el: a honvédhadosztálynál közbenjárására egy szelídebb parancsnok keze alá kerültek, és a kastély kosztoltatta a munkaszolgálatosokat. Úgyszintén több olyan angol pilótát hozott hozzájuk illegálisan az ellenállási mozgalom, akik német lágerekből szöktek, és aztán Jugoszlávián keresztül mentek tovább. A színész Kovács György szervezte meg, hogy a műszakiak, akik szintén imádták János bácsit, összeadtak egy disznóra valót, azt le is vágták, és karácsony délutánján egy kicsi szekéren a műszak behúzta a Kemény család udvarára… Azt mondja Zsuzsa, az valami óriási élmény volt, hogy amikor vacsorára kenyéren és hagymán kívül nem jutott nekik semmi más, akkor hozott nekik a műszak egy levágott disznót!. Nagyon sok jó ember van a világon, aki nem felejti el, ha vele valaki valamikor jót tett. Hát János bácsinál azt hiszem, regimentek kellett volna álljanak, mert ő annyi emberrel tett jót. Addig, amíg tehette.

Sütő András: 1957 vége felé bíztak meg azzal, hogy szervezzem meg a Marosvásárhelyt megjelenő képeslap szerkesztőségét, munkaközösségét. Ekkor értesültem arról, hogy Kemény János újból munka nélküli Marosvásárhelyt. Egy fanatikusan „osztályharcos” újságcikk hatására a Színművészeti Intézet könyvtárából is eltávolították. Polgár István barátom ajánlotta nekem, hogy megkeresi Kemény Jánost személyes találkozás végett. Így találkoztam először azzal a Kemény Jánossal, akiről én már kisdiák koromban is sokat tudtam, hiszen olvastam néhány könyvét is a nagyenyedi kollégiumban, olvasgattam az Erdélyi Helikont, amelynek egyik megalapítója volt. Akkorra a Kemény János által megalakított helikoni munkaközösség legjobbjainak regényein csüggtem. Nagy rajongója voltam Tamási Áronnak és az ő barátainak, így Kemény Jánosnak is, akit kedves ragaszkodásában Áron is Jánoskának szólított, és ez a kicsinyítő képzős megszólítás az ő irodalmi köreiben élete végéig megmaradt.

Visszatérve találkozásunkra, első alkalommal már megegyeztünk abban, hogy a *Művészet* indulásakor 1958-ban Kemény Jánosra bíztam a lap művészeti rovatának vezetését. Ez főleg a színházi életre vonatkozó megbízatás volt, hiszen János életének évtizedeit töltötte az erdélyi magyar színházi élet gondjainak vállalásában. Én a szerkesztőség megszervezését azzal a feltétellel vállaltam akkor, bármilyen szigorúak is voltak az úgynevezett pártirányításbeli viszonyok Marosvásárhelyt és Bukarestben, hogy magam válogatom ki a munkatársaimat, ebben semmiféle külső beleszólást nem fogadok el, ha másként gondolják, akkor csinálják maguk. Így, néhány esztendőre ezt az engedményt valóban meg is kaptam, a helyi és bukaresti pártfórumoktól és a művelődési minisztériumtól. Ekkor került a laphoz Kemény Jánoson kívül jó néhány olyan újságíró, író, költő, festő, akik ötvenhatos büntetésüket letöltve mint börtönviseltek tengődtek a városban. A laphoz szerződtetett munkatársaim közt voltak 5-6 éves börtönbüntetést szenvedett fiatalok is, mint pl. Szekernyés László, Balázs Imre, Bartis Ferenc. Őket követték a más lapoktól politikai okokból eltávolítottak, mint pl. Benczel Béla, Polgár István, Marosi Ildikó, Erdélyi Lajos, Török László…Később a felháborodás úgy szólt a tartományi pártbizottságnál, hogy: mondja, Sütő elvtárs, mit csinál maga ott annál a lapnál! – Lapot csinálok – mondtam – Dehát kikkel csinál maga lapot? – Mondom, olyanokkal, akik értenek hozzá. – No dehát, azért muszáj magának bárókat odavinni? Mondom, nem *bárókat* vittem, hanem Kemény Jánost, az írót, a Helikoni Munkaközösség irodalomtörténeti jelentőségű személyiségét. – Na de kérem, bárónőket is vitt oda maga! – Nem vittem *bárónőket*, én „csak” Kemény Zsuzsát vittem oda, Kemény János lányát, aki remek munkatársunk, mert jól ír, és kiválóan gépel is. Ezen kívül az ő férje Nagy Pál, a kiváló, és önök által is nagyrabecsült festőművész.

Kemény János nem kritikusként működött, hanem inkább a színházi élet dolgairól, hagyományairól, színészekről, színháztörténeti jelenségekről írt. Egyébként boldog volt, hogy egyességünk alapján semmilyen más feladattal a szerkesztőség őt nem terhelte, hanem hagyta, sőt, kérte, hogy írja a saját prózai munkáit. Volt egy olyan szobácska, amely két íróasztal gazdájának volt a munkahelye, de rendszerint János üldögélt ott egymagában. Jellegzetesen kerekded betűivel írta a regényeit, novelláit, amelyek aztán rendre kezdtek megjelenni, és amelyek őt az ötvenes évek második felétől kezdődőleg valójában visszahozták az irodalmi életbe. Ezt én Kemény János gazdag alkotó korszakának tartom. Az *Új Élet* szerkesztőségéből vonult nyugdíjba. Én búcsúztattam őt halálakor is, 1971 októberében.

– *Marosi Ildikó:* Ehhez a laphoz, az *Új Élet*-hez kerültem, miután engem másodszor is kirúgtak az ötvenhatos események miatt, akkor két évig voltam munkanélküli, és Sütő András tényleg azt kell mondjam, szintén az utcáról vett fel engem is. Nem is volt neki más helye, csak egy portási posztja, úgyhogy hét évig én „mint portás” dolgoztam az *Új Élet*nél félnormás újságírói munkát, és Kemény János volt a főnököm ez alatt az idő alatt. Egészen addig, amíg János bácsi nyugdíjba nem ment, és utána én vettem át János bácsi munkáját.

Nagyon jó viszonyban volt a Molter család a Kemény családdal. Az ostrom alatt Budapesten voltak, azt hiszem, Bajor Gizinél – de ennek külön története van, mert azért Auguszta néninek az angol származásával nem volt könnyű helyzete az utolsó időkben, a nyilasok is rengeteget vegzálták, és házkutatások voltak náluk. Szóval hazajöttek ,és akkor kezdődött Romániában a proletkultos számonkérés. Akármilyen nagyszerű ember is volt Kemény János, a Helikon megteremtője és a színházat is ő pénzelte egész végig, már ekkorra mind nem számított. Ahogy a zsidó színészeket letiltották a színpadról, ő a saját vagyonából tartotta fenn a zsidó

színházat Kolozsváron, a Vasas kultúrotthonban játsztak, és éppen Dsidáné Imberi Melinda mesélte nekem, aki Kemény János titkárnője volt, hogyan ment minden hónapban és Kemény János személyes bankszámlájáról ő vette fel a zsidó színészeknek a fizetést.

Amikor hazajött, nagyon csúnya támadásoknak volt kitéve Kolozsváron.

– *Albert Zsuzsa:* Nyilván elvették a birtokát akkor. Mekkora volt, amiből pénzelni tudott addig?

– *Marosi Ildikó:* Hatalmas birtoka volt, a Kemény uradalom, többezer hold erdő… Vásárhelyen volt egy mondás: ha nem jött volna negyvennégy és nem jött volna a bolsevizmus, akkor hamarosan Tischler Márton ügyvéd nézett volna ki a vécsi vár ablakán és nem Kemény János, mert ő túl bőkezű volt, és a gazdaság nem különösen érdekelte.

– *Albert Zsuzsa:* 1972-ben jelent meg Kemény János posztumusz köteteként a *Kakukkfiókák* című önéletrajzi munka, amelynek Csiki László volt a szerkesztője.

– *Csiki László:* Ez volt az első munkám a *Kriterion* Könyvkiadónál, Kemény János nekem addig inkább legenda volt, semmint élő személy. Báró is volt, meg fejedelmi sarj. Én pedig egy kis szerkesztő. A kötelező olvasmányaimban szerepeltek bárók, de nem igazán jó színben. Őróla meg azt is tudtam, hogy „vörös báró“, aki a háború előtt-alatt ellenállókat segített. Volt némi fogalmam arról is, mit szervezett Vécsen, és mit áldozott ezért. *Vadpáva* című könyve egyik kedvenc olvasmányom volt a havasi világa és a vadászat miatt. Amikor aztán közölték, hogy meg kell beszélnem vele a kéziratát, enyhe gyomorgörccsel elutaztam Marosvásárhelyre, és egy hosszú ház végében, a kamillás udvaron rátaláltam egy asztmásan köhécselő öregúrra. Nem tudom, illik-e férfira a jelző, hogy „bájos“- de ő az volt. A felesége, Auguszta néni időnként kijött a konyhából, és kérdezett valamit. Nem igazán értettem. Biztosan kedveseket kérdezett. János bá pedig végiganekdotázta a kéziratszerkesztést. Évek múlva jöttem rá, miért tehette. Azért, mert ő tudta, mi lesz a következő kötetben. Nemcsak a kedélye miatt, hanem mert egy meglehetős élet állt mögötte. A *Kakukkfiókák,* melyről beszélgettünk, csak a gyerek-és ifjúkora története. Ott volt utána a többi. Megjön egy kölök Amerikából Erdélybe, ahonnan el se ment, kijárja ilyen-olyan iskoláit, majd elküldik Bécsbe, ahol még cirkuszba is beáll műlovarnak, hogy egy kis zsebpénzre tegyen szert. És akkor egyszer csak rászakad a nagy vagyon!

Ezt Kemény Jánosnak sikeresen sikerült elpallnia a bárósága idején. A kisebbségi magyar kultúrára költötte. Kár, hogy ennek a történetét már nem írhatta meg. Felelősnek érzem magam ezért egy kicsit. Azt kértem ugyanis, stilizálja meg, szerkessze át a *Kakukkfiókák*at, tekintse önálló iodalmi műnek, ne puszta életrajzi vallomásnak. Zokszó nélkül belement. Lehet, hogy nem kellett volna, mondom a mai szájammal. Elhalasztotta emiatt az angliai útját. Akkoriban pedig nagy dolog volt – lehetett volna. De nekilátott. Hitte még talán, annyi megcsalattatás után is, hogy lesz más idő, alkalom meglátogatni a királyi rokonokat. Soha többé nem jutott el.

Halála után átnéztem jónéhány jegyzetét, meghallgattam néhány hangkezettát. Pompás anekdoták estek a marosvécsi Helikon-estekről egymással inkompabilis írókkal, lettek légyen népiek, avantgardok, egymást seprűvel kergető, travesztia francia márkikkal és egyéb csodabogarakkal. Hát így élt, mulatott egy magyar úr…

Csakhogy kevés hozzá a dokumentum. A második kötetet lánya segítségéve se tudtuk összerakni. Nagyon szerettem volna pedig írni egy előszót azzal a címmel: Hány fenyőfát ér a magyar irodalom? (Mivel Kemény János eladott erdei árát irodalomtörténeti és színházi pályázatokra fordította.)

Aztán, amikor János bá mészégetőként dolgozott már, mert se bárónak, se dramaturgnak nem kellett Vásárhelyen, megjelent a telepen egy gyárigazgató fehér ingben, és azt mondta neki, munkást nem tud kivezényelni segítségül, de ő maga kész csákányolni, hogy meghálálja, amit a báró úr tett érte, amikor az még nem volt divat. És tudod, miért volt az én brigádom a legjobb akkoriban? – kérdezte tőlem Kemény János, már az önéletrajzi kötetének szerkesztése idején. Mert nálam azok a zsidók dolgoztak, akik a háború alatt, kényszermunkán tanulták a kőtörést.

Szerintem a keményjánosi stílus majdnem ellentéte az embernek. Az ember kedves és bölcs, akár egy halász-vadász, a stílusa meg egy kissé göcsörtös, mint egy örökös tanulóé. Ezt én a férfiasság megnyilatkozásának is betudhatom. Vadászik a szavakra, és hol talál, hol nem.

– *Albert Zsuzsa:* Az ő családja a nagy fejedelmi, meg írói Kemény família.

– *Csiki László:* De azért mégsem írói dilettáns volt. Noha szerintem küszködött ezzel a rémmel. Lehet, hogy innen a stilisztikai görcse. De mindig megpróbálja önmagát adni. Olyan korszakokban, amikor ezt inkább titkolni kellett.

– *Albert Zsuzsa:* Ez a görcsösség szerintem legkevésbé a *Kakukkfiókák*ban látszik.

– *Csiki László:* Igen, azon, mondom, sokat dolgozott.

– *Albert Zsuzsa:* Én magam a *Vadpává*ban érzem, hogy kettéválnak dolgok. A természetleírások tökéletesek, aztán a történet maga kimódoltnak látszik, holott nagyon jól tudom, hogy ő a népek közötti barátságnak valóban híve volt, de érzem rajta a kor szorítását is.

– *Csiki László:* Igen, van egy szándékoltság feltehetőleg, amikor, hogy úgy mondjam, a román-magyar barátságot minden módon megpróbálja megjeleníteni a havasi emberekben

– *Albert Zsuzsa:* Ami a havasi emberek között. igaz is.

– *Csiki László:* Ugyanakkor valóban, azt hiszem, hogy ő saját tapasztalatából rájött arra, amire egyszer már rá kellene jönni, hogy a két nép, vagy bármely népek közti viszony a gyakorlatban egyszerűbb, mint elméletben és politikailag ezt megjelenítjük. Tehát, ha elmegy az ember vadászni egy románnal akárkivel, egy ukránnal, akkor ott csak két vadász van. És ha lehull a hó, akkor nagyon kell vigyázni egymásra, és ott nem gondolkozik az ember azon, hogy te mi vagy, ki vagy, hanem azon, hogy bírod-e, hogy fölmenj a hegyre, vagy legyere. Ezt ő mint természetjáró és szerető ember, pontosan ismerte.

– *Tóth István:* A két fiával együtt dolgoztam a Színiakadémián, a fiairól beszéltem inkább vele, nem annyira a színházról, különös szeretettel beszélt a kisebbik fiáról, Miklósról, mindig. Kemény Jánossal való ismeretségem inkább a költészet vonalán történt, érzékeny volt a költészetre, és értett a költészethez. Volt egy versem, amit megbeszéltem vele, úgy láttam, hogy megnyerte a tetszését, másrészt, igen sokszor előfordult, hogyha például angolból, vagy németből fordítottam, a segítségemre volt, nagy készséggel, szívességgel. Soha jobb érzésű emberrel, nemesebb lelkű íróval nem találkoztam.

Amit soha nem tudok elfelejteni, amikor egyszer megbíráltak, és a szocializmus ellenségévé nyilvánítottak, volt bátorsága ahhoz, hogy az Írószövetség előtt eléggé hangosan azt mondta: ez lélekgyilkosság, nem ért egyet vele. Pedig ő eléggé veszélyeztetett helyzetben volt, ezért kellemetlensége is lehetett volna. Több ízben hangoztatta, hogy a fontos az, hogy a lelki épségünket megőrizzük. Csodáltam benne, ahogyan túl tudta tenni magát, amikor mindenét, minden birtokát elvesztette, amely szinte fejedelmi kiterjedésű birtok volt, nemcsak a vécsi vár, hanem hatalmas birtokai voltak, és túl tudta élni töretlenül, és minden ember iránti jóindulattal mindezt.

– *Albert Zsuzsa:* Kemény Miklós már 1940-ben született, tehát a Marosvécsi nagy irodalmi összejövetelekre már nem nagyon emlékezhet. de emlékezhet az édesapjának 1944 utáni életére. Amikor mészégető volt, szerették a munkások?

– *Kemény Miklós:* Napokon belül majdnem fellázadtak, azt mondták, addig nem hajlandók megrakni a mészégetőt, ameddig Kemény Jánosnak nem adnak jobb munkát. Látták, hogy nem oda való, kérték: „üljön ide le, és meséljen nekünk régi dolgokat.” S akkor kellett meséljen..

– *Albert Zsuzsa:* Milyen régi dolgokról volt szó?

– *Kemény Miklós:* Kérdezték hogy ki volt, hol élt addig, az életéről kérdezték, mesélt nekik, utána azok a mészégetők bementek a főnökükhöz, és akkor őt kiemelték és ő számolta el a bérüket. És mivel annyira rossz anyagi körülmények között voltunk, még engem is bevettek oda dolgozni, de nem meszesnek, hanem egy kis lovas szekérrel kellett a tejet hozzam, mert járt egy fél liter tej minden munkásnak. Akkor a munkások, mindennap más, odaadta a tejet édesapámnak, hogy vigye haza a családjának. Nagyon szerették.

Ő volt az, aki mellett megszerettem a halászatot, és a természetet, amit én is nagyon szeretek. Reggel nem akartam felkelni, bejött, szólongatott: Miklós, Miklós – nem mozdultam meg, s azt mondta: megyünk halászni, és erre abban a pillanatban kipattant a szemem és már talpon is voltam, nagyon szerettem vele menni, halászni, kirándulni. Sokszor, amikor mentünk a havason, elmentünk Galonyára – az fenn van a hegyek között, oda szokott kijárni szarvaslesre – csak rácélzott a sétabotjával, minthogyha lőné, látszott rajta a természet, az emberek s az állatok, mindenki iránt a szeretet.

– *Vécsi Nagy Zoltán* Megpróbált nem ellenségeskedni senkivel, összefogni a különböző irányzatú embereket, nem odaállni egyik kis csoport mellé sem. Jellemző szerintem, hogy annak idején még a Helikon alapításakor népi írónak tartotta magát, arisztokrata létére. Ez nagyon érdekes dolog. Aztán még minden oldalról megvádolták, de tulajdonképpen igazán rosszat soha nem tudott egyik szélsőséges csoport se mondani róla. Becsült mindent, ami emberi, különösen becsült mindent, ami a művészet, az irodalom körébe tartozott. Ezt mi is éreztük, gyerekek, mert ha bármi kis rajzot, vagy bármi kis szellemi zsengét, értéket mutattunk neki, annyira tudott lelkesedni, rögtön belelátta, hogy mi művészek leszünk, nagyon tudott bíztatni és gondolom, ezt csinálta a gyerekeivel is.

– *Albert Zsuzsa:* Öt gyerekük volt.

– *Vécsi Nagy Zoltán:* Egy kinn maradt a háború idején Angliában, ő ott képőzőművészeti főiskolát, akadémiát végzett, és egy nagyon neves, modern galériának lett az alkalmazottja Párizsban. Aztán van a másik nagynéném, Kemény Klió, ő operaénekesnő volt, Kolozsváron indult a karrierje, majd Szegeden folytatódott. Nem nagyon szerette azt a szellemet, ami működött a magyarországi kultúrában, amikor telítődött vele, akkor elment tisztviselőnek. Egyik nagybátyám Kemény Árpád, díszlettervező volt, festőművész Vásárhelyen, majd ő is áttelepedett Magyarországra a nyolcvanas évek végén. Itt végül a Nemzeti Színháznál volt díszlettervező. Szegény már meghalt. És van Kemény Miklós, aki itt él most Magyarországon Az én édesanyámat nem mondtam, aki Kemény Zsuzsanna volt, Nagy Pál festőművész felesége, ugyanannál a lapnál, ahol nagytatám dolgozott, ő gépírónőként dolgozott, mert nem engedték egyetemre, az első évet elvégezte, aztán kirúgták. Később, ahogy enyhültek az idők, akkor már riportokat készített, megmegjelentek a novellái. Nagyon szép írásai ellenére, a legnagyobb érdeme az, hogy nagyon jó művészfeleség volt, aki a legnehezebb időkben is olyan szellemi társadalmat tudott abban a kis lakásban építeni Vásárhelyen, hogy nagyon sok mindenki odajárt – tulajdonképpen kicsiben megismételte azt, amit az édesapja Vécsen – édesanyám kedvességének köszönhetően, és édesapám szellemiségének, aki nem volt annyira társasági lény, mint édesanyám.

– *Kemény Klió:* Édesapámék jöttek föl Pestre néha, ilyenkor igyekezett találkozni régi barátokkal, íróemberekkel, de hogy pontosan kikkel, mikor, hogy, azt nem tudom. Fogalmam sincs.

– *Albert Zsuzsa:* Többen átjöttek Erdélyből.

– *Kemény Klió:* Igen, előbb-utóbb. Nem tudok neked nagyon beszámolni, mert hangom se nagyon van, mert körülbelül huszonnégy órája nem beszéltem senkivel, úgyhogy ilyenkor be van rezesedve teljesen. Egyébként az énekes pályámnak úgy lett vége, hogy idegi alapon elvesztettem az énekhangomat. Különböző események következtében. Szerencsére a beszédhangomat nem. Mindenesetre apám végig asszisztálta, itt volt, amikor kiderült, hogy én a pályáról lekerülök, és nagyon érzékenyen érintette. Borzasztóan rossz néven vette az egészet, ami történt, és amit nem *akarok* elmondani, mert bizonyos embereknek ártana, és most már mindegy. Nem akarok ártani.

Nagyanyámat kérdezted, aki apám könyve szerint is a világ egyik legszebb nője volt, csodálatos bőre volt, olyan hófehér, gyönyörű, és azt mondta, hogy ő glicerint kever össze kölnivel és csak azzal keni a bőrét, semmi mással soha. Nagyon szép asszony volt. És érdekes asszony volt, érdekes élete is volt, mert amerikai volt eredetileg, az ő édesapja bányamérnök volt egyébként. És már özvegy volt, amikor a nagyapám feleségül vette. Volt egy gyerek is az első házasságból, aki nem szeretett itt, visszament Amerikába és aztán ott élt és halt meg.

– *Ádámovics Sándor:* Szinte az egész faluban még nagyon elevenen él Kemény János emlékezete. Zsuzsa néni, ki most nyolcvan éves, Szabó Cserbár Zsuzsa, annakidején hat évig a kastélyban Kemény Jánoséknál mint szobalány szolgált, ő mondott el nagyon sok érdekes esetet. Azt kérdeztem főleg, hogy a Helikoni napok megszervezése hogyan történt. Mesélte, hogy a bárónénak mindig főtt a feje, hogy hogy is helyezze el a vendégeket, kiket tegyen vagy kiket ne tegyen egy szobába. Mert pl. Berde Máriát Gulácsi Irénnel nem lehetett egy szobába tenni, mert mind a kettő a nagyasszonyt játszotta, így mesélte el Zsuzsika néni, viszont Hunyady Sándort bárkivel lehetett, mert olyan közkedvelt volt.

Mikor aztán elmenekültek a háború alatt, a bejárati ajtó mellett volt egy kis, pince szerű szoba, befőttes kamrának használták annakidején. Kemények ide rejtették el értékesebb, vagy értékesebbnek tűnő dolgaikat, mint pl. a fényképeket. Nagyon sok fénykép megmaradt Zsuzsa néninél.

– *Szabó Cserbár Zsuzsa:* Ez én vagyok, meg Zsuzskó, hát ilyen kicsi képek vannak. Egy ünnepen úrvacsorát vettem, és mikor hazamentem a templomból, ez volt a konfirmáló ruhánk, és a báróné levett.

– *Albert Zsuzsa:* Itt van még két kislány, ez kicsoda?

– *Szabó Cserbár Zsuzsa:* Hát ez Mikolt és Klió, s az ölemben Zsuzskó van.

– A*damovits Sándorné:* A faluban bárkinek volt esküvője, mindenhova meghívták. És hogyha nem is tudott elmenni, akkor mindig ajándékot küldött. Mi például, akinél voltunk, láttunk egy nagyon szép gyümölcstálat, ezüst foglalattal, kristály gyümölcstál, és mondta, hogy az esküvőjükre kapták. Azonkívül, nagyon sok gyereket keresztelt. Ezekről a gyerekekről is mindig gondoskodott, mindig ajándékot kaptak, különösen karácsonykor hatalmas nagy fát díszítettek és minden gyereket meghívtak. És még egy nagyon kedves dolog, amit mondtak, hogy senki a faluban kicsi, nagy, nem tudott neki előre köszönni. Ahogy őket tisztelte Kemény János, a legegyszerűbb kicsi emberkét is, ez olyan csodálatos volt, mondták, hogy nem tudták olyan gyorsan kivenni a kezüket a zsebükből, és köszönni, kalapot emelni, mindig hamarabb tudott köszönni.

– *Marosi Ildikó:* A felesége, Auguszta néni szintén fantasztikus kellemes, kedves, és igazán csak azt kell mondanom neked, bohémségre hajló ember volt. Minden társadalmi kötöttségen túllépő, de nem szabados, hanem roppant természetes. A nyugat-európai kultúrát akkor éreztem kézzelfoghatóan, amikor 1977-ben életünkben először és utoljára kinn voltunk Párizsban. Éppen akkor érkezett Auguszta néni is meglátogatni Mikoltot, aki Párizsban élt. Mikoltnak éppen nem volt ideje, és megkért minket, hogy menjünk ki az Orly repülőtérre és fogadjuk Auguszta nénit. Boldogan mentünk, mert legalább megnéztük az Orly repülőteret is. Megérkezett a

román gép, és leszállt Auguszta néni. És ahogy ő bejött a csarnokba, ott láttam, hogy ő milyen otthon van ebben a miliőben, a nyugat-európai világban. Elegáns volt, szép volt, magabiztos volt, az esernyőjére támaszkodva, most is látom magam előtt, magas, gyönyörű kékszemű, hófehér hajú nagyon impozáns jelenség volt ott is.

Nyilvánvalóan nem véletlenül lett Auguszta János bácsi felesége, és hát rengeteget utaztak Görögországba, Skóciába, Auguszta néni nagyon gazdag családból származott, a skót családnál vadászidényben a királynő is megállt. Textilgyáraik is voltak.

– *Albert Zsuzsa:* Auguszta néni miért nem ment haza?

– *Marosi Ildikó:* Ezt megkérdeztem tőle, miután szegény János bácsi meghalt. Most is emlékszem, a főtéren álltunk Vásárhelyen, és mondom neki, hogy Auguszta néni, miért nem megy vissza John bácsiékhoz Skóciába? – Hogy képzeled?! Itt soha nem lehet unatkozni!

– *Sütő András:* Kemény Miklós kezdeményezésére létrehoztuk a Helikon Kemény János Alapítványt. Kemény János életművét így remélhetőleg sikerül majd újra kiadatni, másrészt pedig ettől remélem, s természetesen az erdélyi magyar irodalmi közösségtől is, hogy mihamarabb egy Kemény János életéhez és munkásságához méltó emlékkönyvet írassunk és adjunk ki.

– *Albert Zsuzsa:* Hogy áll ez az alapítvány?

– *Kemény Miklós:* Most már úgy látszik, az utolsó stádiumában vagyunk, már csak Bukarestből várjuk a végleges engedélyt, hogy beindulhassunk, nagyon szép célkitűzéseink vannak. Többek közt egy emlékház létesítése édesapám és a Helikon-i szellemi örökség ápolására. Meg szeretném még említeni, hogy a törvény szerint visszaigényelt és esetleg visszaadott Kemény János-vagyon maradékát, annak egy részét én is mindenképpen az alapítvány támogatására szeretném fordítani.

– *Sütő András:* Kemény János minden idők egyik legnagyobb erdélyi magyar kulturális mecénása. Mai napig is a méltánytalanság közönyét szenvedi. Többek között csak azt hozom fel most, hogy tizenöt esztendőn át volt a kolozsvári Nemzeti Színház, a Magyar Színház, majd negyven és negyvenöt között a Kolozsvári Magyar Nemzeti Színház intendánsa, igazgatója, részben fönntartója, anyagi támogatója, minden lényeges, fontos ügyének intézője.

– *Albert Zsuzsa:* Az, hogy megcsinálták az Erdélyi Helikont, megcsinálták a Helikoni Találkozókat, az erdélyi magyar irodalom számára olyan hajó volt, mint a Noé bárkája: az özönvízből mentette ki a magyar irodalmat, és ezzel együtt az egész magyarságnak, az erdélyi magyarságnak, de az egész magyarságnak is, meghálálhatatlan szolgálatot tett.

– *Sütő András:* Halhatatlan művek is születtek Kemény János anyagi támogatása folytán. Itt most nemcsak arra gondolok, hogy a Helikoni Munkaközösség miként hatott serkentőleg a két világháború közötti magyar irodalom legjobbjaira, hanem arra is, hogy konkrét módon, vagyont érő összeget, százezer lejt adományozott Kemény János Szerb Antalnak *A magyar irodalom története* című díjnyertes munkájáért is..

– *Albert Zsuzsa:* Valóban, a pályázatot ő írta ki, amire Szerb Antal megírta kitünő irodalomtörténetét.

– *Sütő András:* Szerb Antal nyerte meg a pályázatot. Nem vagyok biztos abban, hogy a Kemény János és felesége, Augusta Paton által meghirdetett pályázat nélkül Szerb Antal ezt megírta volna.

– *Albert Zsuzsa:* Biztosan nem, sőt, valószínűleg a siker buzdította Szerb Antalt arra, hogy megírja a világirodalom történetét is.

– *Sütő András:* Vagyonának jelentős részét áldozta az erdélyi magyarság kulturális céljaira. Nála tehát szó és tett, kotta és hang, eszmény és cselekvés egy volt, nála ezek a fogalmak soha nem kerültek egymással szembe. Soha nem láttam még olyan ragaszkodó és gyászoló tömeget, mint a marosvécsit, amely elkísérte őt Marosvécsett az utolsó útján. És amikor először és utoljára lépdeltem magam is rózsaszőnyegen, mert hiszen a koporsóját kísértem, a virággal borított főúton, végig a falun, föl, a tisztásig, ahol eltemettük Kemény Jánost. A Helikoni Munkaközösség kőasztala áll ott, ahonnan el lehet látni az Istenszékéig.

Ádámovics Sándor és felesége, Csiki László, Kemény János (hangfelv) br. Kemény Miklós, Kemény Klió, Marosi Ildikó, Sütő András, Sz. Cserbár Zsuzsa, Tóth István, Vári Attila, Vécsi Nagy Zoltán.

A Magyar Rádióban 2000. május 5-én és június 2-án elhangzott műsor szerkesztett szövege.

Tóth László

„Októberből Európába”

Vonások Peéry Rezső életrajzához

Peéry Rezső 1910. március 27-én született Pozsonyban, 1977. november 11-én halt meg Stuttgartban. A két világháború közötti csehszlovákiai magyar ifjúsági eszmélkedés, ezen belül a Sarló egyik hangadója; a harmincas években írt tanulmányai a szóban forgó töredék-irodalom máig érvényes értékei. A második világháború idején Pozsonyban, a Szlovákiában maradt maroknyi magyarság egyenes tartású, bátor kiállású, a fasizmus térhódításával is szembehelyezkedő publicistája. A csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti kálváriája Magyarországra sodorta, ahol az otthon maradottakat sújtó tragédia következményeinek enyhítésére, a hazájukból elüldözöttek sorsának megjobbítására fordította minden erejét. Rákosiék egyeduralomra törését követően belső emigrációba vonul, vidékre költözik: előbb Mosonmagyaróvárra, majd Sopronban húzódik vissza. Nagy Imre első miniszterelnökségének ideje újból felcsillantja előtte a reményt az ország demokratikus fejlődését illetően. Az 1956-os esztendő megint kimozdítja őt csigaházából, ismét publikálni kezd, közéleti szerepeket vállal. Októberben a soproni forradalmi események egyik főszereplője, a helybeli Ideiglenes Nemzeti Tanács helyettese vezetője; november 4-én ismét beáll a menekülők közé, s Ausztriába távozik. Innen néhány év múlva Németországba – az egykori Német Szövetségi Köztársaságba – megy: Stuttgartban telepedik le. Az 1956 utáni emigráció egyik legtekintélyesebb alakja, legmegbecsültebb közírója: nincs hét, hogy valahol – időnként egyszerre több helyen is – ne jelenne meg valamelyik bölcs elemzése, józan helyzetjelentése, szép esszéje, vallomása, elmés jegyzete; ismét kiveszi részét a közösségszervezésből, az 1970-es évek elején a Németországi Magyar Írók Munkaközösségének elnökévé választják. Az évtized közepén két kötetet (*Requiem egy országrészért*; *Malomkövek között*) is összeállít a különböző újságokban, folyóiratokban megjelent esszéiből, tanulmányaiból, melyek nagy része azonban kiadatlan maradt. Alaposabb betekintést ad munkásságába a pozsonyi Kalligram Könyvkiadó háromkötetes életmű-válogatása az 1990-es években (*Gondolatok a tehervagonban, avagy Védőbeszéd a szlovákiai magyarok perében*, 1993; *A végzet bábjátéka, avagy Peremmagyarok az idő sodrában*, 1994; *Európa önvédelme, avagy Magánbeszéd az egyszemélyes hazáról*, 1996).

Peéry Rezső emigrációjának első időszakáról, ausztriai éveiről sokáig meglehetősen hézagos ismereteink lehettek. Pedig, mint később kiderült, írónk életének leglázasabb, legnyugtalanabb és leginkább végletek közt hullámzó szakaszai közé tartozott ez.

Egyfelől, nagy ambíciókkal folytathatta pedagógusi pályáját, másfelől ez irányú elképzelései és lelkesedése teljes és végleges letörését is jelentették számára a szóban forgó ausztriai esztendők. Az őt ért méltatlan támadásokról sokáig elég keveset lehetett tudni, ő pedig egész hátralevő életében méltósággal viselte az ekkor elszenvedett megaláztatásokat. Életüknek ezt a szakaszát, tizenhét évvel írónk halála után, 1996-ban, Molnár József kérésére és biztatására, felesége írásban foglalta össze. Menekülésük óráiról, emigrációjuk első napjairól, hónapjairól ebből a *Mi történt Peéryvel?* címet viselő írásból, illetve az egykori sarlós társ és később is hű barát, Boross Zoltán *Peéry Rezső Sopronban* című, 1980. március 15-i keltezésű gépiratos feljegyzéseiből, valamint Peéry levelezéséből és egy kéziratos feljegyzéséből tudhatunk meg közelebbit. S erről a bizonytalanságokkal, bizalmatlanságokkal, félelmekkel, szorongásokkal teli időszakról beszél írónk fájdalmas-szép öt részes tárcája a müncheni Nemzetőrben 1959 januárjában–februárjában, *A Sárga Mackó gazdája*. Hogy e szóban forgó hónapok történetét hellyel-közzel szinte a filmek képszerűségével, részletgazdagságával pergethetjük le közel négy és fél évtized elmúltával is, az elsősorban ezeknek a feljegyzéseknek köszönhető.

Forradalom Pannóniában

Peéry Rezső életművének egyik súlypontos írása a *Reform és forradalom Pannóniában* című helyzetjelentése- és elemzése, mely a magyar ’56-ról szóló írások sorában is előkelő helyet foglal el. Ez utóbbi tekintetben látleletének pontossága, következtetéseinek bölcsessége, valamint irodalmi értékei mellett az is figyelmünk középpontjába vonhatja, hogy rendhagyó módon a vidék forradalmával foglalkozik, a vidéki események felől ad értékelő-elemző beszámolót az 1956-os magyar forradalomról. A dolgozatot 1961-ben közölte a brüsszeli Nagy Imre Intézet folyóirata, a Szemle, s még ugyanebben az évben, kis füzetkeként, Gara László fordításában franciául is kiadták. A beszámoló október 23-ával kezdődően, a napok időrendjében veszi sorra a soproni eseményeket, így abból képet alkothatunk írónk utolsó magyarországi napjairól is.

A forradalmi eseményeket Sopronban is a – főiskolai – diákság követelései, megmozdulásai vezették be. Október 23-án berendelik a pártbizottságra a város iskolaigazgatóit – így Peéryt is, mint a Berzsenyi Dániel Gimnázium fejét –, s felolvassák előttük a párt állásfoglalását ezekkel a követelésekkel kapcsolatban, amelyet Peéry meglepően engedékenynek, békülékenynek talál, s mindössze a szovjet csapatok Magyarországról való kivonásának kérdésében mutatkozik görcsösen merevnek, hajthatatlannak. Írónk, aki ebben a hajthatatlanságban a rendszer archimedesi pontját látja, annak felismerését, hogy „a szocializmus megszállás és idegen szuronyok nélkül elképzelhetetlen”, felszólalásában mégsem tér ki erre, inkább példás mértéktartással annak jelentőségét nyugtázza, hogy „a párt nem fordul globálisan szembe” a fiatalok, a nemzet követeléseivel. Még ugyanaznap délután a soproni egyetemisták, főiskolások rendeznek – hatósági jóváhagyással – tüntetést, felvonulást a városban, mely minden rendzavarás és provokáció nélkül zajlik le. A fővárosból nincsenek híreik, este azonban Gerő Ernő provokatív és lázító beszéde minden reményüket eloszlatja arra vonatkozóan, hogy talán mégis sikerül az eseményeket a békés átmenet útjára terelni. Október 24-én reggel már Sopronban is mindenki tudja: Budapesten utcai harcok folynak. De Peéryéknél még a rákövetkező nap is viszonylag nyugodtan, s jelentősebb esemény nélkül telik el, aminek magyarázatát írónk nem kis mértékben a megelőző évek országirányítási gyakorlatában, centralizmusában látja: „A kegyetlen centralizmus – jegyzi fel erről –, amellyel egy évtizede bénítják a vidék életét, most erőteljesen kihat a forradalom sorsára. Pest cselekszik, de nekünk egyelőre nincsen összeköttetésünk a cselekvőkkel. Nézők vagyunk a drámában. A városban feltűnően nagy a csend. »Pártunkkal és kormányunkkal« a nyílt színen nem azonosítja magát senki sem. A városháza diplomatikusan visszavonul a maga területére, és nem politizál. Az utcán nem látni egyenruhát, mintha a polgárok vették volna birtokukba a várost.” Az egyetemista fiatalok radikalizmusához csatlakoznak Peéry középiskolásai is, de egyelőre beérik

követeléseik írásos megfogalmazásával, az iskola folyosóján való kifüggesztésével, a főiskolások mozgalmával való rokonszenvük kinyilvánításával. Két napja szovjet tankok jelentek meg a város feletti dombon, esténként fényszóróik pásztáznak a város felett, de nem jönnek közelebb, mégis mindenkit nyomaszt a jelenlétük: „Magatartásuk félelmetes ebben a készültségben – így Peéry. – A dombról nézik a várost, mint macska a lába előtt kerengő egeret.” Október 26-án a soproniak – a tűzoltóság és a rendőrség közreműködésével – eltávolítják a postaépület tetején éktelenkedő hatalmas vörös csillagot, valamint a szovjetrendszer többi jelképét. A pártházból felszólítják a „megbízható párttagokat”, hogy jelentkezzenek fegyverekért, de a felhívásra nem reagál senki. A pesti utcákon vér folyik, Sopronban azonban sikerül egyezségre jutniuk a katonaság, a rendőrség és a diákok képviselőinek abban, hogy azonosulnak a népfelkelés ügyével, és együttesen gondoskodnak a városban a közbiztonságról, s délután már együtt indul őrjáratra a katona, a munkás és a fegyveres diák. A következő napon a soproniak titkos szavazással Ideiglenes Nemzeti Tanácsot állítanak föl, melynek képviselői közé Peéry Rezső is bekerül, akiben történeti tapasztalatain alapuló szkepszise bevallottan némi kételyt ébreszt vállalkozásukkal szemben, s felsejlik benne a gyanú, hogy „egy-két nap múlva valamelyik orosz kommandatúrán fogunk kikötni valamennyien”, de kételyeivel egyedül marad. Az Ideiglenes Nemzeti Tanács főleg a város közigazgatását felügyelte és közbiztonsági feladatokat látott el. Peéryéknek sikerült elérniük a lesben álló szovjet katonai alakulat parancsnokánál, hogy tudomásul vegye a hatalomátvétel tényét, s megígérje: mindaddig nem avatkozik be az események menetébe, amíg a városban nem hangzik puskalövés; gyorsított eljárással szabadon bocsátották a város börtönében szenvedő politikai és gazdasági elítélteket, mire azonban – szabadonbocsátásukat követelve – a köztörvényesek is fellázadtak, lefegyverezve és túszul ejtve a belső őrséget, elfoglalva a belső épületrészeket, de a zendülést az újdonsült városvezetőknek a katonaság segítségével minimális áldozattal sikerült letörniük. Eredményesen léptek föl a különböző provokációkísérletek, illetve a megtorlásra vágyók és bosszúra szomjazók ellen is. A hatalomátvétel békés lefolyása Sopronban nem kis mértékben annak is köszönhető volt, hogy a helyi pártszervezet – átadva a hatalmat a Nemzeti Tanácsnak – „erőteljes realizmusú” nyilatkozatban foglalt állást a fordulat mellett, s tagjait a Tanács támogatására szólította fel. A nyilatkozat megszövegezésében jellemző módon Peéry segített a megrémült kommunistáknak, mert – magyarázta később – „ritkán sajnáltam embert jobban, mint a Nagy Szervezet helyi képviselőit, amint e nyilatkozat megfogalmazásán töprengtek világűri magányban, felszított ellenséges indulatokra, bosszúra és megtorlásra számítva, a mozgalom múltjának és jelenének minden ódiumával a vállukon”. Ezzel párhuzamosan a volt koalíciós pártok helyi vezetői úgy határoztak, hogy pártjaikat – az erők megosztását, politikai atomizálását elkerülendő – az átmeneti és zavaros helyzetben nem újítják fel, s Peéry még évekkel később is úgy értékelte, hogy – a fővárosi helyzettel ellentétben – ők cselekedtek helyesen: „Ami a pártalapítások, a teljes politikai atomizálódás területén Pesten történt, azt érthető reakciója lehetett ugyan az egypártrendszer sivatagi korának, de a legalkalmatlanabb pillanatban következett be, amidőn a nemzet életérdeke parancsolóan követelte a politikai és szervezeti egységet.” Peéry Rezsőt a közakarat ez idő alatt a város második emberévé emelte. A vezetésben, városirányításban eltöltött nyolc nap legjobb adottságait, képességeit mozgósította: türelmes volt, bölcs, megfontolt, emberséges, minden helyzetben tárgyalásra kész, mások meggyőzésében jeleskedő, a szervezőmunkában kitartó és leleményes. Tevékenységét szolgálatként – népszolgálatként fogta föl –, szerepvállalása mögött ott volt a bizonyításvágy is: az emberi minőség képes felülkerekedni a diktatúrán. Miként tapasztalatai nevezetes Szemle-beli összegezésében írta: „A tanácsok vértelen forradalma Magyarország nagy részén azt bizonyította, hogy a totális állam alattvalója meg tudja változtatni a rendszert, amelyben addig élt – megtorlás, bosszú és gyűlölködés nélkül. Nyolc napig éltünk a totális rendszertől, a totális állam hadseregétől visszahódított földön, emberi, társadalmi és szellemi szabadságban. Leszaggattuk magunkról a félelem szorongató vaspántjait – és nem anarchia keletkezett ezután, nem bosszú, nem vérontás, nem megtorlás.”

A pokol igazából csak november 4-e után szabadult el.

„Kis bőrönddel, lehorgasztott fővel”

A Peéry házaspár emigrálás melletti elhatározásába az írónak a Soproni Ideiglenes Nemzeti Tanács elnökhelyetteseként – a drámai napokban dr. Takács Endre oldalán, a város második embereként – vállalt szerepe, s eszményei újbóli elbukása miatti megrendülése mellett minden bizonnyal a városban 1956. november 4-én uralkodó hangulat is nem kis mértékben belejátszott. Sopront – mely Nagy Imre Nyugatnak címzett segélykiáltására, illetve a szovjet csapatoknak a környéken való megjelenését követően, felbolydult méhkassá válik – bizonytalanság és félelem szállja meg. A menekülők egymás sarkára hágnak, az emberek az egyetem felé tartanak, s onnan gyalog vagy buszokon indulnak tovább Ausztria irányába. Jellemző a kialakult pánikra, hogy feljegyzések szerint csak magából a városból mintegy hatezren emigráltak, köztük négyszázötven egyetemi hallgató, velük több egyetemi tanár – például Sziklay Oszkár, Medveczky Lajos, Jávorniczky Sándor, Sebestyén László, akik később amerikai egyesült államok-beli, illetve kanadai egyetemek jeles előadói lettek –, valamint, nem kis mértékben igazgató-tanárukat, Peéryt követve, hatvan gimnazista.

Peéryné tanácstalan: férjét már napok óta alig látta, a városban uralkodó hangulat hatása alá kerül, félti a kisfiát – döntenie kell. Végül is a szomszédok rábeszélésére, a kis Rezsővel és egy nagy hátizsákkal, több, gyermekét mentő asszonnyal együtt – útra kel. Peéry, évekkel később, a világ legtermészetesebb dolgaként, törvényszerűségeként nyugtázta, hogy életüket ettől kezdve, anélkül, hogy tudott volna róla, hatéves kisfiuk irányította. Hiszen két ember, mondja, még csak-csak elvan a világban, s a helyét is elég hamar megtalálhatja, de három már felelősség, „csupa gond, olykor csupa nehezen megoldható talány a jövő kezében”.

A véletlen ezúttal is bebizonyította – mint Peéry életében oly sokszor –, hogy milyen leleményes rendező, agyafúrt dramaturg tud lenni. A Peéry család útjának, melyet írónkkal szólva, a Nagy Bizonytalan felé tett, már a legelső percei megörökítődtek, amikor egy osztrák fotóriporter a kismartoni állomáson az első menekültszállító szerelvény kocsisora előtt lefényképezte kisfiukat, a hatéves Rezsőkét, amint „pomponos ródlisapkában” éppen csokoládét majszolgat, s kissé fagyos arccal méregeti maga körül a „megriadt embererdőt”, majd a kép, óriásira felnagyítva, meg is jelent az egyik osztrák hetilap címoldalán, név nélkül persze, azzal a felirattal, hogy a menekült magyar kisfiú a szabad világ első adományát kóstolgatja. Apróság ugyan, de a képaláírás pontatlan volt, ugyanis a csokoládé még hazai volt, otthonról hozták magukkal, de ez a máskor talán elhanyagolható tény a két évvel később sorsukat, kilátásaikat elemző családfő előtt mégis óriási jelentőségűre nagyítódott föl, s egy jelképessé növesztett tanulság levonását tette lehetővé a számára: „Így léptünk be névtelenül, de némileg pontatlan kísérő szöveggel a nagyvilágba – emlékezett idegenbe érkezésük első óráira *A Sárga Mackó gazdájá*nak írója. – Sokszor arra kell gondolnom, hogy van ebben bizonyos jelképes értelem. A menekültlétet névtelenül és gyakran pontatlan kísérő szöveggel éli át az ember. Az utóbbiból sok kellemes és kellemetlen meglepetés adódhatik.” Peéryék életében eleinte ez utóbbiakból volt több.

Gyermekével Peérynét a határ túloldalán létesített traiskircheni lágerben fogadták be, ahol késő este azután férje: a családját követő Peéry Rezső is megjelent. Egyik odahaza maradt tanártársa még látta őt menekülés közben, amint kezében „kis bőrönddel, lehorgasztott fővel” óvakodott ki a városból, de néma maradt, s ezért később, mint azt (volt) igazgatója után küldött néhány szavas üzenetében megvallotta, „lelkiismereti furdalást” érzett, amiért meg sem próbálta visszatartani őt. Peéryék minden vagyona a Május 1.

utca 30. szám alatti lakásban maradt, az író értékes könnytárával, kéziratával, leveleivel együtt. Az első estéjük, éjszakájuk a kiürített traiskircheni laktanya egyik helyiségében szétterített szalmán telt; kisfiuk az egészből természetesen nem értett semmit, s legfőképpen, hogy miért jöttek ide, miért kellett megszokott környezetét, kedves játékait elhagynia, s kényelmes rácsos ágyacskája helyett miért kell most az éjszakát szalmán töltenie. Másfelől persze az is igaz, hogy olyan izgalmas, érdekes, furcsa nap volt ez a mai, „autóbuszutakkal, sok várakozással, ismeretlen arcokkal és szagokkal, álmosfényű lámpákkal, szendergésekkel anyu ölében, zötykölődéssel a hosszasan tolató vonatokon, sok izgatott kiáltással, s a késő esti megérkezéssel az üres óriásépületbe, ahol szalmát hurcolnak, kiáltoznak, sok lépcső van, hatalmas folyosók, végül egy külön apró birodalom a szalmában, ahol a kisfiút ismerős soproni gimnazista kislányok babusgatják a poros villanyfényben”.

A feladat: a gyerekekkel törődni

Másnap, estefelé, a táborban megjelentek Peéryné bécsi rokonai, akik magukhoz vették, s a legalapvetőbb használati tárgyakkal és ruhaneművel segítették ki a kis családot. Nem sokáig volt azonban maradásuk az osztrák fővárosban. Hírét vették ugyanis, hogy az osztrák kormány biztosítani kívánja a sok esetben a nagyvilágnak szüleik nélkül nekivágó menekült magyarországi középiskolások további (anyanyelvi) oktatását, s Peéryék – mint soproni gimnáziumi tanárok (egyikük a Berzsenyi Gimnázium igazgatójaként, másikuk a Széchenyi Gimnázium tanáraként) – jelentkeztek az osztrák kultuszminisztériumban, ahonnan Peéryt az Obertraunban létesülő magyar gimnáziumba küldték igazgatónak, a feleségét pedig tanárnak, mivel a legtöbb diák a két soproni gimnáziumból érkezett ide. Közben megjött Bécsbe Leona asszony Nyugat-Berlinben élő orvos bátyja, s ő vitte autóján húgáékat Obertraunba is. Itt azonban, hiába emlékeztette őket a zöld vizű Traun melletti szövetségi sportiskola telepe, háttérben a Krippenstein „meredeken felkúszó fenyveseivel és vad sziklagerinceivel” az álmok országára, a földi Paradicsomra, gyanakvással fogadták őket, az emigráció hozta új helyzetben mindenki miként bizalmatlanul tekintett mindenkire. Kisvártatva kiderült, hogy az álmok országa, a földi Paradicsom helyett bizony a pokol valamelyik bugyrába kerültek. Peéry sógora, aki autóján idehozta testvéréék et, már a megérkezésük órájában figyelmeztette őket: „Autón jöttetek. Ez talán nagy hiba volt. Vigyázzatok, az emberek ilyen helyzetben, mint ti vagytok, könnyen elcsúsznak. Irigyek, rosszak lesznek. Naivak vagytok, és idealisták. Nagyon sok irigység és alattomosság lesz talán körülöttetek. Őszintén szólva, nagyon féltelek benneteket.”

Pedig az első órák még másra utalnak. Szobájukban beépített szekrények, fabútor, kétszövetű matracvánkosok, minden vadonatúj, fénylik, a szobákban, termekben gázfűtés, mindenütt tükörsima padló, neonfény, körös-körül magyar gyerekzsivaj, teherautókon érkező termetes kartondobozok: „a világ jótékonysága s a vendéglátó népé” elárasztja őket minden földi jóval; az óriási ebédlőhelyiség hatalmas üvegablakán túl komor, fehér havasok, az erdőél felett magasba kúszó felvonók; vasárnaponként kiadós séták, emlékezetes kirándulások a környéken, a hó borította Ischl „sárgás, puha fényei között”, hajókázás a Halstatti-tavon, ahol „hószínű hattyúk lebegnek és álomszerű kontúrokkal rezegnek a parti városka egymás felé torlódó parasztházainak, vendégfogadóinak, templomainak vonalai”, ródlizás Goisernben...

Ám csakhamar beigazolódtak a nyugat-berlini rokon szavai. Kiderült, hogy a forradalom napjaiban tapasztalt „tiszta szenvedély”, „erkölcsi indulat” az emigrációbeli napok sokasodásával az emberek többségéből kezdett kiveszni, s a legtöbben „elsavósodó arccal új szerepet tanultak”: egymást figyelték, ellenőrizték – „mindenki félt, várt és figyelt”. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy az egyik, egyházi befolyás alatt levő humanitárius szervezet egy fiatal papot menesztett Obertaunba gimnáziumi igazgatónak, ami megmérgezte az ottani légkört. Peéryt a kötelességtudat, a lelkiismereti felelősségérzet vezette a Felső-Ausztria és Stájerország határán levő, Traun-parti festői településre, s nem az igazgatói poszt vonzotta őt: „Ha Szőke páter igazgató akar lenni, hát legyen! – summázta az esetet. – A mi feladatunk: a gyerekekkel törődni, tanítani, hogy ne veszítsék el a tanévet.” A tanításhoz azonban nem voltak megfelelő – magyar nyelvű – tankönyvek sem, s ez további, nehezen leküzdhető problémát jelentett a menekült magyar diákok oktatására vállalkozó tanárok számára. Kiderítették, hogy Innsbruckban már működik egy csonka magyar gimnázium, ezért Peéry november végén odautazott, megtudakolni, hogy ott hogyan oldják meg a szóban forgó kérdést. Peéryék, az innsbruckiakkal együtt, arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a tanárok és a diákok német nyelvismeretének hiányában, szigorúan a természettudományos tantárgyak esetében, ideiglenes megoldásként a hazai anyanyelvű tankönyveket fogják használni. Írónk, küldetéstudattól hajtva, problémáik megoldásának minden apró lehetőségétől felvillanyozva tért vissza Innsbruckból, ám csakhamar kiderült, hogy amíg ő magában „a földi súlyoktól megszabadulva az angyallal társalgott”, addig az „ördög settenkedett a nyomában”: ezúttal az lett a baj, azért jelentették föl, mert visszaérkezve Obertraunba, állítólag azt javasolta, hogy vezessék be a „kommunista tankönyvek” használatát. Máskor azt vetette szemére egy volt soproni kolléganője, amikor egy este Peéry a helybeli vasútállomáson már nem kapta meg a Presse aznapi számát, s helyette egy Arbeiter Zeitungot – munkásújságot – vásárolt, hogy „kommunista sajtót” olvas. De ott volt a telepen írónknak az a Sopronban még hozzá beosztott tanártársa is, akinek ellene és kollégái ellen írt feljelentéseit Peéry – egyik jóindulatú felettese jóvoltából – rendre megismerhette, s akivel évekig éltek szótlanul egymás mellett – miként *A sárga mackó gazdája* megjegyezte: „Ő várakozva, én félelemben”; s Obertraunba került az a kollégájuk is, akit – „nyilván nem alaptalan aggállyal” –, besúgónak gyanítva, odahaza általában mindenki kikerült. Hozzátartozik még ehhez Peéryéknek az a gyanúja, hogy mintha az osztrák hatóságokban sem lett volna egységes akarat az iskola megnyitását és fenntartását illetően, ráadásul azt tapasztalták, hogy a hirtelen toborzott tanári kar összetétele rendkívüli vegyes volt, a tanárok többsége nem rendelkezett megfelelő képességgel, emberileg pedig egyenesen minősíthetetlen volt a kép, amelyet magukról mutattak: „…a Vasfüggöny átlépése rendkívül megváltoztatta volt kollégáim nagy részét – jegyezte föl ezzel kapcsolatban Peéry. – Lelki egyensúlyát, lénye folyamatosságát, józanságát megőrző ember csak 2–3 akadt körükben. ...volt közöttünk nem egy mestere a »retuche«-nak; aki jelentéktelen életét úgy tudta előadni, mint a tudatos mártírium kálváriás útját. Volt, aki forradalmi szerepének túlhangsúlyozásában volt művész: utólag kiderült róla, hogy az Októberi Forradalomban alapvetően fontos szerepet töltött be, holott az egyvárosbeliek erről igen keveset tudtak.”

Így teltek a hónapok 1956 novembere és 1957 februárja között, amit Peéryék magánéletében egy szerencsétlen baleset is súlyosbított: kisfiuk 1956 karácsonyának előestéjén leforrázta magát a teavízzel, s mire sikerült lerángatniuk róla a gőzölgő inget, a bal karja és a fél felsőteste már felhólyagzott. Szerencse a szerencsétlenségben, hogy náluk tartózkodott Leona asszony nyugat-berlini orvos bátyja, aki aznap érkezett meg hozzájuk, így ő segített a kisfiú ellátásában. A telepen persze nem találták az ilyenkor szükséges kenőcsöt, ezért vajjal kenték be a kis testet, majd a lavinaveszélyes, csúszós úttal megküzdve Halstattból hoztak még aznap éjjel sebkenőcsöt, kötszert, fájdalomcsillapítót. Peéryék kisfia ezután még hetekig ápolásra szorult életveszélyes égési sérüléseivel. Állapota azután lassan-lassan javulni kezdett, s egy idő után már a hóban játszadozó gyerekek közé is lemerészkedett, de még rajta volt a kötés, amikor február elején – Gyertyaszentelő napján – váratlanul mindkettőjük állását felmondták. Behívatták őket az obertrauni tábor vezetőjének irodájába, ahol közölték velük, hogy az osztrák kultuszminiszter utasítására haladéktalanul el kell hagyniuk az iskolát, illetve a telepet is, mivel nem tartották be a menedékjogot kapottakra nézve kötelező szabályokat. Kiűzetésükre

már másnap sor került, melynek jellemző mozzanata, hogy megfélemlített diákjaik a tiltó parancs ellenére sírva álltak *spalirt*, sorfalat, miközben ők „egy sebesült gyerekkel", elindultak „az ismeretlenbe".

Amikor azonban Peéryék az iránt érdeklődtek, hogy mit követtek el, mi a bűnük, mind a linzi titkosrendőrségen, mind az ottani oktatásügyi osztályon kitérő válaszokat kaptak. „Így lettünk hát állampolgárság nélküli, hontalan üldözöttek a szabad világban – foglalta össze életüknek ezt az időszakát Peéryné –: állandó félelemben, hogy esetleg visszatoloncolnak."

Peéryné később, visszaemlékezésében, pontosan jellemezte az emigráción belüli viszonyokat, a legtöbb esetben család- és vagyonvesztéssel, teljes létbizonytalansággal, lelki egyensúly megrendülésével is járó hazavesztés sokkjára visszavezethető érzelmi elfogultságokat, jellembeli torzulásokat: „Műveltnek lenni, a vendéglátó Állam nyelvét bírni, nyugati jómódú rokonok – ez nem volt hasznos ebben a környezetben, ahol a bizonytalanság és a hirtelenül kapott végtelen szabadságnak látszó lehetőségeik fantasztikus felelőtlenségre késztették a nyugatban magát fel nem találó, a jövőtől félelemteli gyenge jellemeket." Néhány sorral alább pedig, ugyancsak Peérynétől: „A hátuk mögött hagyott erőszakrendszer elhagyásával sokan vesztették el a talajt [a lábuk alól]. A nyugati új világban tájékozatlanok gyakran abban a hitben ringatták magukat, hogy a szabadság és néhol a vallási intolerancia jogot ad ítéletet mondani mások felett. A szemfüles fickók ideje volt [ez], hogy az első zavaros helyzetben fantáziájukat korlátlanul kiélhessék. A levert forradalom után a szabad világ engedékeny volt. Ehhez a helyzethez hozzájárult az ugyan jóakaratú vendéglátó ország tájékozatlansága és kedélyes, de veszélyes slampessége [slamposssága]." Más megfogalmazásban – Molnár Józsefében –, ugyanez: „Hogy [Peéry] tanár ne lehessen, gondoskodtak róla a gonosz lelkű emigráns magyarok, köztük a konok, a lelkek feletti uralomra erőszakkal törő, meglehetősen gyatra műveltségű, Tiso-szerű magyar katolikus papok." Februárra azután a Peéryék körüli légkör végképp elviselhetetlenné, helyzetük pedig tarthatatlanná vált. Az ellenük irányuló intrikák tovább súlyosbodtak, egy linzi nyomozó kérdezősködött náluk, ráadásul az egyik osztrák lapban hamis tájékoztatáson alapuló közlemény látott napvilágot, mely szerint a soproni magyar gimnázium igazgatója – aki persze Peéry lett volna – sorra járja a felső-ausztriai magyar menekülttáborokat, s feljegyzéseket készít mindenkiről. A kompromittáló írásnak a valóságban természetesen a legcsekélyebb alapja sem volt, mellyel kapcsolatban Peéryné úgy vélte, hogy a magyar hatóságok mesterkedése is belejátszhatott az intrikába.

A kultuszminisztériumi utasítás szerint a Linztől harminc kilométerre levő, felső-ausztriai welsi táborba kellett volna átköltözniük Peéryéknek. Erről a táborról azonban az a hír járta, hogy azoknak a volt ÁVÓ-s tiszteknek a gyülekezőhelye, akik 1956. november 4-ét megelőzően menekültek el, a nép haragja elől, s most itt készültek a hazatérésre, ezért Peéryék joggal óvakodtak attól, hogy eleget tegyenek az őket közéjük irányító utasításnak.

Ismét Bécsben – ottani orvosbarátaiknál – találtak menedéket, ezúttal két hónapra; egy kis szobában húzták meg magukat hárman, s hiába volt házigazdáik minden körültekintő figyelmessége, „angyali jósága", idegennek, feleslegesnek érezték náluk magukat – egy alkalommal például, igaz, „némi túlzó kitérni akarással", Leona asszony órákon keresztül a városban sétálgatott és villamosozgatott kisfiukkal, hogy ne zavarják az uzsonnavendégeket váró vendéglátóikat –; a teljes kilátástalansággal, a jövőtlenség sötét rémével kellett nap mint nap szembenézniük. Peéry naphosszat a bécsi hivatalokat járta rehabilitálásuk, illetve újbóli elhelyezkedésük érdekében, s szerettek volna egy meghallgatást kieszközölni a kultuszminiszternél – eredménytelenül; feleségét a helyzetük miatti nyugtalanság és keserűség emésztette.

Bejutottak azonban a belügyminisztériumba, ahol egy tisztviselő azt közölte velük, hogy mint „kommunista ügynököket" kiutasítják őket az országból. A kiutasításukat kilátásba helyező közhivatalnok csupán akkor rettent meg – s ez a belügyminiszteri iroda ajtaját is megnyitotta előttük –, amikor Peéryné dühödt elkeseredésében kilátásba helyezte, hogy kálváriájukra a sorsuk alakulását addig is aggódó érdeklődéssel figyelő németországi testvérei, rokonai, ismerősei hamarosan felhívják a sajtó figyelmét. A belügyminiszter, dr. Helmer egy géppel írott feljelentésből kezdte sorolni a bűnükül felrótt – képtelenebbnél képtelenebb, rosszindulatú – vádakat:

„1. Peéry gimnáziumi igazgatónak adta ki magát. Ő soha gimnáziumi igazgató Sopronban nem volt; nincs diplomája, és soha nem tanított.

Peéry felesége menekülésük után gimnáziumi tanárnak adta ki magát. Sose járt egyetemre, nincs diplomája, és Magyarországon soha nem tanított.

2. Peéry a kommunista párt vezető tagja és ügynöke volt; úgyszintén a felesége.

3. Nem igaz, hogy Peéry valamikor is publicisztikai munkát végzett.

4. Menekülésük után Bécsből egy orosz ügynök (Agent) hozta őket egy orosz zisz(?)-kocsival Obertraunba..." (idézet Peéryné írásos visszaemlékezéséből).

A többi vádpont felolvasására már nem kerülhetett sor, ugyanis Leona asszony idegösszeomlást kapott, s a következőket kiáltotta a miniszternek: „Aber Herr Minister, was haben Sie für eine Polizei, die nicht imstande ist, so einen Fall zu eruieren! Und der angeblich russische Agent ist mein Bruder, ein Berliner Arzt, der im Krieg gegen die Russen gekämpft hat!" Mindennek az lett a vége, hogy a politikus megígérte: elejét veszik Peéryék üldöztetésének, kivizsgálják a feljelentés hátterét, a belügyminisztérium pedig védelmébe veszi őket. Cserébe annyit kért, hogy ne vigyék e szerencsétlen ügyet a nyilvánosság elé.

Ilyen körülmények között nem csoda, ha az öngyilkosság gondolata is megfordult a fejükben; végső elkeseredésükben abban vélték megtalálni gyötrő helyzetükből a kiutat, ha mindhárman búcsút vesznek az élettől. Az egészben az volt számukra a legszörnyűbb, hogy velük együtt a kisfiuknak is át kellett élnie mindazt az iszonyatot – a szó *A Sárga Mackó gazdájá*ból való –, amit el kellett szenvedniük, s ami még vélhetőleg rájuk várt. A baljós és zavart gondolatokat végül is békésen alvó kisfiuk egészséges szuszogása oszlatta szét bennük, mely „az életösztön válaszát" jelentette „zaklatott szellemük kételyeire".

Az ördög az emberben

A belügyminiszteri audienciát követően Peéryéknek sikerült állást és lakást kapniuk egy alsó-ausztriai iparostanuló-intézetben, ami ismét megerősítette bennük a hitet, hogy „...a földön nemcsak ördögök élnek, hanem tisztességes, jó emberek is", s olykor ezeknek a „tisztességes, jó embereknek is van közük a hatalomhoz és a sors feletti intézkedéshez". Örömük azonban korai volt, s kiderült: ha lehet, a pokolnak még az obertrauninál is beljebb, mélyebben levő körébe jutottak. Már maga a táj, a környék is kettős arculatot mutatott: sivár ipartelep komor gyárépületekkel, apró, egyforma házikókkal, kocsmákkal, bekerített telkekkel, ám ahol a természet „mindennek ellenére tud még mosolyogni, valami enyhe, nőies bájjal, apró folyócskákkal, dombhátakkal, gyöngyvirágos hegyoldalakkal, enciánnal és fiatal szarvasok panaszos szavával". A Bécshez közeli Hirtenbergben egy, a kóborló fiatal magyar menekültek kezébe szakmát adó tanonciskola szervezése folyt; ide rendelték Peéryéket, ahol egy volt orosz kaszárnyaépület egyik szobájában helyezték el őket. Az intézeten belül azonban elképesztő állapotok uralkodtak, mindent egy maroknyi „torzonborz kalandvágyó", „nagyhangú szélhámoskodó" határozott meg, akik között ifjú bűnözők is akadtak szép számmal, s akiket a kivándorláson, az Amerikába jutáson kívül nem érdekelt más, s akik terrorizálták a szakmunkásképző jobb érzésű, szelídebb tanulóit

is. Peéryéknek itt volt csak igazán alkalmuk „tanulmányozni” az emberi rosszakarat, butaság és primitivizmus tobzódását. A tanulók fellázadtak ellenük, s meggyötretésükre a legváltozatosabb fizikai és lelki csapdák egész sorát eszelték ki, melyekbe Peéry „egy jóindulatú, mit sem sejtő állat tehetetlenségével bukott bele“ nap mint nap (éjjelenként, rendszerint két és három óra között, macskazenét adtak nekik a telefonban; tanóráikat a legváltozatosabb eszközökkel zavarták, illetve lehetetlenné tették, hogy megtartsák azokat stb., stb.). Két évvel később Peéry csalódottsággal, fájdalommal teli szavakban vonta meg itt-tartózkodásuk mérlegét: „Életszemléletem gyökeresen megváltozott ebben a mélységben. Meggyűlöltem az emberek világnézeti meghatározását. Gyakorló manicheus lettem: állandóan azt figyeltem, *mint csatázik és végez az ördög az emberben* [kiemelés tőlem – T. L. megj.]. Megtanultam tisztelni a Sátán hatalmát. Megláttam az életnek azt a rettenetes törvényét, hogy *az alapvető hiba mégiscsak bennünk van, s mert sátánizmus van bennünk, sátáni rendszereket teremtünk* [kiemelés tőlem – T. L. megj.], ám az ördögi az emberben nemcsak a rossz társadalmi rendszerekben érvényesül: még a leghumánusabb jellegű jogállamban is, mindenütt, ahol emberek vannak, a színen, különösen nagyobb tömegben. Erasmus »Éloge de la folie«-ja többet tud és mond az emberi társadalomról, mint a legtöbb nagy társadalomtudós.” Tulajdonképpen tanítványai elvadultságában, érzelmi sivárságában is az otthoni diktatúra pusztítását-rombolását vette észre Peéry; az emigrációban is a magyar munkásfiatalság „létének észállító nyomorúságára”, a „kelet-európai nagyváros [=Budapest – T. L. megj.] emberi csődtömegére” mint „nemzetünk önkéntelen »eloroszosodásának« aggasztó bizonyítékára”, a „nagy keleti sérülés emberi következményeire” ismert. Jellemző a kialakult állapotokra, hogy a telep vezetőjéül egy belügyminisztériumi tisztviselőt kellett kinevezni, akinek – védelmükre – mindaddig ott kellett maradnia, amíg Peéryék Hirtenbergben tartózkodnak. Hónapok múltán tehát valamelyest enyhült a helyzet; a groteszk túlzásokkal teli feljelentések szerzőjét, a hangoskodók szervezőjét eltávolították a telepről, s ősszel a tanulók is kicserélődtek: „Józanabb ifjú emberek jelentek meg a színen. A régiekből a normálisak maradtak meg. Lassan-lassan valahogy emberibb arculata lett az otthonnak. Az éjszakák is megcsendesedtek.”

A Hirtenbergben kialakult viszonyokra az osztrák sajtó is felfigyelt, s több terjedelmes riportban és vezércikkben foglalkozott a magyar menekült diákok helyzetével és magatartásával.

Peéry, mint a kérdés alapos ismerője – mondhatni: szenvedő alanya – a Nemzetőr 1958. február 1–15-i számában – előszeretettel használt álneve – a Posoniensis alatt maga is hozzászólt a vitához. Mi több, Peéry írásával a müncheni lap „állandó ankétot” indított a „magyar ifjúság ügyében”. A cikkhez csatolt szerkesztőségi jegyzet szerint az ankét célja a valóságnak megfelelően felmérni „ifjúságunk szociális és szellemi állapotát”. A szerkesztőség véleménye az volt, hogy „egészen rendkívüli alkat, új elem jelentkezik a bolsevizmus lélekgyilkos életrendszere ellen lázadó ifjúságunkban. A Forradalom [az] első *etikai* kísérlet volt új utak keresésére. *Ez az ifjúság a Hazugság világával mérkőzött, s mindig és mindenütt zendülő lesz, ahol ebbe ütközik*” [*kiemelés tőlem – T. L. megj*.].

Peéry írásával, illetve annak tárgyával kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy röpke egy évtized leforgása alatt pedagógus-közírónk immár másodszor találkozott a különböző történelmi-társadalmi kataklizmák következtében iskola és nevelő nélkül maradt, „csavargó” diákifjúság kérdésével. Először 1945–1946-ban, az anyanyelvű iskoláikból kitiltott, otthonaikból elüldözött csehszlovákiai magyar diákok helyzetének megoldását követte aggódó figyelemmel, 1956-ban pedig a hazájukból elüldözött-elmenekült magyar diákok helyzetének rendezésére sürgetett megoldást a nyugati kormányzati szervek, alapítványok, humanitárius szervezetek részéről.

Írónk, annak elismerése mellett, hogy az Ausztriában, Svájcban és Németországban, a különböző jótékonysági és állami szervek által létrehozott magyar iskolák önmagukban „példa nélkül álló tüneménynek” tekinthetők a menekült ember történetében, az egyik legsúlyosabb gondot abban látta velük kapcsolatban, hogy létrehozásukat és működtetésüket a „gyors és lendületes rögtönzés” jellemezte. Márpedig ezen iskolák eredményes működése és jövője érdekében elkerülhetetlen szem előtt tartani a célszerűség és tervszerűség, a koordináció és ellenőrzés bizonyos elemi követelményeit is. Peéry számára világos, hogy amennyiben nem sikerül létrehozni egy, a szóban forgó magyar nevelési intézmények munkájának összehangolálására és felügyeletére hivatott, központi irányító, tanácsadó és ellenőrző szervet, „a magyar pedagógiai intézmények Európában egy átmeneti állapot vadhajtásai maradnak csupán”. Elengedhetetlenül szükséges azonban, hogy ezek az intézmények *korszerű, európai és magyar szellemben* működjenek; a dogmatikus szellemű és elavult módszerekre épülő nevelés nemcsak odahaza, hanem „a magyar pedagógiai szigeteken” is helyrehozhatatlan károkat okozhat az „*Októberből Európába*” lépett magyar ifjúság lelkében. Mindehhez alapvető feltétel, hogy a nyugati magyar oktatási intézmények pedagógusgárdáinak kiválasztásakor, vezetőségeinek felállításakor a szakmai-felkészültségi szempontok érvényesüljenek elsősorban, s az egyéb „szelekciós elveket” – mint amilyen „a sorrendi véletlen, a könyök, az ügyeskedés, az alkalmazkodni tudás, az uralkodó nyelv ismerete, vagy a jókor és sűrűn megnyilatkozó »gutgesinntség«” – a lehető legnagyobb mértékig háttérbe kellene szorítani. Peéry a magyar történelembe, a nemzeti művelődés történetébe, 1848 világtörténeti jelentőségű napjaihoz nyúl vissza párhuzamért: a tanáraik ellen fellázadt iselsbergi diákok zendülése az 1848-as pozsonyi és soproni diákpetíciót juttatja az eszébe, „amidőn ifjúságunk nevelői korszerű képzéséért lépett a porondra”. A következtetés, a kérdés, szinte magától adódik: „Mennyire hiányzott ott szeretet és okosság, művelt szellem és humanitás, a szó és a példa egysége, ahol serdülők így kiáltottak tisztább moralitásért, több szeretetért, több emberségért panaszt a világ fülébe? S milyen erkölcsi eszményeket veszélyeztetett az a magatartás, mely idáig fejlesztette menekült helyzetben lévő serdülők ellenállását?” Írónk értelmezésében az iselsbergi diákok „a nyugati műveltség és erkölcs érvényéért csatáztak olyan felnőttekkel, akik előttük e műveltséget és erkölcsöt emberi példájukkal és magatartásukkal nem tudták igazolni”, akik esetében „ige és tett kettészakadt”, hiszen – szögezi le Peéry –, a tanárnak tudnia kellene, hogy elsősorban nem a szava mutatja meg őt a gyermek előtt, hanem élete és magatartása. Majd írásának egy, a maga szempontjából rendkívül kényes részéhez érkezett: Hirtenberghez. A neuhausi telepen tapasztalható zavargásokat az „általános társadalmi fegyelem és drill után normális körülmények közé” kerülteknek a szabadsággal való visszaéléseként értelmezi, másrészt alapvetően polgári és liberális értékrendet követő életszemlélete ellenére a „túlzottan liberális, ráhagyóan toleráns” magatartást kárhoztatta a szóban forgó fiatalok „legszilajabb és legproblematikusabb rétegével” kapcsolatban.

Ugyanilyen hiba azonban a „túlságos és indokolatlan engedékenység” következményeit „indokolatlan keménységgel” megtorolni, ami szintén előfordult néhányszor a nevezett intézményben: „A »láger« – hangsúlyozta Peéry – jogi alanyokként kezeli a fiúkat, akik pedig *serdülő emberek*”, s „az eleinte korlátlannak látszó szabadság szinte eszüket veszi”. Úgy találja, s a saját tapasztalatai is ezt igazolják, hogy megoldást az észrevétlen ráhatás, pedagógus és diák kölcsönös tiszteleten és emberi értékeken alapuló személyes kapcsolata kínálhat: „Az ember jórészt környezete terméke – fogalmaztza meg pedagógusi hitvallását, és sűríti több évtizedes nevelői tapasztalatait egyetlen mondatba –: munkában, tisztességes, *ellenőrzött szabadságjogokkal* élve [kiemelés tőlem – T. L. megj.], ifjúsági otthonban vagy iskolában sokszor igen nehéz fiúk változnak kedves, értelmes, normális serdülő emberekké néhány hónap leforgása után.” Hirtenbergben, úgy vélte, nem került sor az ésszerű szelekció elvének érvényesítésére, a minden emberi közösségben két-három százaléknyi arányban megtalálható, „bűnözésre hajlamos, terhelt vagy debilis elem” különválasztására, a normálistól való elszigetelésére, így ez a réteg jutott hangadó szerephez itt, terrorizálva a többieket is: „Egy ausztriai telepen látni adatott – summázta idevágó tapasztalatait –, milyen a menekült munkásfiúk közössége ennek az elemnek természetes, majd mesterséges elkülönítése után – s újból találkoztam azzal a magyar iparos- és proletár-, kispolgári és parasztifjúsággal, amelyért élni és munkálkodni érdemes és szép feladat, amely az ember hitét nemzetében újból visszaadta nevelőinek a torzonborzokkal és a

tétovákkal való fárasztó küzdelem után.”

„Bú ebédem, bú vacsorám…”

Közben Peéryéknek szülőkként is meg kellett küzdeniük hazátlanságba, otthontalanságba, bizonytalanságba vetődött kisfiuk nevelésével, megválaszolásra váró kérdéseivel. Nem nehéz elképzelnünk például a következő helyzetet:

Egy, a családjával épp csak néhány napja, hete emigrációba került, menekülővé, hazátlanná vált férfi az egyik este egyedül marad kis szobájukban hatéves kisfiával. A fiú piros darusautóval játszogat, a férfi az ágyon heverészik, és jobb híján magyar népdalokat dúdolgat, gondolván, hadd hallja az ő kedves dalait a kicsi is. S amint így váltogatja a dallamokat, egyszercsak az *Elindultam szép hazámból...* tévedt az ajkára, amely, mellesleg, attól az időtől kedves népdala, amikor szülővárosát, szülőföldjét 1946-ban elhagyni kényszerült:

Elindultam szép hazámból:
Kedves kis Magyarországból.
Visszanéztem félutamból,
Szememből a könny kicsordult.

Bú ebédem, bú vacsorám;
Boldogtalan minden órám.
Nézem a csillagos eget,
Sírok alatta eleget.

Jaj, istenem, rendelj szállást,
Mert meguntam a bujdosást:
Idegen földön a lakást,
Éjjel-nappal a sok sírást!

Még a közepére sem ér azonban a dalnak, váratlan dolog történik. Kisfia abbahagyja a játékot, nem érdekli már a darusautó, csak figyel, egyre kerekebbre nyílt szemmel, majd hirtelen feláll, bizonytalan léptekkel az ágyához aprózik, ott hasra vágja magát, tenyerébe temeti az arcát, s keserves sírásba kezd. Nem segít édesapja csitítgatása sem, sőt, az még inkább olaj a tűzre: a kisfiú már zokog, aztán váratlanul elkezd jajveszékelni, s az imént hallott dal megmásított, átköltött szövege hangzik fel ajkán: „Jaj, jaj, édes Sopron, miért hagytalak el. Szép hazácskám, kis Sopron, nem látlak soha többé. Miért hagytunk el, ó jaj, miért? Szép hazácskám, kis városkám...” A kisfiú főleg a szüntelen költözködéseket, a folyamatos helyváltoztatást viselte nehezen – „szeretett volna már otthon lenni valahol”. Talán éppen ezért, érzékenyen reagált akkor is, amikor édesapjától Petőfi *Távolban* című versét hallotta (külön érdekessége a történetnek, hogy Petőfi, szóban forgó versét, nem másutt, mint „Pozsonban” írta 1843-ban):

- -

Szép reményink hajnalcsillagánál
A jövendő tündérkert gyanánt áll,
S csak midőn a tömkelegbe lépünk,
Venni észre gyászos tévedésünk.

Engem is hogy csillogó reményem
Biztatott csak, minek elbeszélnem?
S hogy mióta járom a világot,
Bolygó lábam száz tövisre hágott.

...Szép hazámba ismerősök mennek;
Jó anyámnak tőlök mit üzenjek?
Szóljatok be, földiek, ha lészen
Útazástok háza közelében.

Mondjátok, hogy könnyeit ne öntse,
Mert fiának kedvez a szerencse...
Ah, ha tudná, mily nyomorban élek,
Megrepedne a szíve szegénynek!

S jóllehet ezt a verset is sokat mondogatták maguk között Sopronban, a hatéves Rezsőke csak most értette meg, mire is gondolhatott a költő: „Mondd, apu, igaz az, amit elmondtál?! Ez igaz és megtörtént dolog volt?” – fakadt ki végül. Egyidejűleg az idegen nyelvi környezetből adódó számos ismeretlen és váratlan helyzettel is meg kellett küzdenie „a sárga mackó gazdájának”, ami külön fokozta édesapja tehetetlenség-érzését, elkeseredését.

„Ha visszajössz…”

De nemcsak a fentiek miatt kellett százszor és ezerszer feltennie magának a kérdést Peérynek, hogy helyesen döntött-e, amikor az emigrációt választotta; a hazatérés gondolatát – barátainak, kollégáinak, ismerőseinek és Sopron város elöljáróinak őt visszatérésre kérő, felszólító leveleit, üzeneteit – is sokszor volt alkalma megfontolnia. Ezek általában arról tanúskodtak, hogy környezetében

mindenkit váratlanul ért Peéry hirtelen távozása, és kezdetben senki nem talált rá igazi magyarázatot. Az egyik legkorábbi megszólaló gimnáziumi kollégája, barátja, igazgató-helyettese, dr. Augusztinovicz Elemér volt, aki novemberben-decemberben sűrűn, szinte heti rendszerességgel – első ízben november 17-én – beszámolt az eltávozottnak a soproni eseményekről, a helyzet alakulásáról, az iskolai gondokról, valamint Peéryék lakásának sértetlenségéről, állásának fenntartásáról, s arról, mennyire hazavárja őket mindenki: „Itthon van a helyed! – így szólt üzenetében november 28-án. – Visszajöttödnek mindenki nagyon örül – előre is! Semmi, de semmi kellemetlenséged nem lehet! Ha visszajössz, csak jó lesz Neked, nekünk, a köznek – egyaránt."

Az első időszakban Peérytől sem idegen a hazatérés gondolata: november 20-án Augusztinovicz Elemérnek írt levelében nyíltan szólt ilyetén szándékáról. Az első napokban még idehaza is sokan hitték, hogy nem lesznek megtorlások, s ez tükröződött a Peérynek címzett jóhiszemű levelekben is. (Ekkor még Szigethy Attila is a helyén volt Győrben, akivel Peéryék a forradalom napjaiban szoros kapcsolatot tartottak.) Megható és egyben megrázó az az akár lélektani vagy szociológiai tanulmány példaanyagának is beillő levél- és üzenetcsokor, amelyet soproni tanártársai – beosztottjai – küldtek Peérynek Obertraunba, s 1956. december 15-én adtak föl Bécsben(!). (Persze, az a vélemény is idetartozik, mely szerint az egész akció megszervezett volt, és Peéry volt soproni tanártársai felsőbb utasításra írták meg testületileg a hazahívó üzeneteiket.) A különböző kézírással sietve papírra rótt üzenetek, rögtönzések félbevágott A/4-es formátumú lapok mindkét oldalán szerepelnek (a levélboríték címzése immár az obertrauni gimnáziumi igazgatót szólítja meg).

Mivel viszonylag kevés hasonló dokumentum – az 1956 novemberében elmenekülőket visszahívó levél – ismert e téren, s hogy aprólékosabban kirajzolódó képünk legyen arról az irgalmatlanul nehéz döntési helyzetről, melyben Peéryék voltak, továbbá az írónk előtt meredező dilemmák soráról, hiánytalanul és betűhíven idemásolom a soproni pedagógusok emigrációt választó igazgatójukat visszahívó-visszaváró üzeneteit (csupán, üzenetük e dolgozatba való átvételéhez nem bírván a levélírók beleegyezését, az aláírások helyét pontozom ki):

„Kedves Rezsőkém!

Örömmel olvastam leveled! Szeretném, ha mielőbb körünkben üdvözölhetnénk továbbra is mint »Nagyfőnököt«. Megitélésem szerint semmi akadálya nem lehet zavartalan visszatérésednek, A városban vezető tényezők is nagy szeretettel várnak! Úgy gondolom, a karácsonyt már itt is tölthetnéd. Lakásod sértetlen! Társbérlőd (Hö...) [olvashatatlan név – T. L. megj.] *lakástulajdonos lett s igy most már vele sem kell viaskodnod. Rezsőkém, bátorság, fel a fejjel. Gyere, amint tudsz. Kézcsók és ölelés […]"*

„Jancsekéket is hozzátok haza! […]"

„Várjuk vissza, szíves üdvözlettel […]"

„Kismartonban kerestelek, de nem sikerült a találkozás. Én feleségemmel hamarosan vissza is tértem, és remélem, hogy Téged is kedves családoddal együtt még ez évben viszontláthatunk itt Sopronban. Meleg üdvözlettel

Ma..."[olvashatatlan név – T. L. megj.]

„Kedves Rezső, Leonka! Biztosan írták már, hogy szeretettel várjuk vissza, minden megvan, ahogy volt. Szeretettel üdvözöljük […]"

„Irok Hozzád verset! […]

»Levél egy kibujdosott barátom után«!"

„Rezsőkém, Győry Dezső versein ülünk

és várunk Téged!

Meleg üdvözlettel

[…]"

„Én is sok szeretettel köszöntve várlak […]"

„Továbbra is bírva bizalmunkat mielőbb induljatok vissza. Üdv. […]"

„Kedves Rezső bácsi!

Ugy gondolom elérkezett annak az ideje, hogy Rezső bácsiéknak feltétlenül vissza kell jönniük, lehetőleg még ebben a hónapban.

Szeretettel üdv.

[…]"

„A hívókhoz és várókhoz én is csökönyösen csatlakozom és a decemb. 31-i dátumhoz ragaszkodom hüséggel […]"

„Rezsőm! Gyertek haza minél előbb saját érdeketekben és a mi örömünkre! Szeretettel várunk! »Szivet cseréljen az, aki hazát cserél.« Nekünk kell felépítenünk ezt a baráttól-ellenségtől sújtott országot [kiemelés tőlem – T. L. megj.]. *Várunk!!! […]"*

„Filozofico-satirico-reumatizmuisz nélkül: mindent megbeszélünk, ha hazajövendesz! Hogy hagyhattad itt »bölcs« barátodat!? Több humort és hősiességet, hiszen van még költészet, s a romokon is szép virág és saját odu! Én határozottan visszavárlak! Több feketét felajánlok! Szeretettel […] Panta rei..."

„Kedves Barátom, mélyen fájlaltam távozásodat, mert úgy éreztem [nem látjuk] többé egymást. Sokszor és sokat foglalkozunk Veletek gondolatban Máriával együtt. Örülök annak, hogy alkalmam van a kedves baráti körből néhány sort írnom Neked s olvashattam leveleidet is. Pillanatnyilag Guszti íróasztalánál ülök irodátokban, lelki füleimmel hallom hangodat, látom alakodat, amely a Te legjobb belátásod szerint, reméljük testet ölthet. Barátsággal, szeretettel ölel, kézcsókot küldve […]"

„Kedves Rezső! Lelkiismereti furdalást érzek, mert láttalak amikor kis böröndöddel lehorgasztott fővel utnak indultál Sopronból. Utánad akartam kiáltani, hogy »Ne!« Sajnálom, hogy nem csináltam. Várunk.

Ölel […]"

„Kedves Rezső! Én is szeretettel üdvözöllek Benneteket s az itteni helyzet ismeretében üzenem: a viszontlátásra minél előbb – itthon! Várunk! Most kezd egyre szebbé lenni magyarnak lenni!

Ölel [...]"

„Kedves Igazgatóm, és kedves Mindnyájatok!

Lehet, hogy kevesebb a gondotok, lehet, hogy több, de mégis: ne maradjatok idegenben! Mint a megszállók tolmácsa, őszintén mondhatom, hogy senkinél semmiféle megtorlást, számonkérést nem tapasztaltam. Gyertek. Gyertek! […]"

„Kedves Rezső! Máriával együtt rengeteget gondolunk Rátok és mielőbb visszavárunk!

Kézcsókkal és baráti öleléssel […]"

Természetesen nem maradt el a Peéryhez legközelebb álló, hűséges jóbarát, Szalatnai Rezső magyarázatot váró, s Peéry távozásáról a maga véleményét kifejtő levele sem. Szalatnai Peéry Mosonmagyaróvárott élő sógorától, Garzuly Ferenctől tudta meg írónk ausztriai címét, s ő továbbította első levelét is Obertraunba. Peéry elmenetele Garzulyékat is meglepte, de elhatározását

nyomban megértették, amikor december közepén Sopronban járva „ízelítőt” kaptak „az elmúlt hetek ottani hangulatáról”. Garzuly Ferenc arról számolt be Szalatai Rezsőnek, hogy Peéry soproni barátainak írt leveleiben részben a hazatéréstől, megtorlástól való félelem, részben pedig az undor tükröződik, amelyet bizonyos személyekkel szemben érzett, akikkel „az együttélést nem óhajtja újra felvenni”. Sógora beszámolójából kiderült, hogy Peéry fontolgatta is, halogatta is a hazatérést – a legszívesebben tavaszig húzta volna az időt, abban reménykedve, hogy addigra talán kitisztulnak a dolgok. Peéry Zsuzsaanna nevű nővére – dr. Garzuly Ferencné Limbacher Zsuzsanna – Szalatnai Rezsőnek írt levelében már 1957. január 6-án arról panaszkodott, hogy ők is csak hetek múltán, ráadásul egy futó ismerősüktől szereztek tudomást bátyjáék elhatározásáról. Peéryék lépését – a „soproni menekülési hisztérián” kívül – kezdetben ők sem tudják mással magyarázni, de később sem, amikor – nyilván Sopronban járva – már hallhattak ezt-azt bátyja forradalmi szerepvállalásáról; írónk nővére azonban nem nagyon tudta elképzelni, hogy Peéryt bármiért is felelősségre vonhatnák, hiszen ő „minden lépésében és nyilatkozatában megfontolt és békítő-hangú volt”. Döntését ezért a lázas, megrázó napok hatása alatt született elhatározásnak, illetve öccse „lehető leggyengébb idegállapotának” tudta be, mely szerinte a Soproni Szemle újraszervezése körüli hercehurcára vezethető vissza.

Szalatnai Rezső 1956. december 30-án írta első levelét Peérynek Ausztriába. Ebben a legteljesebb értetlenségét fejezte ki barátja hirtelen elhatározása miatt. Mindenekelőtt Peéry emberi és írói jövője miatt aggódott: „Nem tudom elképzelni, hogy Te akár Ausztriában, akár más országban tartósan tudj élni és dolgozni. A Te egész érzelmi és értelmi világod hazánkhoz van kötve s rövidesen boldogtalan, csüggedt és önmagaddal meghasonló leszel, ha ott maradsz.” Szalatnai is a visszatérésre buzdította Peéryt, s tolmácsolta neki közös barátaik – Bóka László, Képes Géza, Mollay Károly, Krammer Jenő, Dobossy László – ez irányú üzenetét is. „Nézd, Bió – változott meg a levél hangja –, nem ígérhetek Neked semmit, hisz ez nincs módomban. Magyarországon átmenetileg nem lesz könnyű az élet... Mi, barátaid, csak azt igérhetjük Neked, hogy mindent megteszünk érdekeid védelmére, mind erkölcsi, mind anyagi vonatkozásban. Nem kell tartanod semmiféle retorziótól...” Aztán ismét a féltés, az aggódás hangja csendült ki a levélből: „Mi dolgod lenne Neked odakünn? Ha anyagilag jó helyzetbe is kerülnél, akkor is el fogsz kallódni egy idő múlva, fiad idegenné válik még oldaladon is, mibe fogsz kapaszkodni ott? Én azt hiszem, Te képtelen vagy az emigrációs életre, ahhoz nem vagy eléggé kemény, könyörtelen s törtető. Attól tartok, tönkremégy ott.” Peéry válaszlevelében a hazatérésével kapcsolatos aggodalmairól szólt, melyeket természetesen Szalatnai sem tudott elolszlatni, s csak a helyzet megváltozásába, jobbra fordulásába és Peéry visszatérésébe vetett hitét tudta újólag, következő levelében, megismételni.

Mi történt volna, ha…

Természetesen nem tudni, mi történt volna Peéryvel, Peéryékkel, ha mégis a hazatérés mellett döntenek. Az 1956-ot követő megtorlások, bírósági perek és ítéletek ismeretében nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy az őt hazahívóknak a bántatlanul maradásukra vonatkozó derűlátása nehezen igazolódott volna be: a hatalom bosszúja Peéryt sem kerülte volna el. Megúszta volna belügyes kihallgatások vagy bírósági eljárás nélkül? Esetleg néhány hónapos, éves börtönbüntetéssel? S ha igen, hogy viselte volna ezt, s hogyan a családja? (Hiszen ismeretes Szigethy Attila sorsa – akinek Peéry a soproni összekötője volt, s akinek ügyében valószínűleg tanúskodnia is kellett volna –, aki az ávósok bántalmazásai következtében szerzett sérüléseibe pusztult bele börtönében.) Netán a legsúlyosabb ítélet várt volna őrá is, mint annyi társára? Ezeken a kérdéseken, bár önmaguktól adódnak, nem érdemes sokat rágódnunk. Az viszont tény, hogy 1957 tavaszán – Peéry Rezső özvegyének visszaemlékezése szerint – nem más, mint jó ismerősük, s férje egyik pártfogója, Bognár Dezső, a soproni tanácselnök kereste fel őket Ausztriában, s óva intette Peéryt attól, hogy az esetleges csalogatásokra hallgatva, az adott helyzetben rászánja magát a visszatérésre, ugyanis akkor készítették elő Szigethy Attila perét, melyben tudomása szerint, első lépésként mint tanút, Peéryt is ki akarták hallgatni, s fennállt a veszélye annak, hogy esetleg később őt is őrizetbe vették volna. Igaz, később, évek múlva, immár 1962-ben, ismét Bognár Dezső volt az, aki stuttgarti otthonában újból felkereste Peéryt, ezúttal azonban azzal a céllal, hogy – nem kis részt Ilku Pál és Kállai Gyula megbízásából, akiknek írásos nyilatkozata a teljes körű rehabilitációt biztosította volna írónk számára – rávegye őt a hazatérésre. Peéry időt kért a döntéshez – és maradt. Ezt követően a tanácselnök még egyszer – 1967-ben – megkereste (Nyugat-)Németországban Peéryt – ezúttal Sopron város megbízásából –, ekkor viszont a betegség már kikezdte írónk szervezetét, s bajosan vállalkozhatott arra, hogy változtasson az életén.

Jól döntött-e vagy sem, befolyásolták-e az elhatározásában vagy sem, tény: Peéry Rezső 1956 után képtelen volt – nem mert? – vállalkozni a visszatérésre. Ami nem kevésbé meghatározta sorsának későbbi alakulását, mintha Ausztriából, még a hatalom által megszabott időn belül, hazatért volna, vagy egyáltalán ki sem mozdult volna az országból.

A protestáns szellemű nevelés szolgálatában

Peéryt, az egzisztenciateremtésért, a megmaradásért folytatott, illetve az ismétlődő intrikák elleni küzdelem, továbbá a mindennapos pedagógiai munkájával összefüggő teendők ellátása mellett, tágabb összefüggésben, szélesebb értelemben is foglalkoztatták az emigráns magyar fiatalok nevelésével, valamint a menekült tanáraik elhelyezkedésével kapcsolatos kérdések. Éppen ezért nem vonta ki magát azokból a törekvésekből sem, amelyek ezek megoldását célozták. Amikor például felvetődött az ötlet, hogy e tekintetben magyar felekezeti gimnáziumok létesítése lehetne az egyik út az emigráció számára, s ezt az ausztriai magyar protestáns emigráns tanárok munkaközössége is megvitatta, mi sem természetesebb, hogy az ő 1957. június 30-i salzburgi összejövetelük egyik hangadója éppen írónk volt. Az Evangélikus Egyház Schwartzstrasse 25. sz. alatti tanácstermében mintegy két tucatnyi menekült magyar protestáns tanár jelent meg Bécsből, Linzből, Bad Iselsbergből, Wiesenhofból, Salzburgból, Welsből, Innsburckból, Graenből, Bad Gasteinből és – persze, Peéry – Hirtenbergből; az osztrák protestáns egyházat Bolz Henrik lelkész, az evangélikus egyházat pedig Szépfalusi István lelkész képviselte. S ha az imént természetesnek vettem Peéry Rezső részvételét ezen a tanácskozáson, az is jellemző rá – felelősségérzetére, ügyszeretetére, a segítségre szorulók iránti elkötelezettségére, pedagógusi felelősségérzetére –, hogy a Bad Iselsberg-i dr. Ákos Ernő megnyitó szavai után – a jegyzőkönyv tanúsága szerint – ő emelkedett szóra elsőként. Az általa elmondottak azért lehetnek fontosak számunkra, mert arról győznek meg, hogy – maga is protestáns családból érkezett és evangélikus líceumi nevelést kapott – milyen mélyen hitt a valláserkölcsi nevelés stabilitásában, s a protestáns világnézet és szellemiség embernemesítő hatásában. Elkerülhetetlennek látta ezért, hogy a menekült magyar diákok részére a művelt nyugati világ protestáns iskolá(ka)t állítson fel, mivel „protestáns világnézet csak protestáns iskolában alakulhat ki”. Úgy vélte, már egyetlen nyugat-európai magyar protestáns iskola is elegendő lehet, hogy „a menekült magyar protestáns diákok prot. világnézetet,

korszerű, haladó kultúrát sajátíthassanak” el. Indítványozta, hogy az ausztriai protestáns magyar tanári közösség állítson fel egy szakértői bizottságot, amely azután az osztrák és a nemzetközi szervek előtt képviselte volna a „magyar protestáns iskolaérdekeket”, s egyúttal az Egyesült Nemzetek Szervezetének jóváhagyásával a menekülthelyzetet is tanulmányozta volna, hogy eldöntse, melyik nyugat-európai országban látszik indokoltnak a szóban forgó intézmény felállítása, illetve a számításba vehető nemzetközi segélyek és támogatások kérdésében is puhatolózott volna. S mivel, úgymond, „a demokratikus társadalomban annak van súlya, aki mögött áll valaki”, célszerű lenne, ha ők maguk is megválasztanának egy szűk körű vezetőséget, amely azután képviselné őket s érdekeiket a szabad protestáns egyházakkal és egyénekkel való együttműködésben. Egyidejűleg Peéry elképzelhetetlennek tartotta, hogy az öt ausztriai magyar oktatási intézménynek legalább az egyikét ne kapják meg, hiszen a statisztikák szerint a menekült magyar diákok harminc százaléka protestáns. A befogadó ország nyelvét azonban természetesen mindenkinek el kell sajátítania, azaz ennek az iskolának magától értetődően vegyes tannyelvűnek kellene lennie, ahol a legfontosabb követelmény a színvonal maradna, mert egyedül csak az biztosíthatja az iskola jövőjét. A tanácskozás részvevői elfogadták Peéry javaslatát a vezetőség felállítására, s végül is négytagú képviselő-bizottságot választottak, melynek tagja Ákos Ernő, a Bad Iselsberg-i Magyar Gimnázium igazgatóhelyettese, Báldi-Becht Imre, a Wiesenhofi Magyar Gimnázium igazgatója, Zsitvay Zoltán bécsi tanár, valamint Peéry Rezső lett. A jelenlevők továbbá azt is elhatározták, hogy amíg a kérdéses európai protestáns magyar gimnázium ügye nem nyer kedvező elintézést, a protestáns magyar diákokat és tanárokat megkísérlik az iselsbergi és a wiesenhofi gimnáziumba összpontosítani, s gondoskodnak a magyar protestáns pedagógusok munkába állításáról is, diákjaiknak igyekeznek egyetemi ösztöndíjakat szerezni, kilencven diákot küldenek az az időben működő két nyári táborukba, a következő hónapban pedig ismét összejönnek, hogy megvitassák és elfogadják munkaközösségük memorandumát. Erre 1957. július 20-án került sor Bécsben, melyen Csulak Ernő soproni tanár tartott előadást az Ausztriában csalódott magyar ifjúságról, illetve jóváhagyták annak a memorandumnak a szövegét, melyet munkaközösségük nevében, illetve célkitűzéseikről Peéry Rezső vetett papírra. Az emlékiratot, bár szövege több helyütt és több alkalommal megjelent már nyomtatásban, lévén hogy annak szerzője Peéry Rezső volt, az alábbiakban – már csak azért is, mert közelebbről megvilágítja írónk véleményét a kérdésről – teljes terjedelmében közöljük:

„Alulírottak, mint az Ausztriába menekült protestáns magyar tanárok munkaközösségének vezetőségi tagjai, az alábbi javaslattal fordulunk a világ protestáns egyházainak vezetőségéhez és társadalmi szervezeteihez:

A magyar forradalom leverése után külföldre menekült magyar ifjúság középiskolai oktatását és nevelését mai formájában nem tartjuk kielégítőnek. A menekültügyi gondozás keretében a nemzetközi karitatív szervek által Európa egyes államaiban rögtönözve megszervezett magyar középiskolák az adott lehetőségek mellett már csak átmenetileg felelhetnek meg hivatásuknak.

Szükségesnek látjuk annak megállapítását, hogy ezek az iskolák nagyrészben nélkülözik az egységes pedagógiai és szakmai irányítást, felügyeletet, vezetésük nem elégíti ki sem a szakszerűség, sem a korszerűség követelményeit, az intézmények koordinálásáról érezhető gondokodás nem történik. Az az eredeti és helyes elgondolás, hogy ezek a középiskolák a modern kontinentális és magyar nevelés és humanizmus műhelyei legyenek, csak kis részben valósulhatott meg annak következtében, hogy e tanintézetekben igen gyakran feltűnően maradi vezetés és szellem érvényesül.

Mivel a gimnáziumok tanulóinak nem jelentéktelen hányada protestáns, alkata és eredendő igénye következtében jogot formál arra, hogy az iskolák igazgatásában, oktató személyzetében és szellemében megfelelően képviseltessenek a protestáns kívánalmak. Itt kell utalnunk arra, hogy az európai szellemű magyar nevelés történetében milyen kiemelkedő és döntő szerepe volt a magyar protestáns tanintézeteknek. Debrecen, Sárospatak, Pápa, Nagyenyed, Sopron évszázados iskolái nemzeti kultúránk, irodalmunk és politikai életünk legnagyobb képviselőit nevelték (Kazinczy, Kölcsey, Petőfi, Arany, Jókai, Kossuth, Móricz, Ady), és egyben ismert összekötő hidat jelentettek a magyarság és a nyugati kultúra között. A protestáns iskolákat ezenkívül Magyarországon mindenkor a legnagyobbfokú vallási és nemzetiségi türelem és haladás iránti fogékonyság jellemezte.

Kívánatosnak tartanók, ha a protestáns egyházak és protestáns társadalmi szervezetek lehetővé tennék, hogy Európának erre a célra alkalmasnak látszó városában protestáns vezetés alatt álló magyar középiskola létesüljön internátussal egybekötve, mely kint, az emigrációban hajlékot adna a nyugati szellemű korszerű magyar protestáns nevelésnek. Ez az iskola lenne hivatva arra, hogy a holnapi Magyarország számára korszerűen művelt, nyugati szellemű és a legszebb magyar nemzeti és történeti hagyományoktól áthatott protestáns értelmiséget neveljen az európai és nemzeti egység és összefogás jegyében. Ez az intézmény lenne hivatva arra is, hogy a nagyvilágba szétszóródott magyarság protestáns lelkészi hivatásra készülő fiai számára a kellő széles látókörű és korszerű nevelést és előképzést lehetővé tegye. A létesítendő magyar protestáns gimnáziumnak elképzelésünk szerint jövőbeni hivatása lenne, hogy amidőn a magyar nép végre a San Franciscó-i Chartában biztosított szabadságjogok birtokába lép, a magyarországi protestáns értelmiség kiváló fiai részére továbbra is biztosítsa a legmagasabb rendű külföldi protestáns nevelődési lehetőség folyamatosságát.

Úgy hisszük, hogy ama megdöbbentő arányú áldozatok után, melyet magyar ifjúságunk és értelmiségünk az általános emberi szabadságjogok érdekében a közelmúltban vállalt, méltányos az a követelmény, hogy menekült magyar protestáns középiskolásainkat ne zárjuk el a korszerű európai és magyar protestáns művelődés áldásaitól és jótéteményeitől.

Bécs, 1957. július 20.

Az Ausztriában élő magyar protestáns tanárok
munkaközösségének vezetősége“

Az angol és német fordításban is elkészített nyilatkozattal ezután aláírói számos hivatalos helyen, nyugat-európai és nemzetközi intézményeknél és szervezeteknél kilincseltek, ám érdemleges választ sehonnan sem kaptak. Ennek okát Szépfalusi István elsősorban abban látta, hogy „a holland és a svájci református, valamint a német és a skandináv evangélikus egyházak középiskoláinak és kollégiumainak sohasem volt olyan nagy a jelentőségük nemzeti művelődésük történetében, mint a megnevezett magyar intézményeknek”. Így legkevésbé sem Peéryn, illetve a tervezet aláíróin múlott, hogy kezdeményezésük végül is eredménytelenül kimúlt: „Az egyházi világszervezetektől is csupán udvarias elutasítólevél, avagy a végső döntést a következő 1–2 év múlva összeülő pénzügyi bizottság elé utaló, elnapoló értesítések érkeztek – olvasható tovább a kérdésről Szépfalusi Istvánnak az ausztriai magyarság helyzetéről írt szociográfiai elemzésében. – Többen a jól működő demokratikus nyugati állami iskolákra hivatkoztak, ezért tervezetünkre pénzügyi keretük a rendkívüli költségvetésben sem volt.“

Lőrinczy Huba

Két példázat az emberi kapcsolatok szövevényes voltáról

Márai Sándor: Eszter hagyatéka; Déli szél

Kiss Endrének

„Kedves gyermek (…), mi van az emberek között? …Maga nem tudja még, hányféle kapcsolat van, az emberek négy-öt fogalommal gondolkoznak, van barátság, szerelem, rokonszenv, bizalom… De van más is, aminek nincsen neve. Van titkosabb és érthetetlenebb kapcsolat is, ami nem barátság, nem is szerelem, s mégis olyan forró és eleven, hogy nem lehet kitérni előle.”1

Márai Sándor karteziánus elmének, az európai gondolkodásban, kultúrában, művészetben oly nagy hagyományú racionalizmus örökösének és folytatójának tudta magát. Híres konfessziója az *Egy polgár vallomásai*nak zárlatából közismert: „Aki ma ír, mintha csak tanúságot akarna tenni egy későbbi kor számára … tanúságot arról, hogy a század, amelyben születtünk, valamikor az értelem diadalát hirdette. S utolsó pillanatig, amíg a betűt leírnom engedik, tanúskodni akarok erről, hogy volt egy kor és élt néhány nemzedék, amely az értelem diadalát hirdette az ösztönök felett, s hitt a szellem ellenálló erejében (…)”,2 s még számos, hasonló kijelentését citálhatnánk.

A legkevésbé sem vonja kétségbe e meggyőződés, e program érvényét az a tény, hogy a Márai-életmű tekintélyes hányada nem a ráció fénykörében lezajló és teljesülő dolgokról hoz hírt, hanem épp ellenkezőleg: olyan folyamatokról és fordulatokról tudósít gyakorta, amelyek kisiklanak a józan ész fennhatósága és ellenőrzése alól, oly embereket mutat meg, „…kiket valóban homályos erők kergetnek és formálnak“, kik alig-alig igazodnak el „…az értelem parányi lámpásával az ösztön és a szenvedély nagy homályában (…)“.3 Nem véletlen, hogy szerzőnk legelső – utóbb megtagadott – regényének, *A mészáros*nak egy hiperbolizált, a szellem világát nem ismerő ösztönlény a főalakja, nem véletlenül taszítják tébolyba a lélek démonai a *Bébi vagy az első szerelem* naplóíró tanárhősét, nem véletlenül menekülnek egy – a felnőttek „racionális” világát tagadó – irracionális lázadásba a *Zendülők* diákjai, nem véletlenül veti magát bele készséggel a kallódásba és a káoszba az *Idegen emberek* ifjú hőse, nem véletlenül tör ki a józan ész s az önfegyelem vonta életkeretek közül és vetemedik végül gyilkosságra *A sziget* nyelvtudósa, s nem véletlenül tekint kínlódva az „éjszaka” mélységeibe a *Válás Budán* bírója és doktora.4 Mindez nem lehet merő véletlen, s meggondolkodtató számunkra az is: az *Egy polgár vallomásai*nak elbeszélője utólag is csak részlegesen tud eligazodni önnön gyermekkorának s lázas fiatalságának megannyi neurózisa, traumája, rebelliója, hirtelen, nem észelvű cselekedete közt, teljes, racionális magyarázatot nem mindenkor ad, nem is képes adni saját tetteiről, létének, sorsának fordulatairól sem. Vagyis: a szóba hozott regények nem épp az „értelem diadalát” hirdetik „az ösztönök felett” (vagy ha mégis – mint például a *Válás Budán* utolsó fejezete – csupán verbálisan, netán ironikusan), hanem inkább megfordítva: az ösztönök diadalát az értelem felett. Nem, avagy: nemcsak a ráció kormányozza a világot s benne az embert – derül ki e könyvekből, ámde Márai még így sem hűtelen a maga karteziánus meggyőződéséhez, szemléletéhez, módszereihez. A fölsorolt művek – jusson bárkinek is bennük a narrátori szerep – tanúsítják: szerzőjük rendre azon iparkodik, hogy eligazodjék és eligazítson (amennyire lehet) „…az értelem parányi lámpásával az ösztön és a szenvedély nagy homályában…“, olykor – példának okáért *A sziget*ben – finoman érzékeltetvén az ésszerű megközelítés, a racionális magyarázat határait. Jóllehet agnoszticizmust sugall a *Csutora* történetmondójának rezignált kijelentése – „Ismerjük be, hogy fogalmunk sincsen az emberi indulatok természetéről, a szakértő is legfeljebb csak a jelenséget tudja kitapintani, s van valamilyen hártyája a léleknek, melyet a kutatótűvel megsérteni veszedelmes és felelőtlen vállalkozás“5 –, a szépíró Márai nem e verdikt szellemében tevékenykedik. Ha tisztában is van az észelvű megismerés korlátaival, a ráció nevében és jegyében közelít a világ dolgaihoz, a psziché – és az emberi kapcsolatok rejtelmeihez, márpedig ez utóbbi bogozása úgyszintén eléggé kilátástalan próbálkozásnak tűnik fel számára. „Olyan kevés az, amit egymásról tudunk, mindenfelé zavar, oktalan féltés, fájdalmas, önző igények az emberi világban, *semmi remény reá, hogy egyszer nevén nevezhetjük a titkot, mely embert emberhez kötöz* – mit tudhatunk hát a létezés egy alacsonyabb köréről, ahol (…) hátborzongatóan idegen nyelven folytatják élőlények az örök társalgást, melynek talán célja sincs?” – áll konzekvenciaként a kutya és kutya, állat és ember, ember és ember viszonyát vizsgáló *Csutorá*ban.*6* Az itt és az előbbi idézetben megszólaló szkepszis fölötte hasonlít az „ignoramus et ignorabimus” tételéhez, mégsem jelenti azt, hogy Márai ab ovo letesz a lélek és az emberi kapcsolatok rejtelmeinek legalább viszonylagos földerítéséről. A dolgok kifürkészhetetlensége nem jelenti számára egyben a fürkészésről való lemondást, mi több: a „jelenség” puszta „kitapintásával” sem éri be. Újra s újra megkísérli, hogy a felszín alá, a talányok közelébe férkőzzék, s néven nevezze a megnevezhetetlent – a korántsem mindenhatónak vélt értelem és a maga által is tökéletlennek vélt eszköz, a nyelv segítségével.

A két vizsgálandó kisregény, az *Eszter hagyatéka* és a *Déli szél* esetében sincs ez másként. Mindkét mű példázat az emberi kapcsolatok szövevényes mivoltáról, mindkettő az értelem fénysugarával világít be a józan ész határain túl fekvő tartományokba, mindkettő a titok (a titkok) nevére kíváncsi, s mindkettőből kiderül: a nem racionális dolgok birodalmát rációval képtelenség meghódítani, mert az ésszerűben nem fér el az ésszerűtlen, mert minden kimondás mögött ott sötétlik a kimondatlan és a kimondhatatlan, mert a rejtélyeket csupán érinteni s részleges érvénnyel magyarázni lehet, teljességgel fölfejteni nem. („Laci nem tűr titkot maga körül. De az emberek őrzik titkukat” – áll egy helyütt [28.]7 az *Eszter hagyatéká*ban, s akár tanulmányunk mottóját is újra idézhetnők.) S épp e közös mag, a végtanulságok emez egybehangzása indokolja a két kisregény társulását. Noha az 1938-ban született *Eszter hagyatéka* és az 1939-ben íródott *Déli szél* közt felötlőek a különbségek – a két történet nem áll semminő

rokonságban, eltér a narrációjuk, epikai arculatuk, merőben mások a jellegadó sajátosságaik –, összepántolásuk, egy kötetbe foglalásuk mégsem a véletlen, a szükség avagy az önkény műve. Márai pontosan tudta, hogy „magasabb szempontból" nagyon is együvé illenek.

Az elsőül 1939-ben – *Eszter hagyatéka* címmel – megjelent kisregények nem egészen a *Napnyugati őrjárat*ban vázolt írói elképzelést követik: „Szeretném az élet anyagát feloldani a művészet dimenziójában a nehézkedés törvénye alól – olyan könyvet szeretnék írni, melyben a hősök asztal körül ülnek, májas hurkát vacsoráznak, s politikáról és szerelemről beszélgetnek, mint egy realista regényben, csak éppen asztal, székek s ők maguk ötven centiméter magasságban lebegnek padló és mennyezet között – miért? Mert ez az ötven centiméter, ég és föld között, ez a lebegés bennünk a titok. Ezt szeretném!"8 Az itt körvonalazott idea – nézetünk szerint – inkább az 1937-es *A féltékenyek*ben (eredetileg így, határozott névelős címmel!) testesült meg, abban a műben, amelyet saját, „hétköznapok és csodák" koncepciójának igazolásaként oly lelkesülten méltatott Szerb Antal.9 Az *Eszter hagyatéka* és a *Déli szél* jobban kötődik a „hétköznapok", mintsem a „csodák" világához. Mivel jóval több, s főként közvetlenebb valóságvonatkozással rendelkeznek, a „nehézkedés törvénye" erősebben érvényesül bennük, mint a Garrenek históriájában, nem „lebegnek ötven centiméter magasságban" „ég és föld között". Ámde azt sem állíthatjuk róluk, hogy teljességgel visszaszálltak a földi körülmények, a „realista regény" dimenziói közé. Parabolikusságuk *A féltékenyek*hez kapcsolja őket, életanyaguk úgyszintén ösztövérnek, egy-egy helyzetük, fordulatuk, megoldásuk akár kimódoltnak is tetszhet, nem meglepő hát, hogy a kötet amennyire élénk, úgyannyira vegyes kritikai fogadtatásra talált. A szinte feltétel nélküli hódolattól a tárgyilagos méltatáson s a gyengédebb vagy keményebb bírálattal elegy elismerésen át a majdnem teljes elutasításig terjed a skála.10 A legnagyobb rajongással Molter Károly, a legfanyarabbul Örley István nyilatkozik a kötetről, s túl a meghökkentően eltérő értékítéleteken, a legváltozatosabb – egymásnak gyakorta szögesen ellentmondó – állítások, nézetek, észrevételek sokaságában gyönyörködhetünk. Megtudjuk, hogy a címadó kisregény, az *Eszter hagyatéka* a jóval kiérleltebb, tökéletesebb alkotás (Cs. Szabó László, Molter Károly, Méliusz József – utóbbi két recenzens szerint egyenesen „remekmű"), s megtudjuk, hogy a *Déli szél* tökéletlen voltában is jobb, sikerültebb alkotás (Örley István). Megtudjuk, hogy Márai hatásos stiliszta (Lovass Gyula), hogy „…a stílus felől közeledik az élethez…", s a *Déli szél* – bár „üresen fut" – „…a stílus remeklése…" (Rónay György), megtudjuk, hogy e kötetben is jó pár „…elragadóan szép és okos mondat" akad (Örley István), megtudjuk, hogy az *Eszter hagyatéká*nak, „…mint majdnem minden Márai-könyvnek, a stílus a legértékesebb oldala", és „A hosszadalmas mondatokat és a tartalom nélküli oldalakat könnyen menti meg a nagy belső kultúrájú fölény…", az „irály" (Vájlok Sándor) – s megtudjuk, hogy Eszter „…a köznyelv igénytelenségében, szürke prózában…" beszél, „…nincs dikciója…" (Molter Károly). Korántsem ironizáló szándékkal, csupán a megítélések szélsőségeinek szemléltetésére citáltuk az egymást kizáró vélekedéseket. Számunkra, s főként szempontunkból az eddigieknél sokkalta fontosabbak az olyféle megjegyzések, mint a Cs. Szabó Lászlóé, aki szerint „A két elbeszélés tárgya közös (…)" – kár, hogy a bíráló nem fejtette ki bővebben, mit is ért e mellékesen odavetett s meglehetősen enigmatikus kijelentésen –, mint a Vajda Endréé: „Márai elsősorban gondolkozó. A tiszta gondolat kergeti az emberi lélek felé (…)", s az a többeknél is – eltérő értékhangsúllyal – szereplő észrevétel, hogy Márai regényei színház- és színpadszerűek. „…csodálatos színielőadás"-nak nevezi – gunyorosan – a címadó kisregényt Örley, „operát", „hullámzó dallamú drámát" emleget Cs. Szabó, „görög tragédia nézőterén" érzi magát (az *Eszter hagyatéká*t olvasván) Molter Károly, Rónay György meg úgy találja: a *Déli szél* megoldása nem más, mint „…a regény összesűrítése egy délutánba, s az egész délután színpadra emelése. (…) az élet színpad, és az alakok a színpadon mozognak. Az író egyszerre formálja és szemléli a drámát, s a »mű«: gazdagon hangszerelt operák (sic!) a »világ színházában«." S nem kevésbé érdekesek azok a megnyilvánulások, amelyek a két kisregény mesterséges zártságát teszik szóvá, illetőleg a klasszikus realizmust, a valódi élet dús tenyészetét, a valósághitelt, a valósághűséget kérik számon Máraitól. „…az író végképp kirúgta maga alól a valóság talaját" – állítja Örley István; „Mi léphet az egészen eldobott valóság helyébe?" – kérdi, majd „…a valóság gyökereit megtartó…" művekkel veti össze az *Eszter hagyatéká*t, kijelentvén: a történet helyzetei, jelenetei „…nem csupán a valóság síkjára vetítve elképzelhetetlenek, de (…) művészileg sem meggyőzők." Rónay György – nem a legszerencsésebb szembesítés tán – Móricz, a móriczi realizmus felől szemléli Márait, kevesellvén utóbbinál az „élet", a „valóság" sűrűjéből kihasított nyersanyagot, hiányolván a „külső" cselekményt, a hiteles dialógusokat, sokallván a „belső" cselekményt, a lelki drámák „…valósággal szövettani pontosságú boncolásá"-t, amely „laboratóriumban", „A mikroszkóp alatt vagy a lombikban" zajlik le, „hermetikus elzártság"-ban. Rímel erre – ha megengedőbb is – Lovass Gyula véleménye: „Zárt és határolt világ szorong a két új Márai-novellában. (…) Márai módszerében van valami mesterségesen kiemelő, erőszakosan elhatároló, tudatosan beállító vonás (…), valami önkéntes elhatároltság és valami erőszakos szétbontás (…)", s szerinte veszélyes, ha „…egy író a »titkokkal« és a kifejezhetetlennel (…)" küzd folytonosan. Mindezen (a művek színházszerűségét, a hagyományos realizmus hiányát és a Márai munkamódszerét érintő) észrevételek segítségünkre és hasznunkra lesznek a későbbiek során.

Az *Eszter hagyatéka* és a *Déli szél* egyébiránt hamarosan kikerült a kritikusi (s nyilván az olvasói) figyelem középpontjából. Nézetünk szerint nem annyira immanens értékeik szűkösebb volta miatt szorultak a háttérbe, hanem inkább az elkövetkező évek Márai-könyvei, főként a két, 1940-es remeklés, a *Szindbád hazamegy,* illetőleg a *Vendégjáték Bolzanóban* borítottak tartós homályt reájuk. A feledésből, a tetszhalálból a későbbi idők, a későbbi kutatások sem ragadták ki őket; 1943 után ötvennyolc év telt el újabb megjelentetésükig,11 s Rónay Lászlón, valamint Szegedy-Maszák Mihályon kívül érdemben senki nem foglalkozott velük. Az előbbi monográfus adta analízis12 a sokkalta terjedelmesebb, ámde számos konklúziója – kivált az *Eszter hagyatéka* esetében – az egykorú bírálatok kifogásait ismétli, és – nekünk olybá tetszik – az okfejtés némely részletei, állításai meggyőzőbbek, mint az elemzés egésze. Szegedy-Maszák Mihály jószerével csak a két történet lényegének fölvillantására és egy-két következtetés levonására szorítkozik.13 Szűkszavú, tartózkodó hangvételű fejtegetése semminő értékítéletet nem tartalmaz, ellentétben a Rónayéval, amely a *Déli szél* fensőségét tételezi. Mivel mind a kortársi kritikák, mind a frissebb értelmezések hiányérzetet keltenek bennünk (utóbbiak már csak pontatlanságaik okán is), úgy találjuk: semmiképp sem fölösleges egy újabb interpretációs kísérlet.

Egy régi udvarház utolsó gazdái – avagy „…kötve vagyunk ellenségeinkhez, s ők sem menekülhetnek előlünk":

Eszter hagyatéka

A kötetnyitó kisregény egy tudottan önkifosztó, önveszejtő, vagyis ésszerűtlen, a ráció és a logika határait áthágó döntés körülményeiről, közvetlen és közvetett előzményeiről tudósít, s már a címe sem egyértelmű és világos. Nem kétséges: a „hagyaték" szó részint az emlékező följegyzéseire vonatkozik 14 (meglehet az is, hogy Kármán József művére, a *Fanni hagyományai*ra utal15), ámde vonatkozhat másrészt Eszter öröklött vagyonára, utolsó menedékére – a házra és a kertre – is, amelyet rendelkezése értelmében másvalaki, egy kivénhedt kalandor áruba bocsájthat. Melyik jelentés a valószínűbb? Nehéz, szinte lehetetlen eldönteni, s a

cím keltette bizonytalanságot fenntartja, sőt fokozza a regényszöveg, mert minden verbális indoklás, minden, észelvűnek tetsző magyarázat és magyarázkodás ellenére marad a hősnő végzetes tettében is valami tisztázatlan és tisztázhatatlan.

Az *Eszter hagyatéka* énformájú visszatekintés, s következik ebből, hogy a narrátor egyben részese, szereplője is a maga fölidézte történetnek. Márai – észrevették a kortársak is16 – felötlően vonzódott az egyes szám első személyű előadásmódhoz; e művet megelőzően és követően is számos könyvét vitte sikerre ez a megoldás, élete alkonyán mégis szkeptikusan vélekedett róla: „A regény csak harmadik személyben igazán »regény«. Másképpen monológ vagy értekezés. De a harmadik személyes regény olvasása közben az olvasónak néha kedve lenne megkérdezni az írót: »Honnan tudja, kedves mester?« Csakugyan, honnan »tudja« az író, mit érzett, gondolt a hős bizonyos pillanatokban? Egyes szám első személyben minden elhihető. Harmadik személyben minden mesterkélt. Mégis, a regény, ha csakugyan az, harmadik személyben tökéletes."17 Ha osztanók a szerző kései felfogását, az *Eszter hagyatéká*t (is) szükségképp „elhihető" történetnek, ámde tökéletlen epikai alakzatnak kellene tartanunk – ez azonban koránt sincs így. Az énforma, a monológ ebben a regényben teljességgel adekvát és indokolt, sőt: az elbeszélő léthelyzete felől nézvést az egyedül lehetséges megnyilatkozási mód. A fikció szerint egy magát öregnek tudó, sorsába, magányába végleg befalazódott, mi több: a közeles halálra készülődő nő néz szembe múltjával, s a tudatában rég készen álló számvetést ezúttal – egy belső „hang" parancsára – írásban is rögzíti (7–8.). A magánbeszéd ilyképp – akár a *Bébi vagy az első szerelem* esetében – a hős szituációjának kifejezője, egyszersmind legtermészetesebb folyománya.

Az énformában megszólaló Eszter kivételes pozíció birtokosa, narrátor és központi figura egy személyben. Hangsúlyozott esendősége ellenére korlátlan ura a szavaiból fölépülő regényvilágnak, a szövegben mindvégig az ő szólama, az ő perspektívája érvényesül. Csak arról értesülhetünk, amit ő följegyzésre érdemesnek tart, mindent és mindenkit csak az ő nézőpontjából szemlélhetünk, csak az ő beállítása alapján ítélhetünk meg, ő a tolmácsa valamennyi szereplő beszédének, s ráadásként minderre teljességgel ki vagyunk szolgáltatva a történetmondói memória önkényének. Utal ugyan arra a címszereplő, hogy egynémely dolgok elmosódtak emlékezetében (9., 13., 52–53., 67., 140. stb.), mégis azon iparkodik folyvást, hogy az általa előadottak az abszolút pontosság és hitelesség, a hiánytalan egész benyomását keltsék. Úgy tartja: csak a többiek memóriája esendő. A látogatóról és a látogatásról „…Tibor, Laci és Endre haláluk órájáig mesélnek majd, összecserélve szavait, helyesbítve emlékeit, idézve és tagadva a valóság képeit" (52.). Az ő ambíciója viszont: „Szeretném e nap történetét hűségesen elmesélni" (uo.). Kerek és zárt, véglegesre formált, simára esztergályozott felületű históriát kapunk ilyképp, amely mintha mentes volna mindennémű szubjektív elfogultságtól és beavatkozástól, amelyre mintha nem volnának érvényesek a tudat- és memóriaműködés törvényei. Márpedig az emlékezés korántsem mechanikus és objektív, pusztán reproduktív tevékenység, hanem nagyon is dinamikus, a múlt eseményeit állandóan felbontó, átalakító és átértékelő, *produktív* vállalkozás. Egy-két tétova mondatot leszámítva (például: „Kezdem hinni, hogy azok a végzetes, nagy elhatározások, melyek megszabják életünk jellegzetes sorsvonalát, sokkal kevésbé öntudatosak, mint később a visszapillantás, emlékezés óráiban hisszük": 9.), az a belátás, az a felismerés hiányzik az *Eszter hagyatéká*ból, hogy a visszatekintés, a megidézés – újjáteremtés, az, amelyről oly szépen beszélt a *Színek és évek* Pórtelky Magdája: „Mindennek, ami történik, oly sokféle oka van; nem tudom, mindig a legigazabbat találom-e meg, ha *egy* okot keresek – és nem tudom, minden apróság éppen *úgy* történt-e, vagy csak sokszor gondoltam és mondtam *úgy* el azóta, és már magam is hiszem. (…) Minden pihenőhelyről nézve egészen más a panoráma. Így van ez az eseményekkel is talán; és meglehet, hogy amit ma az élettörténetemnek gondolok, az csak mostani gondolkodásom szerint formált kép az életemről."18 A Márai-kisregény hősnője nem örökös mozgásában, átrendeződésében ragadja meg a teleologikusan előhívott múltat, hanem „őseredeti" állapotában akarja megmerevíteni, s egy ponton rögzíteni. Ez a törekvés, ez a sajátosság váltotta ki – egyebek közt – Örley István heves ellenérzését, ezért vélte „bárminemű fejlődés"-re képtelen, „*a teljes mozdulatlanság*"-ban leledző „gépek"-nek, „automaták"-nak a szereplőket, kiknek „…még az utolsó pillarebbenésük is *beszabályozott*19 – s ha nem számolnánk a mű példázatos jellegével, valamint azzal, hogy egy rég lezajlott, a tudat zárványaként őrzött történettel van dolgunk, akár magunk is az ő álláspontjára helyezkedhetnénk.

Az *Eszter hagyatéka,* jóllehet éppúgy énformájú visszapillantás, mint Ambrus Zoltántól a *Solus eris* avagy *A tóparti gyilkosság,* Kaffka Margittól a *Színek és évek,* illetőleg Babitstól *A gólyakalifa*, más arculatú epikai alakzatot teremt, mint amazok. Nem a folyamatrajzra, hanem a végkifejletre összpontosít, s hiányzik belőle a megírás jelenének és a fölidézett múltnak a szembesülése, termékeny párbeszéde, interferenciája. Jóllehet három év pergett el az Eszter számára végzetes nap óta (7.), e három esztendőnek nincs semminő tartalma és „kiterjedése". „Lajos elment, vége volt a napnak, az élet egy részletének. Éltünk tovább" (52.) – ennyivé zsugorodik össze a „közbülső" idők története, s nem csupán a számára sorsfordító délután baljós következményeinek taglalását mellőzi teljességgel az elbeszélő, hanem „jelenének", adott léthelyzetének – bármi szűkszavú – bemutatását is. A memoáríró Eszter mintegy időn és téren kívül, a semmiben lebeg, az emlékirat-készítés tartama és kulisszái egyaránt érzékelhetetlenek. A szövegből még az sem világlik ki, hol is veti papírra följegyzéseit a címszereplő: valamely csoda folytán még mindig a régi kúria falai közt – avagy abban az intézetben, amelyet kifosztója, Lajos álságos eufemizmussal „magános úrinők" „otthon"-ának, ő maga pedig kíméletlen nyíltsággal „szegényház"-nak nevez (127.), amiként nem derül ki az sem: mi történt a többi szereplővel, családtaggal, ismerőssel (legfőként Lajossal), él-e még és merre az öreg rokon s egyetlen lelki társ, Nunu etc. Jelzi mindez (mert jelentéshordozó elem az elhallgatás, a hiány is): Eszternek csakis a három évvel korábbi múltjához van köze; az azóta lefolyt események és jelenének körülményei nem léteznek, illetőleg érdektelenek számára. Ő – holott tovább élt – valójában megsemmisült azon a szürkületbe hajló délutánon, amidőn végre fölismerte és elismerte egy „törvény" hatalmát, egy törvényét, amely nem fér meg a józan ész vonta kereteken belül, s amelynek hatálya alól évtizedeken át kétségbeesetten – ám hasztalanul – próbált kisiklani. Ha tagadta is a végzetes találkozásig, titkon tudta: „…még mindig nem sejtem az igazat az életről s másokról sem, s Lajoson keresztül tudhatom csak meg az igazságot – igen, a hazug Lajoson keresztül" (51.), ki „…hazugsággal kezdi, azután hazudozás közben áthevül és elsírja magát; könnyekkel szemében hazudik tovább, s végül, mindenki legnagyobb meglepetésére, már az igazat mondja, oly folyékonyan, mint kezdetben a hazugságot…" (38.). Eszter ama bizonyos délutánon jut az igazság birtokába, s mert átlátja és bevallja azt is, hogy korábban nem engedelmeskedett „…egy törvénynek vagy parancsnak, amely erősebb, mint a világ és az értelem törvényei…" (135.), úgy dönt: pótolja, jóváteszi hajdani mulasztását. Vállalva a koldusbotot, minden vagyonát – házát és kertjét – Lajos, a (nevezzük ideiglenesen és pontatlanul így!) szélhámos kénye-kedvére bocsájtja. Hiszi, ha késve is, e gesztussal (s azzal, hogy megírja a mindent megvilágosító és eldöntő nap históriáját) „teljesítette kötelességét" (7., 8., 9.), s az immár három esztendeje tartó tetszhalál után nyugodtan várhatja az igazit. Megérett reá.

Nyilvánvaló az eddigiek alapján: az *Eszter hagyatéka* (egyetemben a *Déli szél*lel) éppúgy krízisregény, mint Márai nagyepikai vállalkozásainak szinte mindenike a harmincas-negyvenes években. Válságszituációt idéz meg, egyetlen nap eseményeit, s e nap történései elé és közé a jóval távolabbi múlt emlékképeit, jellegzetes és kommentált élethelyzeteit is bemetszi; a színhelyek száma csekély (az udvarház kertjében, de leginkább a szobáiban zajlik le minden), alig néhány fős a szereplőgárda (s a két protagonistán kívül fontosabb figurának legföljebb Endre, a közjegyző, Éva – Lajos leánya – és Nunu tekinthető), s ezúttal sem marad el az összterjedelem tekintélyes hányadát – itt az ötödét – kitevő szópárbaj, amely most közelebb áll a valódi dialógushoz, mint a szerző

más műveiben, ahol is legtöbbnyire egymást követő, de nem egymásnak válaszoló monológok láncolatával találkozhatni. Túl ez utóbb említett eltérésen, valamint azon, hogy az *Eszter hagyatéka* csupán a rég megélt válság elbeszélésére összpontosít, kivonván a szövegvilágból a narráció jelenének dimenzióját (s ekként az idő- és tudatszembesítés lehetőségét), a könyv mindenben megfelel a krízisregény Márai kiformálta modelljének. (A még érzékelhető, igen apró különbségek a szituáció és a história egyedi voltából erednek, s mit sem módosítanak az alakzat jellegadó sajátosságain.)

A szokás szerint nem épp eseménydús történet kivonata könnyedén elkészíthető. Lajos, az öregedő kalandor – ki hajdanán elébb Eszternek tette a szépet, hogy utóbb mégis nővérét, Vilmát vegye nőül – mintegy húsz év múltán táviratban jelenti be: visszalátogat családostul „csínytevéseinek" egyik színhelyére, a vidéki városkába, az udvarházba. (Föltétlenül érdemes megjegyeznünk: a későbbi – 1942-es – keltezésű regény, *A gyertyák csonkig égnek* nyitánya ugyanezt a sablont követi. Ott levél adja hírül a főhősnek, Henriknek, hogy egykori barátja és tiszttársa, Konrád sok évtized teltével látogatóba érkezik hozzá, s a két könyvnek nem csupán az indulása, az alaphelyzete hasonló. Itt egy vidéki kúria, ott egy vidéki kastély a nagy találkozás színtere, itt is, ott is számvetésbe torkollik a kései viszontlátás, s ha itt a vénülő *Nunu,* amott az ősöreg *Nini* a központi szereplő legfőbb szövetségese, titkainak szófukar tudója, értője, öltözékével, viselkedésével [stb.] pedig az állandóság, az „időtlenség" megtestesítője. S tegyük még hozzá: mindkét regény tündöklő nyárutón-őszelőn játszódik, mindkettőbe besüvít az ablakokat föltépő szélvihar, mindkettőben a gyertya, a gyertyák csonkig égésére várnak, és mindkettő az elválhatatlan társak – Eszter és Nunu, illetőleg Henrik és Nini – beszélgetésével záródik. [Márai olykor fesztelenül – öntudatlanul? szándékosan? – ismétli tulajdon ötleteit, fogásait, hőstípusait, regényképleteit.]). Eszter – mint körötte szinte mindenki – szeretné hinni, hogy a nem hívott (de titkon mindig várt) vendég összes vétkét jóvátenni jön, s „…mindenkinek megadja, amivel tartozik: bevált esküt és adóslevelet!" (47.) – ösztönei azonban megsúgják: csakis a legrosszabbat, a végső kifosztatást várhatja a találkozástól. Természetesen ez utóbbi megérzés a helyes. A hivalkodó színű és méretű, bérelt gépkocsin két felnőtt gyermekével, új asszonnyal (Vilma rég meghalt!) s annak fiával érkező Lajos ugyanott és ugyanúgy folytatja, ahol és ahogy húsz esztendővel korábban abbahagyta (az azonosságot, az „örök visszatérést" szemléltető két jelenet – 48–50. – 53. – egymásba öltése mesteri), majd szédítő cirkuszi-színházi mutatványba fog. Szuggesztív produkciójával, szavaival, ajándékaival – a józan értelmet képviselő Endre a kivétel – többé-kevésbé mindenkit elbűvöl, hogy (egy elszólást leszámítva: 67.) csak a delejezés után térjen lassan, óvatosan a tárgyra. Elébb a lányával puhíttat, s Éva „küldetése" részleges sikerrel jár: fölébreszti Eszterben a bűntudatot, amiért Vilma korai elmúlása után megfutamodott a gyermeknevelés felelőssége és a Lajossal közös élet kockázata elől, és korábban sem volt eléggé elszánt és merész, holott szerette és múlhatatlanul szereti a férfit. S mert egykoron gyáva volt és mulasztott, most segítenie kell. Ily előkészítést követően Lajos immár bevégezheti a „művet", s ő – Lukács György kedvelt fordulatával élve – keresztül is hazudja magát az igazsághoz; hivatkozván a „törvényre", amely szerint őket a végzet mindörökké egymáshoz kötözte, s ami egyszer elkezdődött, annak be kell fejeződnie (119–124.), elragadja Eszter minden vagyonát. S a nő ért a hazugságba csomagolt igazságból (125.), megérti, mit kellett volna hajdanán tennie. Aláírja hát a számára végzetes szerződést, s hasztalan tántorítaná el döntésétől észérvekkel a régi barát, Endre, nem másít elhatározásán. Estére a vendégek – kifosztván a házat – eltakarodnak, s éjféltájt az ágyában fekvő Eszter arra kéri az őt egyedül, szavak nélkül is (meg)értő Nunut: olvasná föl neki Lajos évtizedekkel előbb írt, ám csak most előkerült szerelmes leveleit… A hű társ teljesíti is a kívánságot, mígnem a viharos szeptember végi szél betör a szobába, és kioltja a gyertya lángját.

Több-kevesebb és elkerülhetetlen egyszerűsítéssel mindössze ennyi az Eszter által fölidézettek summázata; a most említetlen maradt, valamilyen szempontból mégis fontos részletek, vonatkozások a továbbiakban kerülnek szóba. Fűzzük még ide: a szövegben szereplő fiktív valóságelemek közül számos hordoz önmagán túlmutató többletjelentést, megy át a spontán jelképesedés folyamatán. A kúria, az évszak, a táj mindenekelőtt. A némileg roskatag, ámde hatalmas udvarház (70.), a múlt, a nyugalom, a biztonság megtestesítője, az őszelőbe váltó nyárutó, az elébb napfényben fürdő, bár elvirulóban lévő, majd eső áztatta, szélvihar tépte szeptember végi kert, a dáliák (27–28., 30., 97., 137., 138., 140.) – benne, bennük a címszereplő léthelyzete, sorsfordulata is tárgyiasul. A família, a nemzedéki folytonosság jelképe az ereklyeként őrzött gyűrű, szimbolikus, hogy a család ez egyetlen értéktárgyát, a platinába foglalt gyémántot az örökös pénzzavarral küszködő Lajos értéktelen másolatra cseréli (20–26., 103–107.), s szimbolikus az is, hogy Eszter e tudottan hamis ékszerrel az ujján szenderül álomba az újratalálkozás előtti éjszakán (27.). Sugallatos, hogy az elbeszélő „…a régi jelmezek egyikét (…), az élet jelmezét", lila ruháját ölti magára a férfi érkeztekor (51.), hogy a vendég – mintegy álságos „válaszként" erre – „…egy nehéz, lila selyem vállkendő"-vel ajándékozza meg (74.), amiként sugallatos a végső szócsata közben lehulló szürkület, majd a sötétség is (97., 122–124., 128.) – ne folytassuk! Jegyezzük meg inkább, hogy az *Eszter hagyatéká*nak eseménylánca, motívumhálója, egy-egy részlete – sajnos! – nem csupán nemes anyagból készült. Olcsó fogások, rég elcsépelt fordulatok tünedeznek föl itt-amott. Ilyennek véljük a gyűrűhamisítás históriáját, a hallgatódzási jelenetet (28–31.), a Vilma által hajdan elsikkasztott, sokáig rejtőzködő, majd épp a kellő pillanatban megkerülő levelek történetét, a fondorlat s a véletlenek eme kimódolt összjátékát (82–91., 108–109., 113–114., 116–117., 121., 138–140.). Ne tagadjuk: a regény támpillérei közé tartoznak e kétes értékű elemek (legkivált az utolsó!), nélkülük összeomlanék az építmény… S mintha tán egy kissé sietősen, nem a legnagyobb műgonddal íródott volna ez a könyv – a szöveg belső ellentmondásai legalábbis erről árulkodnak. Az időjelzések, az időviszonyok tisztázatlansága, bizonytalansága tűnik föl elsőül (Lajos hol ötvenhárom éves: 12., hol ötvenhat: 107., hol tíz, hol tizenöt, hol húsz évvel korábban zajlott le vele az utolsó találkozás: 46., 47., 48., 50. etc.), e kontradikciókat viszont tulajdoníthatjuk még akár a szerzői, akár a narrátori memória esendőségének, kihagyásainak. Más hibákra kevesebb a mentség. Vilma egyszer a húga (13.), másszor a nővére (83., 86.) a címszereplőnek (csakis az utóbbi lehet!), Lajos sohasem írt terveiről a leveleiben (15.) – s leveleiben mégis rendszeresen „…felvázolta a nagyszabású tervet, mely éppen most foglalkoztatja eszméletét…" (uo.); Lajos „…soha nem szerette a bort…" (33.) – ugyanő „italos fejjel" kér kölcsönt (49.) – ne folytassuk ezt sem! Az igénytelenebb megoldások, a szövedékbe keveredő gyarlóbb minőségű szálak s a figyelmetlenségek egyaránt jelzik: e kisregény – függetlenül jelenlegi, zajosnak mondható németországi sikerétől – tagadhatatlan értékei, mélységei ellenére sem tartozik írójának legjelentékenyebb alkotásai közé.

Művészi értéket bajos képzelnünk mélység nélkül. Az *Eszter hagyatéká*nak értékei is legfőként az epikai fikció mélységeiből következnek, mélységekre pedig mindenekelőtt a férfi és a női főhős személyiségében, valamint kettejük bonyodalmas kapcsolatában, összekötözöttségében, vagyis a rejtelmekkel teli, gyakorta félig-meddig irracionális emberi viszonyok rajzában bukkanhatunk. Ha tekintetbe vesszük is, hogy amiként valamennyi szereplőt, a két protagonistát szintén kizárólag Eszter – szükségképp elfogult és torzító – perspektívájából szemlélhetjük, csak az ő interpretációjában ismerhetjük, nincs kétség: Lajos a könyv legkülönösebb, legizgatóbb figurája. Jóval több ez a korosodó férfi annál, aminek első pillantásra látszik, korántsem pusztán notórius hazudozó, álmodozó, esküszegő, önös, felelőtlenül rögtönző, váltó- és gyűrűhamisító stb. lény – holott vitathatatlanul *az is.* Lajos nem egyszerűen üres, immorális, romlott ember, végtére egy közönséges szédelgőről, szimpla, tág erkölcsű szerencsevadászról, ha lehet is, nemigen érdemes regényt írni; Thomas Mann nagyszabású, bár töredékben maradt műve, az *Egy szélhámos vallomásai* is igazolja ezt. Felix Krull, az önélvező játékossággal teli kalandor mérhetetlenül távol áll egy kisstílű csirkefogótól, de a maga sokkalta szerényebb formátumában még Lajos is. Némiképp „örököse", „leszármazottja" ő a *Féltékenyek*

és *Az idegenek* felnőni képtelen, kétséges és kétes foglalkozású, lopásban és hazudozásban üdvözülő Garren Tamásának („Van jellemében valami gyermekes. Szeret játszani" – áll róla egyebek mellett az *Eszter hagyatéká*ban: 39.), ám – s alighanem meghökkentően hangzik ez – „ősképe", „előfutára" (s mindjárt előzetes karikatúrája) egyszersmind később keletkező Márai-regények, a *Vendégjáték Bolzanóban,* illetőleg a *Béke Ithakában* központi alakjának. Ne szépítsünk: törpe és híg Casanova, törpe és híg Ulysses az e történetben föllépő Lajos, mégis: két majdani, egyként karizmatikus és jelképpé növekvő hőstípus készülődik benne. Nem felületes hasonlóságok, véletlen egybeesések alapján tételezzük eme „rokonságot"; nem arra gondolunk például, hogy a megkezdett, de be nem végzett „ügy" lezárásának szándéka éppúgy visszavonzza Lajost Eszterhez, amiként Casanovát Franciskához, arra sem, hogy Lajos oly nyughatatlanul bolyong a világban, amiként Ulysses. Nem teljességgel érdektelen és mellékes megfelelések ezek, mégis másról, többről van szó. Hármójuk alkatának rokon voltáról. Lajos, ha szánalmasan kisszerű és sekélyes figura is Casanovához, Ulysseshez vetve, adottságaiban, „devianciájában" találkozik velük. A maga sunyi, lusta, óvatos módján rendhagyó, öntörvényű, „pártütő" lény ő is (31–38., 44. etc.), ki fittyet hány a „valóságra" (31., 82.), ki számol a társadalmi és morális normákkal, konvenciókkal, de nem tiszteli s nem követi őket (105–112.stb.), ki hirdeti az „éljünk veszélyesen" nietzschei parancsát (44.) s az erkölcsi relativizmust (111–112.), ki irtózik „minden célszerűtől" (106.), annál inkább kedveli – André Gide neve nem hangzik el – a magyarázat nélküli cselekedeteket, vagyis az action gratuite-eket (106–107.), kinek eleme a korláttalan szabadság, a csekély felelősségű, rögtönző, kockáztató, – leánya szavával – „nomád" létforma (91–95.), kit nem béklyóznak tárgyak és értékek (93.), s ki azért az öregedéstől megriad (95–96.) – ennyi tán elég is. „Tudom én – állapítja meg ő maga –, hogy nem illek a világba" (107.). Nemde hasonló tulajdonságok, törekvések jellemzik Márai Casanováját, Ulyssesét is? Lajos azonban mégsem Casanova, mégsem Ulysses, hanem csupán Lajos. Amazok bámulatra méltó, ritka tünemények voltak, Lajos csak kontár, ügyes, de ártalmas szemfényvesztő. Bátrak és erősek voltak amazok, Lajos valójában gyáva és gyönge. Amazok valódi személyiségek, a Márainak oly kedves Nietzsche szavával: emberfölötti emberek, Lajos csak személyiség-imitáció, *rögtönzésember, gesztusember.* Színes, de léha, képességes, ám talentumát elherdáló, elvhiányát hangzatos szólamokkal palástoló lény, ki teátrumnak tekinti az életet, a világot, s a pózok, a mutatványok szépségéért és hatásosságáért mindent és mindenkit hajlandó föláldozni. Nem véletlenül idézgeti oly szívesen Shakespeare-től – az *Ahogy tetszik* második felvonásának 7. színéből: L. H. – épp azt a tirádát, amely (Szabó Lőrinc fordításában) ekként indul: „Színház az egész világ…" (54.). Lajos komédiás, maszkok mögé rejtezik folyvást, és sűrűn váltogatott szerepeiben elvész, feloldódik egyéniségének maradéka is. Egyszóval: az a titokzatos mag, az a többlet, az a súly hiányzik Lajosból, amely közönséges kalandorból rendkívüli személyiséggé avatta Casanovát és Ulyssest; utóbbiak kimagasodtak környezetükből, a világból, előbbi csak zsákmányra les benne. – S mégis: ez a – maga által is bevallottan – jellem nélküli ember (110–112.), ez a kaméleon tagadhatatlanul szuggesztív figura, remek aktor és rendező: teátrista lényének kisugárzása, megannyi bűvészmutatványa mesterien fölépített, sziporkázó ötletességű színjátékká varázsolja a találkozást a megérkezés percétől egészen a nagyjelenetig, színjátékká, amelyben ő a mozgató, ő oszt mindenkinek szerepet, s amelyhez Eszter – ki egy darabig látja is a produkció megrendezett, hatásvadász, művi voltát – már előzetesen jelmezbe búvik (51.). Ebben az értelemben a kisregény csakugyan színielőadásra emlékeztet. S Lajos nem csupán aktornak s rendezőnek kiváló: ismer ráadásként egy titkot, egy, a ráció határain túl érvényesülő törvényt is az emberi kapcsolatokról, s mert ismeri, hatalma van. Él is vele.

Az eddigiek tudatában a legkevésbé sem meglepő, hogy ez a férfi rendre lenyűgözi, elkápráztatja, megszédíti a vonzáskörébe tévedőket, némelyeket csak ideig-óráig, mindörökre másokat. Az ifjú Lajos – Esztert figyelmen kívül hagyva egyelőre – megdelejezi az elbeszélő teljes családját, a família barátait, ismerőseit, az egész kisvárost, mindenekelőtt a címszereplő bátyját, Lacit, ki – hasonló hajlandóságokkal bírván – évekig alázatos famulusa, egyben halavány másolata mesterének, hogy aztán megszeppenten, elgyávulva visszasomfordáljon a szülői házhoz. Ámde udvar képződik az egyetemista Lajos körül Budapesten is, sőt, miután tanulmányait félbehagyja, egymással ellenséges politikai pártok szívesen látják élharcosukként – átmenetileg, amíg szélkakas és szájhős volta ki nem derül (16–17., 31–38., 44.). Egyetlen ember akad mindössze, kin soha nem fogott a kalandorból áradó igézet: Endre, a közjegyző. Hasztalan látnak át a többiek is Lajoson, könnyedén sikerül megbabonáznia őket. Csak Endrén törik meg a varázs. Személyében a rend, a becsületesség, a megbízhatóság, a ráció (67–70.) szegül szembe a rendetlenséggel, a becstelenséggel, a megbízhatatlansággal, az irracionálissal, s le is győzné, kiparancsolván a házból (129–136.), ha Eszter félig-meddig magyarázhatatlan döntése és kérése meg nem gátolná ebben. A józan ész, az erény, a tisztesség (etc.) princípiuma végül mindig alulmarad, de legalábbis tehetetlen – sugalmazza ekként a regény; másmilyen, sötétebb erők és indulatok kormányozzák az embert és a világot, s a hazugság – épp, mert a költészettel határos tünemény – hatalmasabb az igazságnál (14–15., 81–82., 139–140.).

Megkerülhetetlen a kérdés: miért teszi azt Eszter, amit tesz? Miért nem áll ellen a gonosznak, miért adja meg magát egy ármányos és kártékony akaratnak éppen ő, kinek tán a legkevesebb illúziója lehet Lajos iránt, ki a gyermeklányi kábulatból rég fölocsúdván, mind fanyarabbul, mind kiábrándultabb kritikával, egyre hevesebb ellenérzésekkel gondol a kalandor „csínytevéseire"? Mondhatnók – a többi szereplővel együtt –: azért, mert a keserves élmények és tapasztalatok dacára sem szabadult a végzetes vonzástól, mert még mindig, múlhatatlanul szereti hajdani széptevőjét (28–30.) – és csakugyan: a távirat hatására esztelen, hiú, bár ki nem mondott, csupán sejtetett remény gyullad föl Eszterben; hátha a férfi kései leánykérőbe (is) jön (16., 46–47.)… Mondhatnók – a modern pszichológia megállapításaira utalva –: a címszereplő olyan lelkialkat, ki korábban is (90.), most is, mindenkor enged(ett) a nálánál erősebbnek; afféle *áldozattípus*, aki képtelen kiszakadni abból az érzelmi függésből, amelybe egy gátlástalan, egy korcs és gyönge felettes énnel (cenzorral) rendelkező ember taszította. S mondhatnók – magát a regényszöveget, Esztert citálva –: „…kötve vagyunk ellenségeinkhez, s ők sem menekülhetnek előlünk" (8.), tételezvén hóhér és áldozat kölcsönös függését, összepántoltságát, amelyre Lajos is hivatkozik (121–124.). Mondhatnók mindezt, mégsem mondanánk eleget. E dolgok, ez értelmezési lehetőségek csakugyan benne rejteznek a szövegben, szó van *róluk is*, ám Eszter emlékezései más, homályosabb tárnák bejáratához is elvezetnek, anélkül, hogy teljes, fogalmi magyarázattal szolgálnának, sejtetve inkább: nincs is teljes, fogalmi magyarázat. Két, körvonalaival a sötétségbe vesző összefüggést említsünk csupán! Az egyik: Eszter azért ruházza át merénylőjére minden vagyonát, mert a várakozás évtizedei alatt mindvégig tudja, érzi (az oldalszámok fölsorolását mellőzzük ezúttal), mit Lajos végül ki is mond: kettejük kapcsolata nem szakadhatott félbe, hiszen ami elkezdődött egyszer, annak be is kell végződnie, „…valamilyen kivédhetetlen csillagászati törvény parancsa szerint, ahogy az égitestek találkoznak, a végtelen térben és időben, hajszálnyi pontossággal…" (120.). Be kell látnunk: amennyire tetszetős és meggyőzően hangzó magyarázata ez az érvelés az önkifosztó cselekedetnek, úgyannyira megfoghatatlan és elfogadhatatlan, irracionális és illogikus. S túlfut a ráció felségterületén a regényből kibomló másik indoklás is. Nem kétséges, hogy Eszter a maga énjének elveszített (avagy hiányzó) másik felét is keresi és sóvárogja Lajosban: nem csupán (elsősorban tán nem is) az embert, a férfit szereti benne, hanem azt az életformát, amelyet megvalósít és képvisel. Kiviláglik az elejtett megjegyzésekből, hogy az elbeszélő valójában megvetette és értelmetlennek találta a maga, a maguk „Sima és veszélytelen élet"-ét (44.), s nyugalmat és biztonságot, ámde egyhangú, sivár eseménytelenséget is jelentő azilumából ama másik, „veszélyes", rendezetlen, rögtönzéssel, kockázattal teli, „nomád" életbe kívánkozott s kívánkoznék (12., 44., 51., 92–94., 114., 134–135.). A fegyelmezett, normakövető,

személyiségét a felettes énnek alárendelő ember vágyódása ez – az ösztönös, a szabályszegő, a merész, a „deviáns” lét után, ilyformán a *Csutora* problematikája jelenik meg újra itt, más körülmények közt, más vetületben. Ráadásként Esztert bűntudat, önvád is gyötri, amiért gyávaságból megfutott a másik élet esélyei elől: nem szökött el Lajossal, nem maradt a gyermekekkel Vilma halálát követően, nem követte, ezért elszalasztotta a férfit. Úgy érzi: mulasztott, vétkezett önmaga ellen – így hát vezekelni, adósságot törleszteni akar, mindkettejüknek. Idáig minden érthető és világos, a folytatás, a nagy gesztus viszont már nem az. Eszter ugyanis korántsem gyanútlan. „Természetesen mindannyian tudtuk, hogy Lajos az életemre, pontosabban Nunu életére és az én utolsó éveim nyugalmára tör” (70.), tisztában van azzal, mit Endre nyers őszinteséggel ki is mond: „…Lajos gazember” (129.). Tudja ezt, mégis meghozza az irracionális áldozatot, odaveti házát és kertjét a betolakodónak; elköveti a teljességgel ésszerűtlent – mert régen nem követte el. *Action gratuite* ez a javából, egészen Lajos szellemében, „ingyen cselekvés“, amelyet a szöveg szerint csupán egy másik nő képes megérteni.

Amit Eszter tesz, arra nincs észelvű magyarázat, s ha mégis, legföljebb részleges. S mert ez a könyv a lelkekben s az emberi viszonyokban lapuló irracionálisról tudósít, nem éri, nem érheti be a címszereplő „esetével”, bár kétségkívül ez a leglátványosabb. Amidőn Eszter megjegyzi: „Nevekre mindig erősen felel bennem valami, helyeslés vagy ellenkezés” – hozzáfűzi azt is: „Ez az érzés kezdetleges, igazságtalan. *De ilyen kezdetleges érzések döntik el viszonyunkat a világhoz, rokonszenveinket és gyűlöletünket* (76. – a kiemelés tőlünk!), s a regényszöveg meg is mutat néhányat e kezdetleges érzések közül. Magyarázhatatlan „ősgyűlölet lobog” az emlékező és Vilma nővére között (82–83., 86–90., 101.), „oktalan” és érthetetlen féltékenység gyötri Eszter miatt tulajdon bátyját, Endre feleségét és Tibor anyját (32., 44.), rejtélyes félelem és kiszolgáltatottság fűzi Lajost a magával vitt asszonyhoz (72., 76–77., 95–96.), nincs neve a vonzalomnak, amely Nunut és az elbeszélőt egymáshoz kötözi etc. Megannyi, kibogozhatatlan avagy csak félig-meddig kibogozható szövevény.

Mivel a kisregény parabolikus vonásairól később szólunk, már csak egyetlen vonatkozásban vesszük szemügyre a szöveget. A történelmi idő jószerével semminő szerephez nem jut benne (jelzi ez is: példázattal van dolgunk), mindössze egy konkrétabb utalással találkozhatni: Lajos és Laci egyetemistaként „…a századvég boldogan semmittevő társadalmából…” (33.) válogatták ki barátaikat, vagyis az Eszter elbeszélte történet a húszas-harmincas évek fordulója táján játszódhat. Különösebb jelentősége nincsen ennek, hiszen a szereplők élete teljesen függetlenedik a magyar história fordulataitól. Annak viszont jelentőséget kell tulajdonítanunk, hogy két világ szembesül egymással az *Eszter hagyatéká*ban: a vidéki udvarházaké és a fővárosé, a „múlté” és a „jelené”, a megbízhatóságé és a megbízhatatlanságé. Eszterék kúriáját baráti jóindulat és szívós munka menti meg és tartja fönn Lajos érkeztéig (38–44., 131–133.), s ebbe a villanyt még mindig nélkülöző (18., 123.) tuszkulánumba tör be – valóságosan és jelképesen – a tülkölő, vörös, „társaskocsi” méretű (51–52.) automobilon, kétes egzisztenciák társaságában érkező merénylő, s nem csupán betör, el is ragadja. A följegyzések egyáltalán nem eszményítik a kisvárosok és az udvarházak világát: megmutatják a bennük honoló provincializmust, viszonylagos műveletlenséget, elmaradottságot, lakóik naivitását stb. (34–37., 45., 47.etc.), ámde megmutatják, hogy értékek őrzői is e kúriák: őrzik az összetartást, a becsületességet, a múlt tiszteletét, a nemzedékek folytonosságát etc. (18–19., 20–21., 39–44., 74. stb.). Bizonnyal korszerűtlenek, viszont anakronisztikusságukban is sokkalta különbek a modernnél, a korszerűnél, annál az „újfajta »életstílus« -nál” (33.), amelyet a fővárost képviselő Lajos és „családja” hoz magával. „…valóságos menazséria” (52.) vonul föl, élén a szánalmasan és nevetségesen divatos öltözéket viselő férfival (60–61.): a „…gyanúsan érett és beavatott” gyerekek (55.), a „kietlen szomorúság”-ot árasztó, „sértően idegen” (75.) „…méltóságos asszony, aki mindegyre rosszul hangsúlyozott francia szavakat kevert a beszédbe…” (72.), hozzája hasonló, szótalan fiával, kinek láttán a szállodákban táncoló, repülőgépen és motorkerékpáron száguldó „új fiatalság” jut Eszter eszébe, az az „…idegen és nyugtalanító fajta, akiről nem tudok semmi biztosat. Csak annyit tudok, hogy nekem nincs már közöm ehhez az emberi válfajhoz” (75.). „Tudom, él egy másfajta fiatalság is, az igazi – nyugtatgatja magát –. Ez csak a torzrajz…” (uo.). Léhaság, ridegség, számítás, haszonelvűség, fondorlat, nem is mindig diszkrét erőszak – semmi kétség: Lajosékkal az új világ, a *civilizáció* rohanja meg s veszi birtokába a régi udvarházat, téve földönfutóvá utolsó gazdáit.

Ámbár a történet hátterében nagyobb összefüggések, tágasabb valóságmezők is földerengenek, az *Eszter hagyatéka* elsősorban a lélek és az emberi kapcsolatok homályos zugaira rávilágító regény. Egyezik vele mindebben a *Déli szél* is.

Beavattatás alkonyatkor

„E szép világ: egy ködlepel“
Arany János: *A lepke*

Merőben más epikai arculatú ez a kisregény, mint volt az *Eszter hagyatéka.* Mindentudónak tetsző, úgynevezett szerzői narrátor tűnik elénk e műben, olyan elbeszélő, kinek szólama némelykor élesen elválik a főhősétől, másszor összevegyül vele, ismét másszor pedig teljességgel föloldódik benne. Ilyeténképp az egyes szám harmadik személyű történetmondás nem jut egyeduralkodói szerephez a szövegalkotásban, keveredvén időnként – az idézőjellel is nyomatékosított – gondolatcitátumokkal, áttűnvén gyakorta félig-meddig, avagy egészen belső monológokba. S együtt jár ez a megoldás azzal is, hogy a regényben többféle perspektíva érvényesül. Hol a narrátor, hol a hősnő pozíciójából, szemszögéből láthatjuk a dolgokat, vagyis kívülről és fölülről csakúgy, mint „alulról” és belülről. Az eddig mondottak azonban nem a kisregény szövegének egészét jellemzik, hanem csupán ama – nagyobbik – hányadát, amely a főszereplő személyével, léthelyzetével, szürkületi sétájával, folytonos eszmélkedésével és beavattatásával kapcsolatos. Akad viszont a *Déli szél*nek egy másik, fölöttébb fontos és rejtélyes protagonistája is, kinek alakja végül – valóságosan és jelképesen – a homályba vész. Őt, a névtelen férfit csakis öltözékéből, viselkedéséből, sok mindent elhallgató szavaiból ismerhetjük meg, az ő szólama sohasem találkozik a narrátoréval, belső beszédét egyszer sem halljuk, s figuráját csakis egyetlen perspektívából, a bakfiséból szemlélhetjük – a történetmondó mindennémű észrevételtől tartózkodik. Fölfoghatnók ezt – helytelenül – úgy is, mint következetlenséget, mint az elbeszélői „mindentudás” szeszélyes társítását a nagyon is véges és részleges avagy épp semmit nem tudással, ámde szerencsésebb, ha arra gondolunk: szándékos és logikus eljárás ez. A narrátor eme fogással (is) jelzi, hogy a két főszereplő korántsem egyenrangú, s hogy ki a fontosabb kettejük közül, kinek a nézőpontját teszi a sajátjává; jelzi továbbá azt is, hogy a maga részéről nem vállal(hat)ja minden titok megfejtését. A történetmondó nem töltheti be valamely központi, felső (végső soron isteni) tudat szerepét, mert akkor minden megnevezhetővé válnék, mindenről végleges, abszolút pontos és racionális magyarázatot lehetne és kellene is adnia, s ezzel az is kiderülne: ámbár a látszat szerint vannak, valójában még sincsenek rejtélyek, bevilágíthatatlan zugok a lélekben, az emberi kapcsolatokban, a világban – jóllehet a *Déli szél* szerzője ennek épp az ellenkezőjéről volt meggyőződve.

Mondanunk szinte már fölösleges: ezúttal is krízisregénnyel van dolgunk. A tizenhatodik születésnapját ünneplő Mária-Krisztina (egy

bank „elnökigazgatójának” dúsgazdag, széltől is óvott, apácák és egy francia kisasszony nevelte leánya) többszörös válságszituációt él meg: gyermekség és felnőttkor határhelyzetét, azt, hogy még bakfis, de már nő is, nyugtalanul észleli továbbá, hogy a korábban egyszerűnek, tisztának, biztonságosnak vélt világ bonyodalmassá, zavarossá, homályossá, „veszélyessé” vált benne és körötte. Szülei titkon gondterheltek, magányosak s boldogtalanok, apja folyvást a pénzt, valamely megnevezhetetlen fejleményre váró anyja (ki távolról Kosztolányi *Úriasszony* című versének „hősére” emlékeztet) folyvást önnön szépségét szolgálja, az oly kívánatos pompa és gazdagság nyomasztó és félelmetes is, hiszen rejtegetni s minden módon őriztetni kell, az éjszaka álmai rémségesek, a nappalok pedig telve vannak (el)hallgatással, mert a lényeges dolgokról tilos, „nem illik” beszélni etc. Efféle, veszedelmes gondolatok kavarognak Mária-Krisztinában, majd, dilemmáira nem lelvén megoldást, átöltözik s útnak indul: kilép a védettségből a védtelenségbe. Bevallása szerint barátnőjéhez, Albához készül, hogy megvegye és elvigye neki a kért francia divatlapot, valójában viszont az az ismeretlen, különös férfi vonzza az utcára, kivel immár egy hete figyelik egymást, s ki természetesen most is les reá, s tüstént a nyomába szegődik. A lány ambivalens; menekülne is, várná is, hogy megszólítsák, mert ösztönösen tudja: „… e nap értelme ez a találkozás…” (183.). A titokzatos férfi egy darabig csak követi, majd csatlakozik hozzá, s attól kezdve együtt róják Buda úrinegyedét, a mind hevesebben csattogó déli szélben, a leomló alkonyatban. Valódi párbeszéd nem bontakozik ki közöttük. Mária-Krisztina alig-alig szól, inkább csak meghallgatja rejtélyes kísérője magánbeszédét. A férfi nem födi fel kilétét, nevét sem árulja el, s meg-megszakadó, itt-ott virágnyelven előadott monológja több pontján is szándékoltan kihagyásos, illetőleg homályos. A lényeg így is benne foglaltatik. Megtudjuk, hogy a két szereplő élete kizáró ellentétként kapcsolódik egymáshoz: a férfi épp akkor veszítette el szabadságát s zuhant a börtön sötétjébe, amidőn a lány napvilágra, jólétre, szabadságra született; egyikük kényszerűen kizárult abból, amibe a másik boldogan belenőtt. A regény fiktív jelenében negyvenéves férfinak tizenöt esztendőt kellett magánzárkában eltöltenie, mert megölte – nem tehetett mást – politikai (?) mozgalmuk (?), pártjuk (?) árulóját – megölte, holott szerette (is). Szabadulván a másfél évtized irtózatos magányából és sötétségéből, képtelen volt visszatalálni az emberekhez, a tárgyakhoz, az épületekhez, a valósághoz: kapcsolata velük s hajdani, börtön előtti önmagával jóvátehetetlenül megszakadt. Tudja: ez a végzet elkíséri a távoli kontinens messze országába is, ahová néhány óra múlva indul hajón, hogy soha többé meg ne térjen. Mária-Krisztinára azért figyelt föl, azért kísérgette, azért akart vele beszélni, mert a leány – eléggé furcsa mód – megölt társára emlékeztette, s mert vágyott arra, hogy valaki tudjon róla, létezéséről, s ismerje bűnének s bűnhődésének történetét: „…nyomot kell hagynunk a világban…” (203.). A férfi végezetül az emberi kapcsolatok rejtélyes, bonyodalmas voltát hozza szóba, kijelentvén: „…minden emberi érzés között van egy, mely a legveszedelmesebb, nagyszerű és félelmes érzés, nagyszerűbb, mint a szerelem, és félelmesebb, mint a vágy. (…) egyszerre roncsol és megtisztít (…). Néha már azt hiszem, ez az érzés minden emberi dolog alja. Ez az érzés a részvét. (…) Veszedelmes érzés, minden igazi, nagy tragédiának, minden kegyetlen és félelmes emberi bonyodalomnak ez van az alján” (217.). S Mária-Krisztina – olybá tetszik – fölfogja a végighallgatott história lényegét, fölfogja e némileg talányos leckét is; megért valamit a férfiból, önmagából, kettejük viszonyából, megért valamit a világból. Átöleli a férfi nyakát, arcát arcához szorítja, amaz meg a magasba emeli őt egy pillanatra. Útjaik ezzel elválnak. A leány visszasiet a szülői házba, a védettségbe, és – olyféle, didaktikus zárlat következik, mint aminővel például Ambrus Zoltán él *A gyémántgyűrű* című novellában – „Felül az ágy szélére, kalappal fején, kesztyűs kezekkel, és nagyon fáradt. Szeretne sírni és szeretne beszélni. De nem sír és nem beszél; mert már felnőtt” (221.). S ez az eseményhiányos történet (híven a Márai-féle krízisregény szabályaihoz) felötlően kurta idő – ezúttal két-három óra – alatt, mindössze két helyszínen zajlik le. Érdemes megjegyeznünk: a fiktív valóságelemek némelyike – akár az *Eszter hagyatéká*ban – ezúttal is többletjelentéssel telítődik, spontán jelképként viselkedik. A még lombtalan, de máris szeszélyes, nyárias forróságggal támadó kora tavasz Mária-Krisztina zsenge ifjúságának, határhelyzetének a megfelelője (166., 168., 188. stb.), a fejfájdító, idegborzoló, vihart tartogató, majd elcsituló déli szélbe, a sirokkóba, a növő, majd fogyó sötétségbe, az elboruló, majd csillagoktól szikrázó égboltba a krízisszituáció és elmúlása vetül ki (166., 168., 192., 200., 216., 221. etc.), és beszédes az is, hogy a város fölött, egy magaslaton hallgatja végig a férfi történetét, sejti meg a részvét lényegét a leány. S mily finom, művészi fogások, alig észrevehető, mégis fontos belső megfelelések akadnak a szövegben! Az útra kelő Mária-Krisztina ruhája „…olyan, mint egy nagyon fiatal tengerésztiszt egyenruhája…” (167.) – egynémely jelek később arra utalnak, hogy a férfi esetleg tengerész (190., 198–199.); a leány „fegyházépületek” előtt halad el, s a rács mögött sínylődőkre gondol (181–182.) – utóbb kiderül, hogy kísérője nemrég maga is fegyenc volt etc. Kitűnően fölépített, remekül összefogott kompozíció a *Déli szél*.

Egy születésnap önmagában is a meditációra, számvetésre késztető ünnepek közé tartozik, a kisregény hősnője azonban épp tizenhat esztendős. Nemi identitása szempontjából is fontos dátum ez: fejletlen gyermeklány még (164., 166–167.), de ki már „Carment” játszanék (143–144.), s a felnőttségről, szerelemről, férjhezmenetelről ábrándozó Mária-Krisztina (145., 174., 183. etc.) a férfival közös séta közben olykor nem bakfisként, hanem nőként viselkedik. Még fontosabb ez a dátum a biztonság elvesztését, a dolgok átértékelését illetően: Mária-Krisztina – természetesen nem a születésnappal – amaz életkorba érkezett, amelyben számára is kérdésessé és kétségessé lettek a régi evidenciák, meginogtak s ledőltek a szép hiedelmek, nyugtalanítóvá, érthetetlenné, kétarcúvá torzult a környező világ. Olyan ez neki, „…mint amikor séta közben (…) a valóság előválik a ködből, és tapintható lesz” (151.). „Mintha a tárgyaknak kétféle értelmük lenne, az egyik, melyet mutatnak, a szépség és kellemesség, s a másik, amelyet mélyen rejtenek, (…) mintha valamilyen illetlenség tapadna a tárgyak, az emberek és az összefüggések mögött, rejtélyes illetlenség…” (152.). „Valami nincs itt rendben, gondolja, még ezen a napon is, Mária-Krisztina“, „a szépre és illedelmesre” nevelt lány, ki „…elfordítja fejét, ha utcán vagy »odakünn«, az »életben«, úgy általában, a homályos és megbízhatatlan külvilágban rútsággal vagy ízléstelenséggel találkozik” (161.), ki évekkel előbb még „…egyszerűen és könnyen álmodott, éles és kerek, színes képekben…”, s álmaiban „…minden olyan világos volt, tiszta és egyszerű”, de újabban „…másképp álmodik, az éjszaka zavaros, néha félelmes is, szeretne felébredni és nem tud, (…) Mélyen álmodik és elfelejti reggelre az álomképeket”, (…) s „Ilyen éjjeleken a »veszélyről« álmodik, erről a megnevezhetetlen veszedelemről, amely ott lappang a szép, fényes és derűs élet mögött, mint a szürkület a nappal mögött” (163.).

Az ilyfajta, jellegzetesen serdülőkori válságok bemutatása hálás és gyakori témája volt a huszadik század regényirodalmának; elég, ha a sok lehetséges példa közül most csupán Robert Musil *Törless iskolaévei* című remekére, illetőleg *A gólyakalifá*ra hivatkozunk, főként az utóbbira. Babits ifjúkori műve és a *Déli szél* között számottevőek ugyan a különbségek, ámde szembeszökőek a hasonlóságok is. *A gólyakalifa* hőse, Tábory Elemér szintúgy tizenhat éves, amidőn megkezdi pokoljárását, elveszítvén az addigi idillt, jómódú család sarja ő is, s egy jeles ünnepen, a majálison találkozik először a rémséggel, mindig rosszakat álmodik, de nem emlékezik álmaira, a szépre nevelt gyermekként ő is elfordult a rúttól – folytathatnók, ám mindennél sokkalta fontosabb: rádöbben ő is, hogy a dolgok s önmaga lényegét a tetszetős felszín mögött kell keresnie, s ki is mondja: „A valóságban minden szépet és jót a csúnyának és rossznak valami köde és háttere vesz körül.“20 Ilyképp e regény alapgondolata és a *Déli szél* egyik végtanulsága egybeesik: a kettősségen nyugszik minden, *A gólyakalifá*t megelőző Babits-esszé szavaival: „A lét a kettőnél kezdődik…”, és „A kettő csak akkor kettő, ha kétféle: másképp egy és semmi.“21

A Márai-kisregény hű tükre a szerző dualista felfogásának. A világ a *Déli szél* szerint kettősségekben, nemi, társadalmi, pszichológiai, érzelmi kettősségekben, egymást kizáró és föltételező, egymással olykor mégis titokzatosan összeolvadó és

megnevezhetetlen ellentétekben létezik. A férfi-nő dualizmussal (bármily izgató is Mária-Krisztina számára) szükségtelen foglalkoznunk, annál inkább azzal, amely a két nem bonyolult „viszonyát", rejtélyes „áttűnéseit" hozza szóba. Az egyelőre még fejletlen, „fiús" alkatú hősnő (165., 166–167.) a férfit megölt társára emlékezteti, aki „Vad volt és kemény – s amellett (…) simulékony és elszánt, *egyszerre fiús és nőies, volt benne valami az örök kamaszból, s volt benne valami egy fiatal lányból is, aki még nem döntötte el szerepét az emberek között…*igen, Mária-Krisztina, (…) mikor először megláttam magát, egy pillanatra úgy éreztem, mintha ő lépne elém. *Magában is van valami kamaszos és fiús…*" (212–213. – a kiemelések tőlünk!). Az ellentétek ilyetén egybeöltődése, vegyülése más vonatkozásban is fontos lesz számunkra, de maradjunk még az egymást kizáró és föltételező, érintkező, ám nem elegyülő kettősségeknél. A *Déli szél* társadalomképlete érdemel elsőül figyelmet. Mária-Krisztina eszmélkedései (175–179. stb.) és a férfi szavai (208–210.) két, egymással határos, de egymás számára idegen világról adnak hírt: a gazdagokéról és a szegényekéről. Az a koncepció jelenik meg újra itt, amelyet Márai már hat évvel előbb, *A szegények iskolájá*ban képviselt, a legkevésbé sem meglepő hát, hogy a kisregény föntebb jelzett passzusai felidézik az esszé egynémely fordulatait, részleteit. (Nem lényegtelen különbség persze, hogy ezúttal a szerzővel kapcsolatba nem vonható szereplők fejtik ki a már ismerős nézeteket.) Gyanakodva, félig-meddig ellenségesen szemléli egymást a két világ, s a boldogság az egyértelmű utalások szerint egyikben sem honos; a gazdagokat a gazdagság, a szegényeket a szegénység nyomasztja. Egyetlen alakja van csupán a *Déli szél*nek, aki elégedett a maga helyzetével (mondhatnók: gazdag – koldusszegénységében is), a Mária-Krisztinának oly kedves apáca, Magdolna nővér (155–156.) – róla egy másik összefüggésben is szólanunk kell majd. S amiként „érintkezik", de „nem vegyül" a gazdagok és a szegények világa (178.), akként érintkezik, de nem vegyül a leányé és a férfié. Különvilági lények ők, egyikük élete visszája a másikénak, s pillanatnyi (kölcsönös és részleges megértést hozó) találkozásukat örök elválás követi. Másért-másért volt szükségük egymásra, de spirituális érintkezésük továbbra is megmarad, hiszen tudnak egymás létezéséről, tudnak valamit egymás titkáról. Összetartoznak ők is – noha merőben másként –, mint az ösztönök és a börtön „alvilága" a lélek és a szabadság „felvilágával" („…az alvilág és a felvilág számomra nincsenek már külön, a kettő érintkezik valahol, s én egyformán otthon vagyok és egyformán otthontalan vagyok mindkét világban" – így a férfi: 207.), mint a nappal a szürkülettel (163.), mint az elárult az árulóval, az áldozat a hóhérral (211–215. – jusson eszünkbe az *Eszter hagyatéka*!), mint a gyilkolás a szeretettel (213–214.). Összetartoznak ők ily módon is, ámde nemcsak így. Jóllehet kettejük világa érintkezik csupán, nem vegyül, létrejön közöttük olyan kapocs is, „…aminek nincsen neve" (216.), nincsen, mert nem „…barátság, szerelem, rokonszenv, bizalom…" (uo.), hanem valami több, valami más, az értelem fénysugarával át- és bevilágíthatatlan tünemény. „…titkos és érthetetlen" viszony ez, „…s mégis olyan forró és eleven, hogy nem lehet kitérni előle" (uo.). Effajta, fogalmakkal aligha megragadható kötelék fűzte a férfit áldozatához, kinek lényében szélső ellentétek keveredtek, egyszerre volt „lángész" és áruló, „…vad és nyers erő lobogott benne, s ugyanakkor simulékony volt, mint egy okos nő, s mindenre elszánt, mint egy alvilági kalandor, s erős és bátor, mint egy igazi férfi…" (213–214.) – s e vonzalom újult meg Mária-Krisztina láttán, aki „…hasonlít reá, de csak úgy, mint az álomban, mikor ismerős alakok olyan különösen elváltoznak", „Csak úgy hasonlít, mint az emlék arra, aki valamikor valóság volt" (215., 216.). És a leány, akit még alaktalanabb, homályosabb, megnevezhetetlenebb (már-már teljesen irracionális) érdeklődés hajt az ismeretlen közelébe, megérti ezt. Megérti, mert nem újdonság számára az érzelmek gomolygása, zűrzavara, megérti, mert még útközben is fölfedez egy „…titkot, amelynek nincs neve": az önmagától való félelmet (171–172.), megérti, mert benne élnek Magdolna nővér szavai: „…az ember a szívével is megtud dolgokat, melyeket értelmével nincs módja követni…" (176.). S ha az apáca jó tanítómestere volt Mária-Krisztinának, a férfi még különb. Ő tesz arról, hogy a lány egynémely sejtései fölismeréssé váljanak. Ő tudatosítja benne az emberi kapcsolatok kibogozhatatlanul szövevényes mivoltát, ő ébreszti rá, hogy a létezés, a lélek nagy titkainak nincs pontos nevük, beszélni róluk ezért egyáltalán nem, avagy csak kivételes alkalommal, s akkor is csupán töredékesen lehet, ő, ki a magányosság összes válfajában otthonos (190.), figyel föl a Mária-Krisztinában lakozó magányra és szomorúságra (189.), s tőle hall a leány a *részvétről*, amely az érzések „legveszedelmesebbike", csupa ellentmondás, „nagyszerű és félelmes", „egyszerre roncsol és megtisztít", „minden igazi, nagy tragédia", „minden kegyetlen és félelmes emberi bonyodalom" szülője (217.).

Első pillantásra is nyilvánvaló: a regényszöveg korántsem hagyományos, netán szótári értelmében használja itt a „részvét" kifejezést, hanem meglehetős önkénnyel és talányossággal, többletjelentések sokaságát tapasztva hozzá. Nem bizonyos, de valószínű, hogy az adott kontextusban e fogalom arra a bonyolult, ambivalenciákkal teli érzelmi viszonyra vonatkozik, amely a beszélőt áldozatához fűzte s fűzi még mindig, mindörökké. A továbbiakban a szójelentés gyors „visszaegyszerűsödésének" lehetünk szemtanúi; jelzi ezt a búcsúzás pillanata csakúgy, mint a hazafelé tartó Mária-Krisztina töprenkedése a részvétről, amely immár valóban részvét: osztozás a másik fájdalmában, szenvedésében. Ez érzés „…édességét és titokzatosságát, fájdalmas terhét és izgalmas szorongását most már viselni fogja egy életen át…" (220.). S nem csupán a „részvét" szó kettős (jelentéstágító, majd jelentésszűkítő) használata okoz fejtörést. Tisztázatlan, s egyelőre tisztázhatatlan az is, honnan került a részvétgondolat, a részvétetika a *Déli szél*be ily váratlanul – előzménytelenül. Meglehet – Rónay László tartja így –, hogy a fiatal Máraihoz közel álló expresszionistáktól avagy Kosztolányi Dezsőtől, ámde meglehet, hogy ifjúkora egyik legkedveltebb filozófusától, Arthur Schopenhauertől. A német bölcselő „Mitleidsmoral"-koncepciója a részvétet a „tiszta szeretettel" azonos „érzületnek" tekintette, kifejtvén: a részvét az „egoizmus" és a „gonoszság" princípiumának meghaladását jelenti, és „…abban mutatkozik, hogy őszintén érzünk [másvalaki: L. H.] java és baja dolgában, és önzetlenül hozunk áldozatokat az érdekében."24 Azt sem lehet teljesen kizárni, hogy a kisregény emlegette részvét a katolikus keresztény értékrend számára oly fontos erény, az „irgalmasság" valaminő visszfénye, transzformációja. Márai vallásos neveltetésben részesült, hősnője, Mária-Krisztina tudatán pedig gyakorta áttűnik a jóságos Magdolna nővér; s ne feledjük, a hazaúton lépteit szaporázó leány „szívében" „egy hang" azt tudakolja: „Hová megyek és honnan jövök?" (219.), ő meg úgy jár, „…mint aki nem tudja egészen biztosan, merre tart és hová megy?…" (220.), s e két mondatban benne rezeg a híres (Sienkiewicztől regénycímmé tett) kérdés, a „Quo vadis?" Ámde származzék bárhonnan, bárkitől is a *Déli szél*ben feltűnő részvétgondolat, szereplése epizodikusnak mondható, másutt nemigen találkozhatni vele, s jelzi ez a különbséget Kosztolányi és Márai etikai nézetei közt. – Maga a szó: „részvét" ugyan csak a mű vége felé hangzik el, fölbukkanása mégsem előkészítetlen s indokolatlan: számos korábbi szövegutalás mutat feléje. Mária-Krisztina „sajnálja" „boldogtalannak" látott szüleit, szeretne „segíteni" rajtuk (155., 156., 160–162. etc.) – de tehetetlen, Magdolna nővér őt sajnálja, mert gazdag, mert veszedelmes életkorba érkezett (146–149., 151.) – ám „segíteni" csak imádságokkal tud, kölcsönös szánalom, együttérzés *is* hajtja egymás felé a lányt s a férfit (179–180., 189–190. stb.) –, de „segíteni" egyikük csak a puszta létével, lényével, hallgatásával és megértésével, másikuk meg önnön tanulságos történetével, némely dolgok sejtetésével, illetőleg kimondásával képes. A sajnálat, a szánalom, a *részvét* nyújthat néha átmeneti enyhületet annak is, aki adja, annak is, aki kapja, ez azonban ritka tünemény – sugallja a *Déli szél.* A részvét legtöbbnyire csak nyugtalanító, „keserű-forró" (221.) – és meddő érzés. Nem segít, nem is segíthet, mert az ember a maga sorsába van befalazva, s kinek-kinek a magánya, boldogtalansága feltörhetetlen. Csak a transzcendenciába vetett hit jelenthet oltalmat. „…senkin sem lehetett segíteni – ismeri föl már a nagy találkozás előtt a főhős –, Magdolna nővér volt az egyetlen az emberek között, akinek társaságában Mária-Krisztina biztosan tudta, hogy nem is kell rajta segíteni, egyszerűen, mert nincs szüksége semmiféle segítségre" (155.). Nincs szüksége, hiszen

megnevezetlen és megnevezhetetlen gazdagság és bizonyosság birtokosa, de még vele sem lehet soha a valóban lényeges, így titkos dolgokról beszélni, s ő is csupán önmagán tud segíteni, senki máson (148., 151., 152., 179., 184., 220.). A részvét a személyiség gazdagítója, egyben tehetetlenségének kifejezője is; a veszélyes létezésben egyedül vagyunk.

Pompás, sokáig emlékezetes kisregény a *Déli szél,* ékes bizonysága annak, hogy a „mellékesen" készült, ujjgyakorlatnak szánt mű25 is lehet remeklés. S e kisded vállalkozás csak látszatra, a hiedelem szerint nem tartozik az oeuvre legjavához. Problematikája, de legfőként művészi értékei alapján nagyon is ott volna a helye.

Az *Eszter hagyatéka* és a *Déli szél* mint példázat

A legkevésbé sem áll szándékunkban e helyt a parabola műfajáról, történetéről, alakváltozatairól, jellegadó sajátosságairól hosszasan elmélkedni. Beérjük néhány, az újabb szakirodalomból kölcsönzött idézettel. Poszler György szerint a „modell-regény" „… úgy teremt és úgy illeszt össze, viszonyít egymáshoz embert és szituációt, hogy abból az embernek és társadalmi világának tartós érvényű paradigmája rajzolódik ki. (…) A modell- vagy paradigma-jelleg erős gondolati bázison jön létre. Sorsszituációkat modellál tartós érvénnyel. Nem időn és téren túl, de nem is konkrét időben és térben, hanem tágítható – variálható idő-térben. (…) *A paradigmában* a példázatra esik a hangsúly, az intellektuális tartalomra, amely átvilágítja az emberi szituációt (…) *A parabolában* a jelentés rejtelmessége a hangsúlyos, a bujkáló, sokszínű mondanivaló (…). Ha a példázat (…) a konkrétum, illetve az egyediség pólusán vagy ahhoz közel jön létre, nagyobb az eredmény is, a hatás is."26 – Szegedy-Maszák Mihály azt tartja: „A példázat (…) harmadik személyű, de a jellemeket eszmék, álláspontok, magatartások szószólói, illetve erősen stilizált lelki őstípusok váltják föl, az idő s a tér pedig történeti értelemben meghatározatlan, vagy egzisztenciális vagy kozmikus, azaz körkörös. (…) A példázat mélyszerkezete mindig logikai következtetéshez hasonlít, de sok múlik azon, hogy elbeszélő vagy szereplő vonja-e le a tanulságot a történetből."27 Ugyanő mondja, másutt: „A példázatok általában magánbeszédre emlékeztetnek; központi tekintélynek s értékrendnek rendelik alá a cselekményt, helyeselt álláspontot helytelenítettel állítanak szembe, s egyetlen helyes megfejtésre ösztönzik az olvasót."28 – Végezetül Kulcsár Szabó Zoltánt idézzük: „…a parabola szerkezete felfogható egy szinekdochikus séma kiterjesztéseként (akárcsak a szinekdoché, a parabola gyújtópontja is »része annak a totalitásnak, amelyet megjelenít«)." 29

Magától értetődik: szemelgettünk csupán a példázatot taglaló, roppant gazdagságú szakirodalomból, s nyilvánvaló az is: még e néhány citátum sincs éppenséggel összhangban egymással. Az „igazságtevést" nem tartjuk feladatunknak, azt annál inkább, hogy bizonyítsuk: mind az *Eszter hagyatéka*, mind a *Déli szél* a parabola műfajába sorolható.

Jegyezzük meg elsőül, bár futólag: a krízisregény ab ovo erősen a példázat felé húzó alakzat; elég, ha Kosztolányi nagyepikai alkotásaira, André Malraux-tól a *Királyok útjá*ra és *Az ember sorsá*ra avagy Camus könyvére, *A pesti*sre gondolunk. Korántsem meglepő ez a „rokonság", hiszen a válságszituációk igen gyakran modellhelyzetek is, megmutatkozhat bennük a „condition humaine". Korábbi fejtegetéseink után aligha kétséges, hogy az *Eszter hagyatéka* és a *Déli szél* egyaránt az emberi sors, az áttekinthetetlenül bonyodalmas emberi kapcsolatok „tartós érvényű paradigmája" akar lenni, amiként az sem lehet kétséges, hogy mindkét mű „erős gondolati bázison" épült fel. S épp azért (vagy azért is), mert a gondolatiság jut főszerephez, a két kisregényben – akár a példázatok zömében – háttérbe szorul a cselekmény; alig-alig történik bennük valami, s ami történik, jószerével banális esemény: viszontlátás, vendéglátás, beszélgetések, egy okmány aláírása, illetőleg egy születésnapi séta, találkozás és „dialógus" egy ismeretlennel. A szituáció és gondolati hozadéka lényeges igazán, nem az, ami a felszínen lezajlik. A modellteremtő szándékból, a példázatosságból következnek e művek azon sajátosságai is, amelyeket oly megrovóan, elutasítóan olvastak Márai fejére a kortársi kritikák: a színpadszerűség, a valósághiány, a mesterséges zártság, a „laboratóriumi" körülmények, „A mikroszkóp alatt vagy a lombikban" lebonyolódó vizsgálódás, az „erőszakos elhatárolás" etc. Szinte egytől egyig a parabola jellemzői, velejárói ezek, vagyis a recenzensek egy, általuk föl nem ismert műfaj jellegadó vonásainak meglétét kifogásolták. És – túl az eddigieken – egyértelműen példázatra vall a két kisregény tér- és időábrázolása is. A helyszín egyik műben sincs megnevezve, noha nyilvánvaló, hogy a *Déli szél* a fővárosban, Budán játszódik. Az *Eszter hagyatéká*t illetően még ennyi „konkrétummal" sem rendelkezünk; annyi bizonyos csupán, hogy egy vidéki udvarház volt a fölidézett események színtere, valahol Magyarországon. Mindkét szöveg függetlenedik a történelmi időtől, meghatározatlan, már-már érdektelen is, mikor peregtek le a történetek. Sejthető, föltehető csupán, hogy a harmincas évek derekán – második felében a *Déli szél*é, néhány esztendővel elébb az *Eszter hagyatéká*é. S roppant érdekes, hogy miközben a tér és az idő koordinátái teljességgel elmosódnak, mindkét regényben apróbb valóságvonatkozások garmadája, realitástöredékek sokasága tűnik elénk. Ilyképp mindkettő „…a konkrétum, illetve az egyediség pólus"-ához „közel" jött létre, hatásuk, meggyőző erejük is nagyobb így. S vegyük észre, mert a példázat jelzője ez is: a két mű szereplői közül senkinek sincs vezeték-, csupán keresztneve, a *Déli szél* főalakjai közül pedig a férfi még ez utóbbit sem árulja el. A protagonisták határhelyzetét említenünk is fölösleges, azt viszont annál inkább szóba kell hoznunk, hogy a kisregények központi alakjai afféle „átmenetek": „jellemek" is, „eszmék, álláspontok, magatartások szószólói" is, miként az sem mellékes, hogy magánbeszédnek csak az *Eszter hagyatéka* tekinthető. A Poszler György-i terminológiával élve: a két történet a paradigma és a parabola közt foglal helyet, lévén egyszersmind intellektuálisak és rejtelmesek. Centrális „tekintély és értékrend" egyikben sem akad, s szó sincs arról, hogy bármelyik is „egyetlen helyes megfejtésre" ösztönözné a befogadót, hiszen minden képviselt álláspont viszonylagos értékűnek és érvényűnek mutatkozik. Végül, de nem utolsósorban: a tanulságok (nem *egy* tanulság!) levonása itt is, ott is főként az olvasóra vár, noha az elbeszélő-főszereplő Eszter, illetve a narrátor, Mária-Krisztina és a férfi is megfogalmaz néhány konzekvenciát.

Mind az *Eszter hagyatéká*t, mind a *Déli szél*t műfajkísérletnek *i s* tekintjük, a távolodás jelének a hagyományos, „realista" regénymodelltől, annak klasszikus megoldásaitól. Márai a krízisregény és a példázat társításával próbálkozik ezúttal, s a két kisregény (kivált a *Déli szél*) művészi színvonala bizonyítja: a *Féltékenyek* és *Az idegenek*, valamint a *Szindbád hazamegy* és a *Vendégjáték Bolzanóban* megírása között is születtek időálló értékek.

Jegyzetek

1 Vö.: Márai Sándor: *Eszter hagyatéka – Déli szél* (Két kisregény). Révai, Bp. 1943. 216. (A továbbiakban is mindig erre a kiadásra hivatkozunk, s az idézetek helyesírását rendre az ortográfia mai szabályaihoz igazítjuk.)

2 *Egy polgár vallomásai.* Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Bp. 1990. 392.

3 Vö.: Márai Sándor: *Csutora.* Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Bp. 1991. 111.

4 Az említett művekről – a másokéi mellett – lásd elemzéseinket: *„…mind mészárosok vagyunk…” A mészáros.* In: *Műhely,* 1998/5–6. 116–120.; *Egy vakond naplója. Bébi vagy az első szerelem.* In: *Műhely,* 1999/4. 66–72.; *Rettenetes apák és vásott fiúk. Zendülők.* In: Lőrinczy Huba: *Búcsú egy kultúrától.* Márai Sándor: *A Garrenek műve.* BÁR-könyvek, Szombathely, 1998. 31–52.; *A kallódás mámora és csömöre avagy „Én európai vagyok…” Idegen emberek.* In: *Pannon Tükör,* 1999/4. 45–55.; *„…boldog vagyok, mert öltem.” A sziget.* In: *Műhely,* 2000/1. 59–66.; *Pillantás az éjszakába. Válás Budán.* In: Lőrinczy Huba: *„…személyiségnek lenni a legtöbb…“ Márai-tanulmányok.* Savaria University Press, Szombathely, 1993. 159–171.

5 I. m. 88.

6 Uo.: 63. (A kiemelés tőlünk!)

7 A zárójelben feltüntetett lapszámok most és a későbbiekben is a két kisregény 1943-as kiadására utalnak.

8 Vö.: Márai: *Napnyugati őrjárat.* Révai, Bp. 1936. 41.

9 Szerb: *A féltékenyek. Márai Sándor új regénye.* In: *Nyugat*, 1937. I. 439–441.

10 Lásd: Örley István: *Napkelet,* 1939. I. 543–545.; Lovass Gyula: *Vigilia,* 1939. 454–455.; Cs. Szabó László: *Nyugat,* 1939. II. 46–48.; V. S. [Vájlok Sándor]: *Új Élet* (Kassa), 1939/9. 323.; Vajda Endre: *Protestáns Szemle,*1939/10. 519–520.; Molter Károly: *Erdélyi Helikon,* 1940/5. 337–339.; Méliusz József: *Korunk* (Kolozsvár), 1940/7–8. 710–711.; Rónay György: *Márai Sándor*. In: *Magyar Kulturszemle,* 1940/3. 55. Stb.

11 *Eszter hagyatéka és három kisregény.* Helikon Kiadó, Bp. 2001.

12 Vö.: Rónay László: *Márai Sándor.* Magvető Könyvkiadó, Bp. 1990. 248–260. – Ugyanez rövidítve: Rónay László: *Márai Sándor.* Korona Kiadó, Bp. 1998. 105–113.

13 Szegedy-Maszák Mihály: *Márai Sándor.* Akadémiai Kiadó, Bp. 1991. 43–44.

14 Rónay László: i. m. 249.

15 Szegedy-Maszák: i. m. 43.

16 Lásd például Örley: i. m. 543.

17 Vö.: Márai: *Napló 1976–1983.* Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Bp. 1994. 184.

18 Vö.: *Kaffka Margit regényei.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1962. I. 58. (A szerző kiemelései!)

19 Örley: i. m. 544. (A kiemelések tőle!)

20 Vö.: Babits: *A gólyakalifa.* Magyar Helikon Könyvkiadó, Bp. 1964. 129.

21 Lásd: Babits: *Játékfilozófia.* In: Babits Mihály: *Esszék, tanulmányok.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1978. I. 296., 297.

22 Vö.: *A szegények iskolája.* Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Bp. 1992. 20–21., 26., 39. stb.

23 Lásd a 12-es számú jegyzetben szereplő monográfiák 257., illetőleg 111. oldalán.

24 Vö.: Arthur Schopenhauer: *A világ mint akarat és képzet.* Európa Könyvkiadó, Bp. 1991. 491–496. (Fordította Tandori Ágnes és Tandori Dezső.)

25 Márai: *Napló 1945–1957.* Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Bp. 1990. 57.

26 Vö.: Poszler György: *Példázatok, erkölcsök, tények.* In: *Társadalmi Szemle*, 1983/8–9. 133., 135., 136–137., 138. (A szerző kiemelései!)

27 Szegedy-Maszák Mihály: *Az irodalmi mű alaktani hatáselmélete.* In: *A strukturalizmus után.* (Szerkesztette Szili József.) Akadémiai Kiadó, Bp. 1992. 150., 151.

28 Szegedy-Maszák Mihály: *Látványszerűség és bibliai példázat Bánffy Miklós írói műveiben.* In: *Irodalomtörténet,* 1993/4. 801.

29 Kulcsár Szabó Zoltán: *Példázat és karnevál.* In: *Literatura,* 1998/3. 315.

Vasy Géza

„magamat adom a semmi ellen”

Dobozi Eszter: Kettőztető

Legalább egy évszázada vissza-visszatérő aggodalom irodalmi életünkben, hogy a nemrég még igen színvonalas líra hanyatlik, sőt: meghal. Pedig legalább egy évszázada mindig volt kiemelkedő rangú magyar költészet. Ha egyszer készítenénk egy olyan antológiát, amely szigorúan a keletkezés éve szerint közölné a huszadik század legfontosabb magyar verseit, akkor persze lennének különösen gazdag évek, de silányak aligha. S a szűkebb ezredvéggel sem kell szégyenkeznünk. Névsorokban, versekben gondolkozva még valamire felfigyelhetünk. Kaffka Margit óta egyre több olyan költőnő van, aki nem verselgető asszony, hanem költő. A közelmúlt olyan klasszikussá vált életművei, mint Nemes Nagy Ágnesé, Szécsi Margité nemcsak az egyenjogúságot, hanem az egyenrangúságot is bizonyították. Az ő nemzedékükben azért még inkább a férfiak dolga volt a versírás. A hatvanas-hetvenes évek pályakezdései óta azonban az irodalom is kezd elnőiesedni. Egyelőre korántsem olyan mértékben, mint a tanári vagy az orvosi pálya, bár lehetséges, hogy egy-két emberöltő múlva már így lesz, hiszen az ifjabb nemzedékekben az irodalomolvasás egyre inkább csak a nőkre jellemző szabadidős tevékenységgé kezd válni. Bizony eljöhet még az az idő, amikor nők fognak a férfiak helyett is szerelmes verseket írni.

Ha Gergely Ágnes, Székely Magda, Takács Zsuzsa, Kiss Anna, Mezey Katalin, Kemenczky Judit, Rakovszky Zsuzsa verseit olvassuk – s e névsor korántsem teljes –, akkor az ezredvégi líra legjobb teljesítményeivel gazdagodhatunk. S ha a nyolcvanas évek pályakezdő s azóta beérkezett alkotói közül hozzájuk soroljuk Tóth Krisztinát vagy éppen Dobozi Esztert, s olvassuk is őket, akkor beláthatjuk, hogy a jó tendencia folytatódik. Az is szembeötlő, s erre Dobozi Eszter lírája érzékletes példa, hogy ezek a költőnők nem női mivoltukból eredő másságukkal tűnnek fel. Nem női költészetet művelnek tehát, hanem költészetet. Verseiket, köteteiket olvasva a megnyilatkozó emberre figyelünk elsősorban, amiként Petőfi vagy Babits Mihály műveit olvasva sem tartjuk alapvetően meghatározónak, hogy férfi az alkotójuk.

Dobozi Eszternek *Az Egy* (1986), a *Látó* (1991) és a *Fehér* (1998) után negyedik verseskötete a *Kettőztető*. Valamiképpen mindegyik kötetcím filozofikus-szimbolikus, s nyilvánvaló a pályakezdő és a mostani cím egybecsengése. Bár *Az Egy* polifon fogalomként létezett, elsősorban a személyiség fölépítésének, mibenlétének, lehetséges sorsának gondjai álltak a lírai elemzés középpontjában olymódon, hogy az egyén és a világ harmonikus kapcsolata megvalósíthatatlannak mutatkozott, s így *Az Egy* csak csonkának tudhatta magát. Aztán újabb és újabb tapasztalatok kötetről kötetre módosították, árnyalták a létérzékelést és annak kifejezését. Az új kötetnek van egy *Kettő* és vagy egy *Kettőztető* című ciklusa. Az előbbi alapja egy párkapcsolat, amely egy idilli pillanatot így merevít ki: „Amíg csak néz, amíg csak lát, / kettős kötés, kettős, éden: / kétszer kettő: teljes a nyár, / mikor két nap jár az égen.” (*Kettő*) Az nyilatkozik meg így, „Ki vészes EGY volt egykoron”, s most azon mereng, hogy „Félbe metszve? Kettőzödve?” létezik-e. (*Variációk a Kettőre*) A tükör, a tükröződés motívuma már ennek a korábbi ciklusnak fontos eleme, magának a *Kettőztető* című versnek pedig lényege. Látszólag egészen másról szól, mint a *Kettő*, hiszen ars poetica. Ám nem csupán a költészetre, hanem a létezésre vonatkozóan is. A vers tárgyias középpontjában egy emlékkép áll, amelyben két aprócska gyerek rajzol egy szinte édeninek mutatkozó tájat. Az egyik gyerekcse lehet maga az emlékező, de az is elképzelhető, hogy csak szemlélője a rajzolóknak. A természet és annak képe: kettőzés. Az egyidőben készülő és nyilván nem egészen azonos két kép egymáshoz képest ugyancsak kettőzés. De ugyanígy nevezhető meg az emlékkép és annak felidézése, továbbá a felidézés és a verssé írás is. Feltehetően a lerajzolt kertben állt egy eperfa, az „eperfa lombja” nyílt rájátszás Arany János *Családi kör* című versére s annak idilljére, s bizony ez is kettőztetés. Ez a sokszorozás, ez a polifónia ad értelmet a létezésnek: „nem felejthetem! s azóta is / csak ez hív, küld és terel, / ez táncoltat és vonattat té s tova, / ez! hogy el- s feltűnnek a dolgok / e kettőztető átszenderülésben, / s e kettőztetésben oly boldogok…”

Korántsem az életöröm, a megelégedettség az új kötet alaphangja, de ott van ez a hang is. S ez magától értetődően hat a poétikai-verstani eszközökre is. A költői út a pályakezdéstől a jelenig legtömörebben azzal jellemezhető, hogy a versek szerkezete, nyelve, ritmusa a szálkásságtól eljut a csiszoltságig. A korai versek töredékesek, enigmatikusak, aforisztikusak, elvontak. A maiak kidolgozott egészek, folyamatszerűek, természetközelibbek és természetesebbek. E változások nem ugrásszerűen, hanem évről évre haladva következtek be, akárcsak a ritmikai módosulások. Kezdetben a szabadvers, a verspróza volt meghatározó. Már a harmadik kötetben erős a kötöttebb formákhoz való vonzódás, mostanra pedig a kidolgozott, részben kötött ritmusú szabadvers mellett a klasszikus időmértékes formák is nagyfokú változatosságot mutatnak. Találunk aszklepiadészi strófákat (*San Diegoban Márai*…), alkaiosziakat (*Kiskunságban*), természetesen szonettet is (*Lételem*), jambikus sorokat (*Beatrice álmodik, Beatrice Dantéhoz*), drámai jambust (*Blank*), sőt kevert ritmusú sorokból szervezett verset is (*Egy hintaszékre*).

Az idézés, a rájátszás a jelenkor irodalmában gyakori eljárás. Az idézés legklasszikusabb formája a lírában alighanem a mottó használata. Első kötetében Dobozi Eszter elég sok mottót használt, 15 versnél élt ezzel a lehetőséggel. A következő két könyvére nem jellemző ez az eljárás (4 illetve 3 mottó), most viszont 14 vers kapott mottót. Szabó Lőrincet háromszor, a Bibliát és Babitsot kétszer, Madáchot, Kosztolányit, Weörest, Rilkét és másokat egyszer idéz. E szövegekre általában valamilyen mértékű mítosziság jellemző, továbbá a szenvedés, a reményvesztés, az áldozatvállalás érzelem- és gondolatköre. Jellegzetes kivételt éppen a Szabó Lőrinc-idézetek jelentenek a *Dsuang Dszi álma,* a *Mozart hallgatása közben* és *A fehér táj (*a *Tücsökzene* 338. darabja) az álmodás, a gyerekkor és a természet motívumaival. A mottók nemcsak a gondolatot, hanem a szerzőt is megidézik. Szerepelnek további személyek a versek címében, ajánlásában, szövegében is, méghozzá Ádám és Éva, Eurüdiké, Marcus Aurelius, Dante, Beatrice, Van Gogh, Márai Sándor és a költőtárs Buda Ferenc. A kezdettől a jelenig jutunk el általuk, a kiűzetéstől a *Hová?* kérdéséig: ››Van még nekünk kiért, miért / bomolni, elrontani, / van még az „istenadta”, / kiért elvásatunk? / Ki hallja meg / a siratást? / Ki érti még / az ostoroztatást?‹‹

A rájátszás ugyancsak ősrégi költői eljárás. Jelölt formája a kurziválás révén könnyen felismerhető: „*a Duna csak folyt*” (*Ezer világ*), „Amiként a *deszkarésbe*, / amint ama *síró gyerek*” (*Egy mozdulat, mely visszaránt*). Ám nemcsak egyes versek képeire, forgácsaira lehet rájátszani, hanem egészükre is. Ennek szép példája az *Ars poetica*, amely mögött ott sejlik Babits Mihály híres *Esti kérdés*e, de semmi utánérzés nincs Dobozi Eszter versében, amely máskor, másként foglalkozik a lét végsősoron mégis rokon jellegű alapkérdéseivel.

Ritka eset, amikor valaki saját korábbi művét idézi meg, azzal „játszik”. Ebben az értelemben voltaképpen az egész kötet rájátszás,

variáció a pályakezdő *Az Egy*-re, s ez a már említett *Variációk a Kettőre* című versben idézetként is megjelenik („Ki vészes EGY volt egykoron”). Ez a szöveg, mint általában is a rájátszás, az időben zajló változás és a felismerhető változatlanság többféleképpen értelmezhető kapcsolatrendszerét fejezi ki, ez esetben a pozitív tendenciákat állítva a középpontba.

Ebben az érett költészetben a természetélmény egy elementárisan vágyott harmóniaképzetet- és érzetet fejez ki, a történelemélmény viszont rendre disszonanciával telített. A személyiség mintha nem is metszésponton állna, hanem e két súrlódó malomkő között őrlődne: egymástól tartósan szétválasztani nem tudván azokat, csak reménykedhet, hogy önmagát megőrizheti, s hogy a természet – és a társadalom – túl fogja élni őt.

A természetélmény már a második kötetben hangsúlyossá vált. A természet azonban nemcsak szép, szinte idilli, mint például a *Kettőztető*ben, amely még a gyermek-motívummal is erősíti a harmónia képzetét, hanem mindennek ellentettje is tud lenni: »Eddig // tartott az éden. S lett szép képzetemből / rontott világ. A fák – „Harc ez is!” – ennyit / suhogtak a bűnről, e lételemről.« (*Lételem*) A növények, a fák funkciója elsősorban mégsem élet és halál, teremtés és rontás kettősségében mutatkozik meg, hanem egy szenzualista jelegű élet-, létezésélményben: „e szünös-szüntelen élet – / viruló örök enyészet” (*Zsennyei szőnyeg*).

Újraolvasva az eddigi köteteket, szembeötlő a történelemélmény mind nyíltabb jelenléte, általában a komor történelemszemlélet illeszkedése a költői világkép egészébe. A pályakezdő kötet ilyen – már a kilencvenes évekből nézve is – döbbenetes gondolatokat közöl: „Most – tudom –: / ez Európa, / még Európa.” (*Pszichológia*), „s tudjuk már, / polgárok itt mi nem leszünk, csak tanúk” (*D. T.-nak*). Ez utóbbi vers egy útiélmény következtetéseként közli az idézett szöveget, s mivel a cím Déry Tiborra utalhat, akinek nevezetes *G. A. úr X.-ben* c. regénye negatív utópia, s többek közt a polgári lét lehetetlenségéről szól, e közlés nemannyira az utazó idegenségérzetét fejezi ki, hanem inkább a huszadik század alkonyának történetfilozófiai szintre emelt léttapasztalatát. A *Látó* kötetzáró ciklusa, a beszédes című *Haladék* több olyan verset tartalmaz, amelyekben a jelenkori konfliktusokat elvontabban érzékeltetve, inkább létfilozófiai szinten jelenik meg az ember és az emberiség sorsának kegyetlensége: „agyam, sejtjeim elárverezve / ami volt / ami lehetne: elárverezve / valami nagy sírig húzó álomra várok / a nagy tivornyát / a nagy torok, temetések idejét / a nem tudom, micsodát átaludni / ahogy a lét alussza át magát / totális katasztrófákon” (*A nagy tivornya*). S egy ilyen világban – ezzel a sorral zárul a könyv: „farkasok közt a bárány se áldozat ma már” (*Halászok közt*).

A harmadik kötetben a *Perem s közép* ciklus egészét a történelmiség hajtja át. Valaminő örömérzet is van a közlésben: „dőlnek a szutykos diktatúrák“ (*Feljegyzések 1989-ből*), de hónapról hónapra, évről évre szemlélődvén komor tapasztalatokra lehet szert tenni, például az 1912-es Babitsot megidézve: „Csak most kezdelek érteni, mester, most, ahogy újra / *felhányódik a genny, s barbaricummá* lőn / itt a vidék, ahol élek” (*Október végi sorok, 1990*). A *Kettőztető* versvilágát is egyszerre történet- és létfilozófiai, rezignált-keserű szemlélet hatja át. A kötetnyitó *Hová?* ciklus már idézett címadó verse mellett valamiként mindegyik mű az ember tragikus sorsát láttatja, olykor mítoszi összefüggésben: „Tőlünk elvétetett a szégyen is, / a kiűzetések szégyene, / volt Évák és volt Ádámok bűneit / keresheted, kihunytak édenek.” (*Sehol*) Az utolsóelőtti ciklus, a *Helyett* versei az ember áldozat-voltát hangsúlyozzák. Világunkban „a megváltás elmarad” (*Nagycsütörtök, megint*), be kell látnunk, hogy „mily irgalom nélküli, / és mily hatalmas az Úr!” (*Helyett*), s hogy „Reményke naponta ég el.” (*Tenohtihuakánban*). Mit tehet mindezt felismerve a személyiség? Íme a válasz: „…én nem ódzkodom, / és nem ágálok a / törvénnyel szemben, / magamat adom / a semmi ellen, / ámen.” (*Metszet*) S ez nem önfeladás, hanem önmegőrzés, s ezzel, az egyetlen élet megcselekvésével egy atomnyi rész az emberiség megőrzéséhez.

Ezt szolgálja sokarcú jelentéskörében a „kettőztetés”, s ezt fejezi ki a kötet grafikai anyaga. G. Szolláth Katalin munkái a kettőztetést-sokszorozást absztraktan és mégis szemléletesen jelenítik meg. Még szemléletesebb Kvaszta József fedélterve és tipográfiája. Minden verscím megkettőződik, mert a betűsor árnyéka is olvashatóan megjelenik. A címlapon pedig maga a cím is kétszer szerepel, s mindegyiknek ott van az árnyéka is. A kettőztetés, a tükröződés, a fény és az árnyék, a színe és a fonákja, játékossága és egyidőben komolysága is jól érzékelteti e versek polifóniáját, rezignált és reménykedő szemléletmódját. (*Antológia Kiadó, 2001)*

Ismét olvasói jelentések

Fekete J. József: Próbafüzet III.

Megrajzolni valamely irodalom történeti fejlődésképét sokféleképp lehet. Pl.: a szintézisteremtés szándékával, tudományos diszciplínák eszköztárát igénybe véve. Vagy: az irodalom fejlődéstörténetének egyéni interpretációját alkotva meg olvasói napló keretében. Esetleg: az adatok és tények pontos begyűjtésével név- és címtár létrehozása által. A magyar irodalomtörténet-írás múltjában, jelenében is van példa mindhárom változatra és más törekvésekre is természetesen. Fekete J. József kritikai jelentéseinek és ismertetéseinek folytonosságával a vajdasági magyar irodalomban – feltételezésem szerint – nem irodalomtörténeti rendszerezés létrehozásán fáradozik. Munkáját az aktualitás, az azonnali reflexió, a szinkron értelmezés szándéka hatja át. Meggyőződésem azonban, hogy a rálátás távlatának létrejöttével Fekete munkáinak összessége a jugoszláviai/vajdasági magyar irodalom XX. század végi szakaszának alakulásrajzát is prezentálja majd. Jól mutatja ezt az irányultságot a *Próbafüzet* eddigi három kötetének elrendezettsége. A JMMT kiadásában 1993-ban megjelent első könyv a 80-as évek prózatermését tartja górcső alá. Az Életjel megjelentette *Próbafüzet II.* (1995) a kilencvenes évek első felének irodalmát vizsgálja, immár a költészeti és a prózai alkotásokat egyaránt. A Forum Kiadónál napvilágot látott új könyve *(Próbafüzet III.)* pedig az 1995-ben megjelentektől napjaink olvasmányáig követi a jugoszláviai magyar irodalom lírai-epikai termésének alakulását (pl. Gulyás József, Balázs Attila, Németh István vagy Lovas Ildikó 2000-es könyvéről is közöl bírálatot). Az egyszeri/egyszerű ismertetés és kritikai elemzés szándékától való eltávolodás tényét Fekete irodalmi munkásságában az említetteken kívül más momentumok is mutatják. Első kritikakötetének alcíme a prózairodalomra szorítkozás tényét emeli ki. A *Próbafüzet III.* „könyv az irodalomról", tehát messzemenően tágabb fogalomkörben gondolkodik szerzője, mint korábban. Az összegezés igénye hozta létre ugyanakkor kritikaírásában azokat az áttekintéseket, összefoglaló jellegű tanulmányokat, amelyekből e kötetében többet is közöl, bár már az 1993-as könyv tartalmaz „vázlatkísérletet" a nyolcvanas évek jugoszláviai magyar prózájáról. A *Próbafüzet III.*-ban tanulmányt olvashatunk „líránk mai állapotá"-ról, a képalkotás, díszítőművészet és virtuozitás jelenségéről a (gyermek) költészetben, Sinkó Ervin naplóiról, Brasnyó István prózájáról, Kontra Ferenc elbeszéléseiről és a mai jugoszláviai magyar urbánus prózáról. S talán ezekkel a momentumokkal magyarázható az a sajátossága is kritikusi munkásságának, miszerint csak „észrevételez", bíráló megjegyzéseket fűz a vizsgált alkotáshoz, de egyértelműen negatív bírálatot szinte sohasem közöl: elhelyez és nem „kiutasít" a vajdasági magyar irodalom alakulásfolyamatából.

Munkásságát bevallottan kettős irányultság hatja át: az értelmezése és az értékelése. „Nem tanulmányok ezek az írások, nem is szegmentumok az utóbbi tíz év jugoszláviai magyar prózájának feltérképezéséből, hanem csupán olvasói jelentések, amelyek, remélem, így is kidomborítják könyvkiadásunk csúcsait, és a szerzői melléfogásokra is rámutatnak."(*Próbafüzet,* 1993 – Előszó, 5-6.), és : „Próbafüzet ez a könyv egyaránt igyekszik rámutatni a jugoszláviai magyar költészet és prózaírás legújabb termésének értékeire és fogyatékosságaira, ugyanakkor körvonalaz egy kritikusi magatartást is, annak korlátai és lehetőségei felmutatásával." (*Próbafüzet II.,* 1995 – Előszó, 6.) A „mindnyájan költők vagyunk, amikor egy költőt jól olvasunk" (Thomas Carlyle) mottóként vállalt gondolatának és – az idézettekből kitűnik – az irodalom történő eseményként való felfogásának megfelelően Fekete nemcsak megrajzolja egy irodalmi reprezentáció alakulási menetét (kijelölve csúcsait és hullámvölgyeit, de olvasási stratégiákat kínál: saját olvasónaplójának nyilvánossá tételével olvasati mintákat mutat fel. Ezzel a kritikaírás legnyitottabb és legközvetlenebb hagyománya mellett foglal állást: a vajdasági magyar irodalom értelmezésének (olvasásának) egy lehetséges változatát hozza létre. Ugyanilyen fontos azonban tevékenységének másik (szakmaibb, kevésbé az érdeklődő olvasó felé ható) része, hiszen valamely irodalom hatásának fokmérője, legitimitásának biztosítéka a kritika hagyománya és tekintélye.

Fekete J. József harmadik kritikakötete (emellett a Szentkuthy-opus értő vizsgálója; *Olvasat I.* (1986), *Olvasat II.* (1993), *Széljegyzetek Szentkuthyhoz* (1998) címen jelentek meg monográfiái) három fejezetre tagolódik. A vajdasági magyar költészet és próza XX. század végi utolsó fél évtizedének kritikai áttekintése közé ékelődik Sinkó-tanulmánya, amely az író 1916 és 1939 között íródott naplóit elsősorban műfaji, másrészt eszmei-esztétikai szempontból vizsgálja. Csak látszólag illeszkedik szervetlenül a két fejezet közé, hiszen Sinkó mindenekelőtt szemléleti értelemben gyakorolt kétségtelen hatást a jugoszláviai/vajdasági magyar irodalom alakulására; költészetére és prózájára is természetesen. „Sinkó egzisztenciális gondjai ellenére egyszerre gondolkodott művészetről és közösségről, a két dologról, amire feltette életét" (82.o.) – állapítja meg Fekete.

Fekete J. József kritikusi tevékenysége egyedi jelensége irodalmunknak, hiszen ő az egyetlen műítészünk, aki munkásságának kezdetétől (vagyis két évtizede) a jugoszláviai/vajdasági magyar irodalom teljes kritikai tablójának létrehozására törekszik. Könyvét tanulmányozva elsősorban irodalomértésének sarkalatos pontjait keressük, ugyanakkor olyan ötletünk támad, keressük meg, az utolsó öt év költészeti, illetve prózatermésből mire nem terjedt ki figyelme, pontosabban miről nem írt bírálatot. Sohasem jelenteti meg könyveiben (feltételezésem szerint a többszörös áttétel okán) a tanulmánykötetekről írt bírálatait, bár ezek is természetszerűleg benne vannak kritikusi látókörében. Ritkán szerkeszti kötetbe e kiadványokról szóló ismertetőit, illetve viszonylag kevesebbet foglalkozik a gyermekirodalom területén létrejött alkotásokkal. Kivételt jelent a *Próbafüzet II.*-ben közölt Tari- és Podolszki-kritika, valamint a *Próbafüzet III.*-ban megjelentetett bírálat Bogdán József *Szeder indája* című gyermekverseket (is) tartalmazó kötetéről és a gyermekvers világát is érintő tanulmánya, a *Képalkotás, díszítőművészet és virtuozitás a költészetben.* Emellett csak igen kevés olyan verseskötetet és prózát sikerült felfedeznem, amiről Fekete ne írt volna. A külföldön megjelentetett kiadványok sem kerülik el figyelmét (pl. Szűgyi Zoltán, Balázs Attila, Bognár Antal vagy Szathmári István Magyarországon megjelentetett könyvei), s nem is kerülheti el, hiszen a megjelenés helyétől függetlenül részei az itteni kisebbségi magyar irodalmi reprezentációnak. Nem írt Harkai Vass Éva *Kedves Kávai M.* és Molnár Rózsa *Halk léptek* című verseskötetéről, Hornyik György *Morotva* és Varga Zoltán *Bábel árnyékában* című regényéről, Dudás Károly *Királytemetés* és Majoros Sándor *Kirándulás a Zöld-szigetre* című novelláskötetéről, valamint néhány, csak nehezen beszerezhető helyi kiadványról. Persze ezt csak az érdekesség kedvéért említem, s nagyon igazságtalan lennék Fekete J. Józseffel szemben, ha nem hangsúlyoznám tevékenységének teljességigényét és jelentőségét irodalmunk értéktényezői kijelölésében. Úgy gondolom a vajdasági magyar költészet értő befogadója (új kötetében Ács Károly, Beszédes István, Bogdán József, Böndör Pál, Danyi Magdolna, Fehér Kálmán, Gulyás József, Mirnics L. Zsuzsanna, Pap József, Szűgyi Zoltán, Szűts Zoltán, Tari István, Torok Csaba és Verebes Ernő verseskötetéről és egy antológiáról: *Barométer,* (1997) ír), ugyanakkor ízig-vérig prózakritikus: Brasnyó István, Kontra Ferenc opusának, Szathmári István és Lovas Ildikó novellisztikájának legavatottabb ismerője. Emellett a *Dombosi történetek* című novellaantológiáról, Balázs Attila, Bordás Győző, Bognár Antal, Gobby Fehér Gyula, Harkai Vass Éva, Juhász Erzsébet, Németh István, Szabó Palócz Attila és Végel László prózájáról közöl kötetében bírálatot. Kötetének fejezetei többet jelentenek véletlenszerűen, vagy a megjelenés esetlegességének megfelelően egymás mellé

került bírálatok soránál. A címként választott gondolatok is sugallják: tükörként működnek, amelyekben költészetünk *(„Ki hallja meg a suttogást e rekedt ordítású korban?”)* és prózánk *(„Saját romjainkon ülve”)* alakulásának főbb erővonalai láthatók, ugyanakkor az aktuális időben és térben megvalósítható irodalmi beszédmódok, létélmény-diskurzusok változataira mutatnak rá.” (…) nem a költészetnek az öntörvényűen építkező értékeit kerestem a jugoszláviai magyar szerzők munkáiban, hanem a tény és valós hétköznapok által prekondicionált referenciái után kutattam, inkább arra kíváncsian, hogy mit mondanak a költők, nem pedig, hogy azt hogyan mondják, arra kérdezve rá, hogy kommunikálhat-e egyáltalán a poézis a mával, avagy teljesen hitelét veszítette a szó, igazi értelme és értéke nem a hallgatásnak van-e” – fogalmazza meg törekvéseit és dilemmáit a kritikus, hogy aztán a *Versek éve 1995*-ös válogatása kapcsán a következő megállapításra jusson: „A költészetnek, mindenekelőtt a lírának természetesen nem feladata a tárgyiasult világgal kommunikálni, a poézis és a reáliák között közvetlen kapcsolat nem létezhet, hiszen a költészet a csúcsait éppen akkor érheti el, ha minél távolabb képes szakadni a tárgyias referenciáktól, ha a nyelvi teremtő erő intenzitása önálló létének pályájára képes indítani a verset. Mégis: a világ és a valóság nélkül nem létezhetne annak semmilyen képes, semmilyen ideá(l)ja, nem létezhetne a poézis.” (57. o.) De nemcsak a jugoszláviai/vajdasági magyar poézis alakult a kilencvenes évek második felében az „alig-lét” koordinátái között, a próza is a hiány-közérzet és a leromlás fogalomkörében jött létre. Legerőteljesebben talán Németh István prózájában fejeződik ki ez a létélmény. Az *Ima Tündérlakért* című Németh-kötet kapcsán állapítja meg kritikusa: „Németh István könyve éppen ezt a napról napra és szemmel láthatóan gyorsuló hazavesztést, a föltartóztathatatlan pusztulást mutatja fel a jelenlét dokumentumaként…” (164. o.)

Fekete J. Józsefnek a jugoszláviai/vajdasági magyar irodalom alakulástörténetét (is) megrajzoló kritikakötetei számozottak, gyakorlatilag cím nélküliek; kevés elsődleges információval legfeljebb csak alcímeik szolgálhatnak. A három kötet három különböző kiadónál jelent meg: a velük csak áttekintő tájékozódás szintjén foglalkozó olvasó ennek alapján különbözteti meg őket. Úgy gondolom, a további kötetek esetében címváltásra lesz szükség, hogy alakuló virtuális irodalomtörténeti szintézise ne vesszen bele a címbeli jellegtelenség állapotába. (*Forum, 2001*)

Bence Erika